

САНГИНОВ Д.Ш.

**Ба истиқболи ҷашни 65-солагии
таъсисёбии ДМТ бахшида мешавад**

**ҲУҚУҚИ ЭНЕРГЕТИКИИ
ЧУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН**
(Матни лексия): Воситаи таълимӣ.

Бо қарори Шӯрои илмӣ-методии ДМТ ба чоп тавсия шудааст.

Душанбе – 2013

УДК: а351

ББК: 67.401.11 (2 тадж)

С-18

Муаллиф:

Сангинов Дониёр Шомахмадович-номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи сохибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ.

Муҳаррири масъул:

Ғаюров Шукрулло Кароматуллоевич доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи гражданини факултети ҳуқуқшиносии ДМТ.

Муқарризон:

Насурдинов Э.С. - номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент.

Ғафуров А.Д. - номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент.

Сафаров Б.А. - номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент.

Мирзоев П.З. - номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент.

Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ // Зери таҳрири умунии н.и.ҳ., проф. Ғаюров Ш.К. Душанбе: «ЭР-граф», 2013, 200с.

Воситаи таълимии мазкур бори нахуст дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забони тоҷикӣ мувофиқӣ барномаи фанни таълимии «Ҳуқуқи энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои муассисаҳои олии ҳуқуқшиносӣ бо дарназардошти тағйиротҳои охирини қонунгузорӣ то 1-марти соли 2013 тайёр карда шудааст. Дар он ҳусусияти мавзӯъ ва усули соҳаи ҳуқуқи мазкур, маҳсусиятҳои муносибатҳои ҳуқуқии энергетикӣ дарҷ шудааст.

Он барои донишҷӯён, аспирантҳо, муаллимони муассисаҳои олии ҳуқуқиву иқтисодӣ ва кормандони амалии соҳаи энергетика тавсия карда мешавад.

© Сангинов Д.Ш. 2013.

САРСУХАН

Инсоният барои нигоҳдорӣ ва инкишофи фаъолияти зиндагии худ аз се гурӯҳ захираҳо истифода мебарад: маводҳо, энергия ва иттилоот. Инкишофи тамаддун доимо ин се гурӯҳро ба зиёдшавӣ мебарад ва ин ҳама ба худ муаммоҳои гуногунро ба вучуд меорад. Ин муаммоҳо ба сарфи захираҳо ва мутақобилияти гурӯҳҳо байни худ ва муҳити атроф алоқаманд мебошанд. Гурӯҳи энергетикӣ ба мақсади назорат, идорақунӣ ва пешғӯиву тарҳкунии ду гурӯҳи дигар (мавод ва иттилоот) истифода мешавад. Моҳиятан онҳо бе маҳдуд мебошанд, замкунӣ ва истифодаи самараноки маълумот ба мо барои бартараф кардани мушкилотҳое, ки соҳаи гурӯҳҳои энергия ва мавод ба вучуд меоранд, ёрӣ мерасонад. Истеҳсолоти маводҳо яке аз истифодабарандагони асосии энергияи фаъолияти зеҳни инсон дар намуди коркарди технология, соҳтани мошин, мол ва хизматрасонӣ ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо партовҳои фаъолияти инсоният ба суръати чунон зиёд ҷамъ шуда истодааст, ки табиатро бисёр заҳролуд карда, ба саломатии инсон зарари зиёд мерасонад. Захира кардани захираҳои табиӣ бисёр дастнорас шуда истодааст, ҷараёни инкишофи табиии табиат бошад, ба самти ҳатарнок ва номуайян равона шуда истодааст. Соҳаи энергетикӣ фаъолияти одамонро ба маводҳои ба онҳо зарурӣ таъмин мекунад¹.

Мо тамоюли инкишофи пуршиддати энергетикаи кишварро аз тамоюли энергетикаи ҷаҳон ҷудогона баҳо дода наметавонем. Ин ҳолат моро водор месозад, ки ба заминай асосии инкишофи глобалии соҳаи энергетикаи ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон² дар давраҳои то соли 2020, бо алоқамандӣ ва таъсиррасонии муттақобила каме назар кунем. Маълум аст, ки энергия асоси зиндагӣ дар Коинот ва Замин, инчунин сарчашмаи ҳамаи шаклҳои ҳаракат ва табдилдиҳии материя мебошад. Агар мағҳуми энергияро тарҷума кунем, он аз забони юнонӣ гирифта шуда маънояш ҳаракат, фаъолият, яъне падидаи зиндагӣ аст³. Энергия ҳамаи падидаҳои табиатро аз қабили: набототу ҳайвоноти рӯи замин, фаъолияти одамон ва ҷамъияти одамонро ба ҳамдигар алоқаманд мекунад.

¹ Ниг.: Велихов Е.П. Энергетика в экономике мира XXI века// ТРУДЫ МФТИ. - 2011. - Том 3, №4. С.6.

² Дар оянда кӯтоҳшуда ҶТ

³ Ниг.: Анализ ключевых тенденций и прогнозирование развития энергетического рынка// <http://masters.donntu.edu.ua/2011/iem/prokopenko/diss/index.htm>. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

Омилҳои энергетикӣ яке аз бавучудоварандаҳои асосӣ мебошанд, ки сатҳи инкишофи иқтисодиёти кишвар, сатҳи зиндагии ҷамъият, шароити заиндагии одамон ва дар охир тамаддуни инсониятро ташаккул медиҳанд¹. Энергия на танҳо ба сифати омили асосии инфрасоҳтори таъминкунандаи фаъолияти одамон ва ҷамъият баромад мекунад, балки ба ҳарчи давлатӣ ва ҷамъиятӣ барои таъминоти энергия таъсир расонида даромади онҳоро дар натиҷаи истифодаи энергияи табииту истеҳсолӣ муайян мекунад. Аз ин сабаб захираҳои энергетикӣ ва истиқлолияти энергетикӣ, инчунин имконияти таъсиррасонӣ ба вазъи бозори моливу фондии энергетикӣ, мавзӯи асосиву рӯзмарраи манфиати давлат ва тиҷорат мебошад, ки афзалияти иқтисодиву сиёсиро муайян намуда, боиси бавучудоии иттиҳодияҳои байнидавлатӣ, муҳолифатҳо ва ҳатто муноқишаҳо мегардад.

Нақши захираҳои энергетикӣ рӯз аз рӯз дар ҷаҳон боло рафта истодааст. Ин ба болоравии талабот ба сӯзишворӣ ва энергия алоқаманд мебошад, зеро мукаммалгардонии технологияи қувваи истеҳсолот ва соҳаи коммуналиви майшӣ аз истифодаи онҳо сарчашма мегирад. Истеъмоли захираҳои энергетикӣ дар Замин оҳиста-оҳиста зиёд шуда истодааст, лекин истифодаи самараноки захираҳои энергетикии аввалиндарача дар натиҷаи татбиқи энергиянигаҳдорандай азнататбиқшуда дар замони ҳозира дар ҷаҳон энергияи электрикӣ ба ҳисоби миёни 35-40%, ба энергия гармӣ 60-79% ва барои истифодаи энергияи механикӣ 25%-ро ташкил медиҳад².

Аҳамияти заруриро барои энергияи оянда ва вазъи иҷтимоӣ сиёсиро дар ҷаҳон ҳолати геоэлектрикии ҷаҳон касб мекунад. Ин омил асосан ба тақсимоти нобаробари захираҳо ва маҳдудияти захираҳои табиат дар ҷаҳон, инчунин пошида шудани андозаи минтақавии истифодаи захираҳои энергетикӣ алоқаманд мебошад. Давлатҳои Аврупо, Амрикои Шимолӣ ба захираҳои табиии худӣ таъмин нестанд, ин захираҳо барои таъмини талаботи доҳилии кишвар кофӣ намебошад ва зиёда аз 55%, ки захираҳоро аз истеъмоли дурударози онҳо дар ҷаҳон истеъмол мекунад. Давлатҳои Шарқи Наздик бошанд 55%-и захираи ҷаҳонро дар

¹Ниг.: Троицкий А.А. Энергетический фактор в развитии России// "Энергия: экономика, техника, экология", № 1 2009 г. С.97.

²Ниг.: Во имя всеобщей энергетической безопасности// <http://interaffairs.ru/lukoil.php?n=2>. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

иҳтиёр дошта, аз 10% камтари онро истеъмол мекунанд. Вайроншавии мувозинати минтақавии захираҳои сўзишвориву энергетикӣ ҷараёни баланди болоравии иқтисодиётро дар давлатҳои тараққикардаи Осиё ва назди Уқёнуси Ором, Африқо, Амрико Лотинӣ, ки бисёри онҳо захираи нафти худӣ надоранд, пешгуиро дучанд мекунанд.

Захираҳои нафту гази Тоҷикистон мумкин аст аз пешгуии пештара зиёдтар бошад. Дар ин бора дар аризаи Дириектори генералии Tethys Petroleum Девид Робсон гуфта шуда буд. Чи тавре, ки ба мо ҳабар доданд, ширкати нафтӣ «Тетис» маълумотҳое ба даст овардааст, ки мувофиқи он захираи нафтӣ Тоҷикистон 27,5 млрд борилиро ташкил медиҳад, ки аз он 69% газ ва 31 % нафт мебошад. Мувофиқи маълумотҳои то соли 2008 бадастоварда захираи Тоҷикистонро ба 1,1млрд. борели баробар мекарданд. Агар ин маълумотҳо дуруст бошанд, Тоҷикистон ба рӯйхати давлатҳои сернафттарин номнавис шуда, аз давлатҳои Қатар (25,9млрд), Хитой (14,8млрд), Бразилия (14,2млрд) мегузараад¹.

Дар ин шароит, соҳаи сўзишвориву энергетикӣ чи қадар, ки дароз бошад ҳамон қадар манфиати асосии байниминтақавию байнидавлатӣ ва ҳолати интегратсияи иқтисодиву имконияти қарори сиёсӣ зиёд мегардад. Камчинии захираҳои энергетикии худӣ сабаби дар давлатҳои ҷаҳон шиддат ёфтани ҷустуҷӯҳои илмӣ-техникӣ ва ба даст овардани сарчашмаҳои нав, дар соҳаи энергетика васеъ кардани истифодаи захираҳои энергетикии аз-навташкилшуда, инчунин технологияҳои энергиянигаҳдоранд мегардад. Ин вазъият аз воридоти захираи энергия вобаста буда, савдои бозори энергетикии ҷаҳонро давлатҳои мутараққӣ бо патенсиали баланди илмӣ – техникӣ, пешравии баланди инкишофро дар ин соҳа таъмин менамояд. Алакай дар нимаи асри 21 (2020) дар мавзӯи рӯз масъалаи инноватсионии роҳҳои тараққиёт дар соҳаи энергетика ба миён меояд. Ин масъала барои ҶТ ҳам бисёр зарур мегардад, зоро Тоҷикистон дорои захираҳои бои табиӣ мебошад. Дар ин ҳолат шиддатнокии савдои энергетикӣ имконият медиҳад, ки давлатҳои дорои захираҳои энергетикии худӣ, ки ба фурӯш бароварда мешаванд, инкишоф ёбанд. Дар ин маврид, пеш аз ҳама талабот нисбати

¹Ниг.: В Таджикистане «супергигантские» запасы газа, неф// <http://tugai.uz/tethys-petroleum-v-tadzhikistane-supergigantskie-zapasy-gaza-nefti.html>. (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

ташкили энергиянигохдорандаои тавсияшуда ва аз чихати экологӣ тоза зиёд мегарданд, ки ба онҳо пеш аз ҳама энергияи электрикӣ дохил мешавад. Аз ин сабаб ҶТ ҳамчун содироткунандай захираҳои энергетикий бояд, ки барои тараққиёти содироти энергияи электрикӣ чӣ дар бозорҳои Осиё ва чӣ дар бозори Аврупо аз чихати техникий, иқтисодӣ ва илмӣ тайёр бошад.

Энергия, энергетика ва таъминоти барқ яке аз шартҳои асосии ҳастии тамаддуни имрӯза ба шумор меравад. «Моҳиятан гӯем тамаддун ин натиҷаи таъғирёбии энергетикаи табиӣ мебошад ва ё энергеия –ин ҳама гуна амаличрокунӣ дар муқобили иқтидори имкониятҳо мебошад, энергетика бошад, ин низоми иқтидори мавҷудбудаи амалишаванде мебошад, ки онро ба энергия ва амал табдил медиҳад ва барои ба натиҷаи дилҳоҳ расидан равона шудааст»¹. Соҳаи энергетикий фаъолияти рузмарраи тамоми соҳаҳои ҳочагии миллиро таъмин менамояд, ба мустаҳкам ва муттаҳидшавӣ мусоидат мекунад, дар бисёр ҳолатҳо нишондиҳандаои муҳими молиявиву иқтисодии ҷумҳуриро ташкил ва муайян менамояд². Дар алоқамандӣ бо ин асосҳои назариявии танзими ҳуқуқии мус-тақил ва комплексӣ коркард карда шудааст, ки илман асоснок буда, дар амалия исбот шудааст ва он маҷмуи муносибатҳоеро танзим мекунад, ки ба истеҳсол, хариду фурӯш, интиқол ва истеъмоли энергия алоқаманд мебошанд. Ба ғайр аз ин, мушоҳидаи инкишофи имрӯзаи таъминоти қонунгузорӣ оид ба ташкилкунӣ ва амалкунии соҳаи энергетика гувоҳӣ медиҳад, ки танзими нави ҳуқуқӣ дар ин соҳа ба вучуд омада истодааст. Аз ин нуқтаи назар ба вазифаи аввалиндарача мо мукаммалгардонӣ, низомноккунӣ ва ягонакуни қонунгузории энергетикиро ҷойгир мекунем.

Ба танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи энергетика диққити ҷиддӣ дода мешавад. Дар қонунгузории энергетикий санадҳои меъёрий- ҳуқуқии гуногун вучуд дорад, ки дар байни онҳо ҳам қонун ва ҳам санадҳои зерқонунӣ мавҷуд аст.

Дар бораи мустақилияти қонунгузории энергетикий ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандай муносибатҳои ҷамъиятие, ки дар соҳаи энергетикий ба вучуд меоянд дар

¹Ниг.: Бушуев В.В. Энергетика России: ожидания и возможности // Энергетическая политика. Ноябрь 1999. С. 3.

² Ниг.: Юсуфов И.Х. К читателям и издателям журнала «Мировая энергетика» // Мировая энергетика. 2003. №10. С.3.

адабиётхой илмій ягон баҳс вұчуд надорад, яне ин қонунгузоры аз өнибі олимон эътироф шудааст¹.

Аммо баҳсқои қиддій ва муҳокимаҳои гүногун дар бораи мавҷуд будани энергетика ҳамчун соҳаи ҳуқуқ қой дорад. Мағұми ҳуқуқи энергетикій имрұзға на танқо ба мутахассисони соҳаҳои дигар, балки барои бисёре аз ҳуқуқшиносон ҳам мағұми «әкзотикій» мебошад. Ин табиій мебошад, ё ин ки ин мұносибат низ дар ибтидои пайдоиш қарор дошта бавучудои сохтори нави ҳуқуқиро талаб мекунад. Аз ин рұ, аз өнибі олимон хуб эътироф карда намешавад².

Барои боз ҳам чүқуртар омұхтани мағұми ҳуқуқи энергетикій дуруст татбиқ кардани қонунгузории энергетикій ва санадҳои байналмиллалық бояд дар маркази диққати олимон қарор дошта бошад.

Дар амалияи ҳуқуқій соҳаи ҳуқуқ ё институти ҳуқуқро ба воситаи мұносибатхое, ки онҳо ба танзим медароранд муайян мекунанд. Аз ин сабаб, муайян кардан лозим аст, ки ҳуқуқи энергетикій бо мавзұи маҳсуси танзими ҳуқуқиаш метавонад соҳаи алоҳида бошад ё не? Барои ҳамин ҳам эътироф кардани соҳаи ҳуқуқ ки мұносибатхои энергетикиро ба танзим медарорад, ба ҳуқуқи экологиязы захираҳои табиій нисбат додан нодуруст аст. Ҳолатҳои назариявии бавучудои низоми ҳуқуқій ҳамчун критерияи асоси чудокунандаи соҳаи ҳуқуқ моро водор месозад, ки мо пеш аз ҳама табиати мавзұи мұносибатхои танзимшавандаро бояд муайян қунем. Масъалаи асосы дар ин қо, ин асоснок кардани ҳуқуқи энергетикій ҳамчун соҳаи комплексии ҳуқуқ мебошад.

Чи тавре ки В. К. Райхер қайд кардааст барои эътироф кардани соҳаи комплексии ҳуқуқ 3 шарт зарур аст:

1. Зарур аст, ки маңмұи меъёрхои ҳуқуқій ба хусусияти гурӯхи мұносибатхои қамъиятій мувофиқ болад, яне бояд мавзұи ягона ва мустақили танзимкүній дошта болад;

¹Ниг.: Клеандров М.И. Энергетика и право: что улучшать на базе научных исследований?; Гудков И.В. Актуальные проблемы правового регулирования энергетических отношений; Попондопуло В.Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития; Селиверстов С.С. К вопросу о понятии энергетического права // «Энергетика и право». М.: Изд-во «Юрист», 2008. С.57-89.

²Ниг.: Интервью профессора кафедры предпринимательского права юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, д.ю.н. А.Г. Быкова журналу «Энергетическое право» //«Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008. С. 65.

2.Хусусияти гурӯҳҳои муносибатҳо, ки ба маҷмӯи ин меъёрҳо ба танзим дароварда мешаванд, бояд аҳамияти бузурги ҷамъиятӣ дошта бошанд;

3.Маводҳое, ки маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиро ба вучуд меоранд, бояд ки бисёр васеъ бошанд¹.

Мавчуд будани консепсияи соҳаи комплексии ҳуқуқро С.С.Алексеев, ки солҳои зиёд ақидаи мухолифро дастгирӣ мекард, эътироф кард².

Яке аз арзишҳои истифодабарии истилоҳи соҳаи комплексии ҳуқуқ ин имконияти омӯхтан ва истифодакардани муттақобилияти байнисоҳавии меъёрҳои ҳуқуқӣ (дигар унсурҳои ҳуқуқ) дар чорҷӯбаи соҳтори дуюми ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Масъалаи баҳсноки ин соҳа дар табиати комплексии он мебошад. Онҳоро номустақил мөҳисобанд, ки он дорон мавзӯъ ва усули омӯзиши худ буда, онҳоро на соҳаи ҳуқуқ, балки соҳаи қонунгузорӣ мөҳисобанд. Аз ҷиҳати илмӣ асоснок шудааст, ки ин хел ҳуқуқҳоро соҳаи мустақили ҳуқуқ мөҳисобанд, зеро мавҷудияти он ба гузариши он боз ҳам тараққиёти болотар ва бо сифаттар мусоидат мекунад. Эътироф накардани ин соҳа аз ҷониби баъзе аз ҳуқуқшиносон дар он аст, ки соҳаи комплексии ҳуқуқ ба присипҳои дигар соҳта шудааст на ба присипҳои соҳаи мустқили ҳуқуқ. Гап дар сари он аст, ки пас аз ба даст овардани сатҳи баланди инкишоф низоми ҳуқуқ ба танзими соҳаи иҷтимоии умумӣ, новобаста аз якхелагии ҳуқуқиашон мегузарад ба монанди соҳибкорӣ, тандурустӣ, нақлиёт, маорифи ҳалқ, экология ва гайра.

Ҳуқуқ аз ташкилкуни функсионалии соҳаи иҷтимоӣ ба ташкилкуни ҳудудӣ мегузарад. Агар ташкилдиҳии соҳаи асосии ҳуқуқ ба принсипҳову усулҳои ҳуқуқӣ асос ёбад, соҳаи комплексӣ аз принсипҳои иҷтимоӣ, яъне аз мавзӯъ асос ёфтааст. Мавзӯи соҳаи комплексии ҳуқуқ аз ҷиҳати юридикӣ гуногун мебошад, лекин он ягона буда, низоми муайяни иҷтимоиро ташкил медиҳад. Мавзӯи асосии соҳа аз ҷиҳати юридикӣ яхела аст, лекин умуман воҳиди ягонаро ташкил намекунад; соҳаи асосии танзимшаванда ва тамоми майдони фаъолияти ҷамъиятӣ «парешон» карда шудааст онҳо ба мавзӯъ танҳо ба аломату усул

¹Ниг.: Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М.-Л., 1947. С. 189-190.

²Ниг.: Алесеев С.С. Структура советского права. М., Юридическая литература, 1975; Ӯ низ. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. М.: СТАТУТ, 1999.

чамъ карда мешаванд. Агар мо соҳаи гражданиву маъмуриро ҳамчун соҳаи асосӣ шуморем ба ин ба осонӣ бовар меқунем. Ҳамин тавр соҳаи комплексӣ мавзӯи худро дорад.

Усулҳое, ки дар соҳаи комплексӣ истифода мешаванд, онҳо на танҳо аз ҷиҳати юридикӣ ба худ хосанд, балки беҳамто буда ҳар навбат аз ҳисоби якҷоякунии мисолҳои маҳсуси танзими ҳуқуқӣ ба даст оварда мешавад¹.

Далел ба манфиати гуфтаҳои боло оид ба соҳаи комплексии ҳуқуқ ин тамоюли болоравандай ҳуқукшиносӣ оид ба фаҳмиши тақсимнапазирӣ низоми ҳуқуқ ва низоми қонунгузорӣ мебошад. Ба таърихи низоми ҳуқуқ агар нигарем, мебинем, ки соҳаи ҳуқуқ аз паси соҳаи қонунгузорӣ ба вучуд меояд. Масалан, пеш аз он, ки ҳуқуқи соҳибкориро ҳамчун соҳаи алоҳида аз ҳуқуқи гаржданӣ чудо кунем, мо аввал қонунгузории соҳибкориро чудо кардем.

Ин ҳолат ба ҳуқуқи энергетикӣ тааллук дорад. Дар навбати аввал ба дар назардошти чамъ шудани меъёрҳои энергетикӣ, мо қонунгузории энергетикиро комплекси бузурги ягона-кардашуда меҳисобем, ки он яке аз унсурҳои низоми ҳуқуқии ҶТ мебошад, маҷмӯи санадҳои меъёри- ҳуқуқии сатҳи гуногун буда, муносибатҳои соҳибкорӣ ва гайраро, ки дар рафти ташкил ва амалигардонии комплекси энергетикии кишвар ба вучуд меояд, ба танзим медарорад. Қонунгузории энергетикӣ дорои ҳусусиятҳои маҳсус мебошад, ки қонун тартиботи ҳуқуқии ин соҳаро муқаррар мекунад, аз он ҷумла фаъолияти соҳибкориро барои танзим кардани ин муносибатҳо дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҷорӣ мекунад².

Дар навбати дуюм – ба ҳуқуқи энергетикӣ он муносибат-хоеро ҷойгир кардан лозим аст, ки онҳо муайян бошанд ва аз ҷониби қонунгузории энергетикӣ танзим шаванд. Мувофиқи қоидаҳои анъанавӣ ҳуқуқи энергетикӣ ин соҳаи хоҷагии халқ мебошад, ки захираҳои энергетикӣ, коркард кардани онҳо,

¹Ниг.: Протасов В.Н. Что и как регулирует право. М., 1995. С. 39–45.

²Ниг.: Предпринимательское право Российской Федерации. Учебник для вузов/ Отв. ред. Е.П. Губин, П.Г. Лахно. М.: Юрист. 2003. С. 104-106; Лахно П.Г. Становление и развитие энергетического законодательства Российской Федерации // Государство и право на рубеже веков (материалы Всероссийской конференции). М., 2001. С. 274-284; его же: На пульсе ТЭКа // ЭЖ-ЮРИСТ. 2002. Апрель. № 14. С. 11.

таъғирдиҳӣ, интиқол ва истифодаи энергияи гуногунро дар бар мегирад¹.

Шартнома оид ба Хартияи энергетикӣ дар зери мафхуми «Фаъолияти хоҷагӣ дар соҳаи энергетикӣ» фаъолият оид ба ҷустуҷӯ, истиҳроҷ, коркард, истеҳсол, захиракунӣ, интиқол, тақсимкунӣ, савдо, фурӯши маводҳо ва маҳсулотҳои энергетикӣ инчунин интиқоли гармӣ ба истеъмолкунандагон фаҳмида мешавад².

Чи тавре, ки С.С. Селиверстов қайд мекунад, дар зери мавзӯи ҳуқуқи энергетикӣ муносибатҳое фаҳмида мешавад, ки дар ҷараёни фаъолияти хоҷагидорӣ, сармоягузорӣ ва танзими субъектони ҳуқуқи ҳусусиву умумӣ ба миён омадаанд, инчунин муносибатҳои ба ҷустуҷӯ, истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол, тақсимкунӣ, савдо ва истеҳсоли захирҳои энергетикӣ алоқаманд фаҳмида мешавад³.

Назарияи дигарро оид ба мавзӯи ҳуқуқи энергетикӣ В.Ф. Попондопуло пешниҳод кардааст, ки мувофиқи он фаъолият дар соҳаи энергетика ба муносибатҳои гуногун вобаста карда мешавад:

1-Муносибатҳои ҳусусии энергетикӣ;

2-Муносибатҳои оммавие, ки ба танзим ва назорати давлатӣ дар соҳаи энергетика алоқаманд мебошад.

Аз таснифи В.Ф. Попондопула бар меояд, ки ҳуқуқи энергетикӣ яке аз институти ҳуқуқи гражданиӣ буда ба маҷмӯи меъёрҳои умумиву ҳусусии гражданиӣ, ки муносибатҳои молу мулкиӣ ва шахсии гайри молу мулкиро байнӣ шахсони дар соҳаи энергетикӣ фаъолияткунунда ба танзим медарорад ва ё бо иштироки онҳо муносибатҳои ба баробарии тарафҳо асосёфта, озодии ирода ва мустақилияти иштирокчиён асос ёфтааст, муайян карда мешавад. Мувофиқи ин қоида ба мавзӯи ҳуқуқи энергетикӣ фаъолияти оммавии энергетикиро дохил карда наметавонем зеро, он аз рӯи табиаташ ба ҳуқуқи оммавӣ дохил мешавад⁴.

¹Ниг.: Советский энциклопедический словарь, М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1980. С. 1564. С. 98-100.

²Ниг.: Договор к Энергетической хартии и связанные с ним документы. Брюссель: Секретариат Энергетической хартии, 2004. С. 17-18.

³Ниг.: Селиверстов С.С. К вопросу о понятии энергетического права // «Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008. С. 266-267.

⁴Ниг.: Попондопуло В.Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития // «Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008. С. 205-207.

Ин ҳолат баҳснок ва «торик» аст. Агар аз рӯи ин мантиқ гирем пас, ҳуқуқи соҳибкориву экологӣ ва дигар соҳаҳоро бо унсури «зарурати танзими оммавӣ» танҳо институти ҳуқуқи гражданиӣ меҳисобем. Дар адабиётҳои илмӣ ба ҳайси тамоюли инкишофи соҳтори ҳуқуқ қайд карда шудааст, ки болоравии аҳамияти танзими ҳуқуқӣ соҳтори комплексии якҷояшавии меъёрҳои юридикиро ба вучуд меорад. Ин ба комплексӣ будани хусусияти мавзӯъ ва усули танзими ҳуқуқӣ, инчунин ба объект ва субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста аст. Бавучудоии падидай комплексӣ аз дараҷаи инкишофи низоми ҳуқуқӣ, аз муносибати муттақобилаи он бо низоми дигари меъёрҳои танзимкунандай муносибатҳои ҷамъиятий низ вобастагӣ дорад¹.

Аз рӯи ақидаи классикий соҳаи ҳуқуқ бояд ба соҳаи қонунгузорӣ мутобиқат кунад. Ба гайр аз ин, барои бе малол истифода бурдани он бояд соҳаи комплексии коркардашуда арзи ҳастӣ намояд. Соҳаҳои ҳуқуқии ба ҳам монанд дар навбати аввал – имконият медиҳанд то, ки дар ин соҳа муҳахассиси босифат тайёр кунем, дар навбати дуюм бошад, имконият медиҳанд, ки ҷараёни танзими муносибатҳои ҷамъиятиро аз нигоҳи амали ҳақиқии меъёрҳои гражданиӣ, маъмурӣ ва гайра баҳо дихем.

Дар навбати худ ҳуқуқи энергетикий ин падидай тартиботи ҳуқуқии дигар мебошад. Коркардаҳои соҳаҳои дигарро истифода карда, дар шароити зарурӣ ба худ ҷанбаҳои гуногуни дигар соҳаҳоро омехта, ба комплекси проблемаҳои назариявӣ ва амалии ҳуқуқӣ, ки дар низоми соҳаҳои ба энергетика алоқаманд, инчунин корхонаву ташкилотҳо, ки функцияи қашшофӣ, ҷустуҷӯ, истеҳсол, коркард, азнаташкилкунӣ, захира, интиқол, тақсимот ва истеъмоли захираҳои энергетикий, аз он ҷумла истифодай иншоот ва объектҳои энергетикиро ба мақсади таъмин кардани аҳолӣ ва иқтисодиёти қишвар бо захираҳои энергетикий ва ҳимояи табиати гирду атроф иҷро мекунанд, «хизмат» мекунад.

Дар алоқамандӣ бо зарурати омӯзиши ҳуқуқи энергетикий ҳамчун соҳаи илм дар ФР дар Феҳрасти ихтисоси кормандони илмӣ тағйироти зеринро ворид намуданд «Соҳаи ҳуқуқ «Илми ҳуқуқӣ» 12.00.07-Ҳуқуқи корпоративӣ; ҳуқуқи энергетикий», ки бо фармони Вазорати маориф ва илми ФР «Тағйирот ба Феҳрасти ихтисоси кормандони илмӣ дохил карда мешавад, ки бо фармони Вазорати маориф ва илми ФР аз 25 февраляи соли 2009-ум, № 59 тасдиқ шудааст» аз 10 январи 2012с. №5.

¹Ниг.: Теория государства и права. Учебник. Под ред. Алексеева С.С. // М.: Изд-во Юридическая литература, 1985. С.87-89.

МАВЗУИ 1. БОЗОРИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ТАНЗИМИ ХУҚУҚИИ ОН

Мафҳум ва хусусияти энергия. Намудҳои энергия. Мафҳум ва нишонаҳои энергетика. Масъалаҳои бехатарии иншоотҳои энергетикӣ. Муаммоҳои дастрасии бозори энергетикӣ. Танзими хуқуқии энергия ва бозори энергетикӣ. Имкониятҳо ва ҳадди танзими шартномавӣ

Энергия – ин калимаи оддӣ нест, балки он мафҳуми бузурги илман асоснокшудае, мабошад, ки бисёр роҳҳои бо воситаи наклиёт пайваствуда, аз ҷумла гибрид ва қулли энергияи электрикро дар бар мегирад. Мафҳуми оддӣ низ вуҷуд дорад, ки мувофиқи он энергия–ин қобилияти иҷро намудани кор мебошад. Мувофиқи қонуни Термодинамика шумораи доимии энергия дар тамоми ҷаҳон доимӣ мебошад, онро ҳеч кас илова карда ва ё барҳам дода наметавонад.

Дар қонун гуфта шудааст, ки энергияро оғаридан ва ё барҳам додан мумкин нест, вай танҳо аз як шакл ба шакли дигар (масалан:энергияи кимиёвӣ ба энергияи электрикӣ, энергияи кимиёвӣ ба ҳаракати механикӣ) мегузарад. Энергия ин бузургии физикии барҷаста буда, андозаи ягонаи шаклҳои гуногуни ҳаракат ва таъсири мутақобилаи материя, инчунин андозаи гузариши як материя аз як шакл ба шакли дигар мебошад. Ҷорӣ намудани мафҳуми материя бисёр қулай аст, зоро агар низоми физикӣ амал нақунад, пас энергияи он дар доираи вакт ҳудро нигоҳ медорад. Ин тасдиқотро қонуни нигоҳдории энергия меноманд. Истилоҳи «энергия» аз калимаи лотинӣ «*energia*» гирифта шуда, маънояш қувва мебошад. Мафҳуми «энергия»-ро бори аввал Аристотел дар рисолаи физикӣ ҷорӣ намуда буд¹.

Хусусияти энергия. Ҳарф задан дар бораи хуб ё бад будани энергия маънои азхудкунии хусусияти энергияро дар назар дорад, ки дар табиат вуҷуд надорад. Энергия -ин андозаи ҳаракат мебошад ва дар бораи хуб ё бад будани ҳаракат ҳарф задан ҷоиз нест. Ҳулоса рузноманигорон, экстросенсҳо истилоҳҳоеро ба забон меоранд, ки ба ҳуди онҳо нофаҳмо аст. Ин ҳолат бо сабабҳои гуногун имконпазир гашт. Якум, энергия бо фаъолияти инсон алоқаманд аст, аз ин рӯ ин калима бо ин маънояш ба

¹Ниг.: Аристотель [Электронный ресурс]. URL:
<http://ru.wikipedia.org/wiki/Аристотель>. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

ҳамагон хуб маълум аст, аз ин сабаб дар воситаи ахбори омма хуб истифода карда мешавад. Дуюм, мафҳуми «энергия»-ро дар соҳаҳои дигари илм (ғайри физикӣ) кӯшиш мекунанд, ки ба таври дигар маънидод кунанд, на ҳамчун дар физика; Сеюм, ҳаёти мавҷудоти зинда дар ҳақиқат бо энергия алоқаманд аст, аз ҷумла бо энергияи рӯшнӣ, ки аз тамоми организми зинда ҳориҷ мешавад ва ба онҳо аз ҳар тараф ворид мешавад. Ба одамон бисёртар энергияи майдони магнитии Замин, Офтоб ва дигар ҷирмҳои осмонӣ, инчунин энергияе, ки аз техникаҳои гунонгун ба вучуд меоянд таъсир мерасонад. Лекин ин соҳаи Биофизикӣ аст на соҳаи Эзотерики. Эзотерика мафҳуми энергияро ифода намекунад, дар илм ба ҷои истилоҳи энергия сухан дар бораи қувваи табиии номаълум меравад, инчунин истилоҳҳои «ауре, карме»ва ғайра истифода мешавд. Энергия дорои ҳусусияти маҳсуси физикӣ мебошад, аз он ҷумла; мавҷудияти энергия ҳангоми истеъмоли он захира мегардад; мавҷудияти энергияро дар муҳит бе истифодаи таҷхизоти маҳсус муайян кардан номумкин аст; барои интиқол додан ва истифода бурдани энергия чораҳои бехатариро андешидан зарур аст ва ғайра.

Намудҳои энергия инҳоянд:

1. Энергияи кинетикий (кинетика - қисми механика мебошад, ки қисми динамика ва статикаро дар бар мегирад).
2. Энергияи потенсиалий- (техникӣ, эҳтимолӣ).
3. Энергияи электромагнитӣ.
4. Энергияи гравитационӣ (ҷозибавӣ).
5. Энергияи ядроӣ (атомӣ, зарравӣ).
6. Энергияи доҳилий.
7. Энергияи потенсиалий - химиявӣ.
8. Энергияи таркиш.

1. Энергияи кинетикий - энергияи системаи механикӣ буда, аз суръати ҳаракати нуқтаи он вобаста аст. Баъзан ду намуд энергияи кинетикро ҷудо мекунанд: ҳаракати мус-тақил мулҳат ва ҳаракти даврзананда. Воҳиди ченак дар системаи С4 ин Ҷоул мебошад. Дар энергияи кинетикий фарқият байни энергия пурра ва энергияи беҳаракат вучуд дорад. Ҳамин тавр энергияи кинетикий як қисми энергияи пурра ба ҳисоб рафта ба ҳаракат вобаста мебошад.

2. Энергияи потенсиалий – ин андозаи бузурги физикии барчаста мебошад, ки захираи энергияро дар ягон ҷисме (ва ё

нуқтаи материалӣ), ки дар майдони қувваи материалӣ ҷойгир аст ва он барои бавучудории (тагирёбии) энергияи кинетикӣ, ки аз тарафи қувваи кори майдон равона шудааст ифода мекунад. Таърифи дигар ин тавр аст: энергияи кинетикӣ – ин функции координатии дар система ҷамъшаванд буда ҳаракатҳои байниҳамдигарии элементҳои ин системаро тасвир мекунад. Истилоҳи «энергияи потенсиалиӣ» дар асри 19 аз ҷониби муҳандис ва физики шотландӣ Уилям Ренкин ҷорӣ шуда буд. Воҳиди ченаки энергия дар системаи СИ Ҷоул мебошад¹. Энергияи потенсиалиӣ барои баъзе шаклҳои ҷисм дар макон ба сифр баробар қабул карда мешавад, ки ин интихоб қулий будани ҳисобкуни ояндаро муайян мекунад. Ҷараёни интихобкуни ин шакл (конфигуратсия) бамеъердарории энергияи потенсиалиӣ номида мешавад.

3. Энергияи электромагнитӣ – дар зери ин истилоҳ он энергияро дар назар дорем, ки он дар майдони магнитӣ ҷойгир аст.

4. Энергияи ҷозибавӣ (гравитационӣ) – ин энергияи потенсиалии ҷисм буда аз ҷозибаи (кашиши) ҳамдигар вобаста аст. Системаи ҷозибавии алоқаманд – ин системае мебошад, ки дар он энергияи ҷозибавӣ аз дигар энергияи боқимонда зиёд мебошад². Ҷадвали умуми эътирофшудае вучуд дорад, ки мувофиқи он барои ҳамаи системаи ҷисмҳо, ки дар масофаи охирин қарор доранд энергияи потенсиалиӣ муқобил мебошад, барои ҷисмҳои муқобил дуршуда бошад, яъне барои ҷисмҳои мутақобил энергияи потенсиалиӣ ба сифр баробар аст. Системаи энергияи пурра ба ҷамъи энергияи ҷозибавӣ ва энергияи кинетикии доимӣ баробар аст. Барои системаи ҷудогонаи энергияи ҷозибавӣ система бо энергияи пурраи мусбӣ наметавонад доимӣ бошад.

5. Энергияи атомӣ (ядрӣ) – ин энергияест, ки дар атомҳои ядро мавҷуд буда, дар натиҷаи реаксияи ядрӣ ба вучуд меояд.

6. Энергияи алоқа – энергияест, ки ядроро ба қисми ҷудогона тақсим мекунад. Энергияи алоқа, ки дар як қисм ҷойгир аст барои унсурҳои химиявӣ ва ядрӣ якхела нест ва ҳатто дар изотопҳои (хелҳои атомҳои як элементи химияви, ки

¹Ниг.: Попондупуло В.Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития // «Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008. С. 205-207.

²Ниг.: Селиверстов С.С. К вопросу о понятии энергетического права // «Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008. С. 268-269.

чиҳати вазни атомӣ ва радиоактивӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд) ҳамон як элементи химиявӣ мебошад.

7. Энергияи дохилии ҷисм (бо ҳарфи U ё E ифода карда мешавад) - ин ҷамъи энергияи молекулаи ба ҳам ҳаракаткунанда ва ҳаракти гармидиҳии молекуллаҳо мебошад. Энергияи дохилии қисмро бевосита ҷен кардан номумкин аст. Энергияи дохилӣ функцияи ягонаи ҳолати система ба ҳисоб меравад. Ин маъни онро дорад, ки ҳар вақте, ки система ба ин ҳолат дучор мешавад, энергияи дохилии он новобаста аз ҳолати пешинай система мазмуни ба он ҳосро қабул мекунад. Тағйирёбии энергияи дохилӣ ҳангоми гузаштан аз як ҳолат ба ҳолати дигар новобаста аз самтҳое ки ин гузариш сурат мегирад ҳамавақт ба фарқияти байни ҳолатҳои ибтидоиву интиҳои баробар мебошад.

8. Энергияи потенсиалӣ - химиявӣ - яке аз параметрҳои (параметр – бузургиест, ки ҳусусиятҳои ягон ҷиз ё ҳодисаро ифода мекунад), термодинамикаи система буда, алалхусус бе иҷроиши ягон кор энергияи иловагиро ба қисми система ҳамроҳ мекунад.

9. Энергияи таркиш. Таркиш – ин ҷараёни зуд паҳншавандай физикӣ ва ё химиявӣ буда аз ҳуд энергияи муҳимро дар ҳаҷми наонқадар қалон ҷудо мекунад, ки дар як фосилаи вақт ба муҳити атроф таъсири зарбавӣ, зилзилавӣ ва гармӣ расонида, бо суръати баланд газро паҳн мекунад. Ҳангоми сар задани таркиши химиявӣ на танҳо газ, инчунин ҷисмҳои парокандаи саҳт ба вучуд меоянд, ки онро маҳсулоти таркиш мегӯянд. Энергияи таркишро баъзан бо эквиваленти Тротилӣ ҷен мекунанд. Эквиваленти тротилӣ – ин ҷенаки энергиячудокунандай ҳодисаҳои энергиявӣ мебошад, ки ба микдори Тринитротолуола (ТНТ) ифода карда мешавад ва он ҳагоми таркиш ба микдори баробар энергия ҷудо мекунад¹.

Энергетика – соҳаи иқтисодие мебошад, ки қашф, бадасторӣ, истеҳсол, азnavташкildиҳӣ, интиқол додан, нигоҳ доштан, пешниҳод кардан, тақсим кардан инчунин истифодаи сарватҳои энергетикӣ ва энергияро дар бар мегирад.

Энергетика – соҳаи фаъолияти иқтисодиву ҳочагии одамон буда, маҷмӯи зернизорҳои бузурги табиииву сунъиро дар бар ги-

¹Ниг.: Виды энергии [Электронный ресурс]. URL: http://www.smng-geophysics.com/page_116.html. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

рифта, барои азnavташкилкунӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии ҳамагуна захираи энергетикий хизмат мекунад. Мақсади он таъмин кардани истеҳсоли энергия бо роҳи тағиیر додани энергияи аввалиндарача ба энергияи дуюминдарача (масалан аз энергияи табиӣ ҳосил кардани ҷараёни электрикӣ ва ё гармӣ) мебошад. Аз ин сабаб, истеҳсоли энергия аз якчанд зина иборат аст:

-ба даст овардан, концентратсия кардан ва ҷамъ намудани захираи энергетикий. Масалан, истихроҷ кардан, коркард кардан ва бой гардонидани захираи ядроӣ.

-интиқоли энергия бо таҷҳизоти электрикӣ, масалан интиқоли мазут ба пойгоҳи электрикӣ сузишворӣ.

-бо ёрии пойгоҳи электрикӣ тағиир додани энергияи аввалиндарача ба энергияи дуюминдарача, масалан энергияи химиявии ангиштро ба энергияи электрикӣ гармӣ.

-интиқол додани энергияи дуюмдарача ба истеъмолкунандагон, масалан: ба воситаи ҳатсайри электрикӣ.

Баъзе масъалаҳо оиди ташкил кардани бехатарии объектҳои электрикие, ки дар моликияти компанияҳои ҳориҷӣ ҷойгир ҳастанд ба стратегияи бехатарии миллӣ алоқаманд мебошанд. Аз фарқият бо дигар давлатҳои абарқудрати ҷаҳон, ки асрҳои зиёд муносибатҳои бозории капиталистӣ ва ҳоҷагидориву идоракуниро зина ба зина ташкил намуданд, Тоҷикистон ба бозори озод ва бозори байнидавлатӣ дохил шуда дар дохил ва атрофи ҳуд муаммоҳоро ба вучуд овард, асосҳои давлату иқтисодиётро фаро гирифта, ба бехатарии миллӣ таъсир мерасонад. Ин аз ҳама бештар ба энергетика тааллук дорад, ки иқтисодиёти асосии давлатҳои имрӯза мебошад ва дар ин соҳа нақши танзими давлат, назорати давлат бояд дар сатҳи баланд қарор дошта бошад.

Амнияти энергетикий- ин мағҳуми комплексӣ буда, ба якчанд дараҷа тааллук дорад: амнияти энергетикии сиёсӣ, иқтисодӣ, техногениӣ.

Амнияти энергетикий чунин шартҳоро дар бар мегирад, ки мувофиқи он истифодабаранд мегирад, ки монанд мебошад, ширкати энергияи ҳамагуна мебошад ба истеъмолкунандагон бемонанд муносибат мекунад. Ин на танҳо таъмини бемаҳдуди энергия, балки нарҳи устувор ва пардоҳти онро низ дарбар мегирад. Барои ба даст овардани амнияти энергетикий

сиёсати давлатӣ бояд ба ин самт равона карда шуда бошад, чорабиниҳои маҳсус дар ин соҳа гузаронида шавад. Дар ин самт бозорҳо низ саҳми худро гузашта метавонанд. Ба даст овардани амнияти энергетикӣ талаб мекунад, ки тамоми дастгоҳҳои танзимамоии давлат ба ин самт равона карда шаванд.

Барои он, ки хусусияти молҳои энергетикии бозорро таҳқиқ кунем, мо бояд пеш аз ҳама ҳудуди ин бозорро муайян кунем, яъне молҳоеро бояд муайян кунем, ки ба ин бозор дохил кардан мумкин аст. Бозори молӣ – ин номенклатураи мол мебошад, ки мувофиқи он ҳаридор метавонад ҳангоми баланд шудани нархи пешбинишуда моли худро ба бозор ҷойгир кунад¹. Вазъи савдои бозорро аз назар гузаронида гуфтан мумкин аст, ки дар молҳои бозори энергетикӣ, ки дорои энергияи аввалиндарчаю дуюмдараҷа мебошанд энергияи электрикӣ бо универсалий будани ҳуд вобаста буда, наметавонад ба моли дигар иваз карда шавад. Гуфтан мумкин аст, ки дар бозори молҳои энергетикӣ бозори истеҳсоли молҳои энергетикӣ (ҳамчун бозори энергияи дуюмдараҷа) ва ташкилотҳои энергияистеҳсолкунандаро ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо метавонанд энергияро ба шаклҳои дигар тағиیر дода талаботи истеъмолкунандагонро таъмин намоянд.

Энергетика соҳаи бузурги ҳочагии имрӯзаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Муомилоти солонаи энергетика, аз рӯи баҳогузории коршиносони ҳориҷӣ аз 1,7 то 3,0 трлн. долл. ИМА-ро ташкил медиҳад. Бар замми ин энергетика яке аз соҳаҳои асосӣ, таъминкунандай зиндагии ҳочагии мамлакат мебошад, ки сатҳи инкишофи он дар бисёр ҳолатҳо иқтидори иқтисодии мамлакат ва нақши геополитикии онро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян мекунад. Истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ, ки ба қисми азnavнашавандҳо дохил мешаванд, воситаи баланд бардорандии самаранокии иқтисодиёт ва сатҳи зиндагии аҳолӣ, инчунин камкунандай таъсири манфии фаъолияти паҳншавандай одамон ба муҳити табиат мебошад. Тақсими нобаробари сарчашмаҳои энергия ва маркази истеъмоли он дар ҷаҳон нақши бузурги савдои байналмиллалиро дар таъминоти корхонаҳо ва аҳолӣ бо энергия муайян мекунад.

¹Ниг.: Матиящук С. В. Особенности правового регулирования отношений, связанных с функционированием оптового рынка электрической энергии. Иркутск, 2005. С.85.

Ба ғайр аз ин, тавъамкуни маблағузории беруна барои истихроҷ, коркард ва интиқолдиҳӣ бо технология ва таҷрибаи илмиву тадқиқотии транссарҳадӣ, ҳолати бозори энергетикии ҷаҳонро ба омилҳои тараққиёти муҳити иқтисодӣ барои бисёр мамлакатҳои чи маҳсулотсупоранд ва чи истеъмолкунданагони энергия мубаддал мегардонад. Ҳамаи ин ба зарурат доштани танзими ҷаҳонии бозори энергетикӣ барои бунёд ва доимо нигоҳ доштани шароити гирифтани ва амалӣ намудани энергия шаҳодат медиҳад. Дар нимаи дуюми асри 20 ҷомеаи ҷаҳонӣ иқдоми нахустини худро дар роҳи танзими бозори ҷаҳонии энергетика дар сатҳи бисёртарафа ва минтақавӣ бо роҳи созмон додани ташкилотҳои зарурӣ ва бастани созишномаҳо гузошт. Аммо, ҷораҳои қабулшуда чун қоида, фақат қисми алоҳидаи бозори энергетикиро фаро гирифта, ба ҳолати он таъсири маҳдуд расонданд, на ҳама вакӯ ба манфиати умумии мамлакатҳои содиркунанда ва воридкунанда ҷавобгӯ буданд, аз ҳамин сабаб натиҷаи хубро ба даст оварда наметавонистанд. Ҷораҳои дар сатҳи минтақа дар ҷорҷӯбай Иттиҳоди Аврупо татбиқшаванда натиҷаи хубтар додаст. Дар айни замон танзими бозори эннергетикии ҷаҳон дар марҳилаи ибтидой қарор дорад ва суст инкишоф ёфта истодааст. Сабаби ин гуногун мебошад: аҳамияти бузург доштани энергия ба зиндагонии ҳар як мамлакат, алалхусус муносибати эҳтиёткоронаи ҳукumatҳо ба мудохилаҳои байнидавлатӣ ва миллӣ дар ин соҳа; фарқияти манфиатҳои мамлакатҳои содироткунанда ва воридкунандай энергия; мураккаб будани таъсири мақсаднок ба КЭС, ки намудҳои энергияи баҳамивазкунандаро муттаҳид карда маводҳои инфрасоҳтории асосиро истифода мебаранд; билохира, хос будани баъзе ташкилкунандаҳо (пеш аз ҳама энергетикии ядроӣ). Бар замми ин, талабот ба танзими бозори энергетикӣ бо фаҳмиши иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, бо ҳадди зиёдшавии ҳаҷми истеҳсолот ва истеъмоли энергия, инкишофи ҷаҳонӣ глобализатсия дар ҳочагии ҷаҳон доимо зиёд шуда истодааст. Ин омӯзиши имкониятҳо ва пешравии ҷомеаи байналхалқиро барои ба даст овардани розигӣ дар муносибатҳо ва зарурати ҷораҳои комилан мувофиқи колективиро зарурӣ меҳисобад. Ба назар чунин мерасад, ки дар ҷорҷӯбай стратегияи умумии СУС оид ба таъмин намудани рақобати соғ дар савдои

байналхалқī choи асосиро паҳн намудани шароити шабех дар бозори энергетикии ҷаҳон ишғол менамояд¹.

Хусусияти бозори энергетикӣ (дастгоҳи баҳамоварандай ҳаридорону фурӯшандагони молҳои энергетикӣ) дар хусусияти технологий соҳа муайян карда мешавад. Якчанд ҳолатҳои асосиро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ба истеҳсоли молҳои энергетикӣ корхонаҳои энергетикӣ машғул мешаванд (пойгоҳи электрикӣ), ки онҳо метавонанд ин молҳоро ба шабакаҳои электрикӣ гармидиҳӣ тақсим кунанд. Ин имконият медиҳад, ки мо ҳудуди бозорро, ки ба корхонаи мушаххас хизмат мерасонад ва истеъмолкунандагон қадом таъминкунандаро интихоб менамоянд муайян кунем.

2. Корхонаҳои энергетикӣ, чун қоида субъекти ҷудогонаи мустақили бозор ба ҳисоб намераванд, зоро ба молҳои энергетикӣ талаботи ҷиддӣ вучуд дорад (аз ҷумла талабот ба сифати мол, устувор будани таъминкунӣ ва ғайра). Дар системаи баҳампайвасткуни корхонаҳои энергетикӣ ба вучуд меояд ва андозаашро функцияҳо муайян мекунад, ки онро бояд системаҳои энергетикӣ иҷро кунанд (аз қабили тартиб додан ва назорат кардани тавозун, коркарди тарифҳо, бастани контрактҳо расонидани энергия ба истифодабарандагон ва ғайра).

3. Бемаҳдуд будани ҷараёни истеҳсолот, инчунин ба ҳам мувофиқ омадани истеҳсолот ва истеъмол дар як вақти му-айян мутобиқат ва танзими инҳоро талаб мекунад. Барои қонеъ кардани ин талабот дар ҷумҳурӣ бояд маркази танзимнамоӣ вучуд дошта бошад, зоро, ки ҳаҷми истеҳсолот ба ҳаҷми истеъмолот мувофиқат намекунад.

4. Аҳамияти умуниҷумҳурияйӣ доштани энергия, ҳастии он ва инкишоф ёфтани он дар ҷумҳурӣ аҳамияти қалони давлативу мудоғияйӣ дорад. Ҳамаи ин муносибатҳо ба ташкил намудани шаклҳои гуногуни муносибатҳои шартномавӣ байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон хуб ба роҳ монда мешавад ва онҳо аз ҷониби мақомотҳои даҳлдор танзим ва назорат карда мешаванд.

¹Ниг.: Цеханов С.А. Современные тенденции регулирования мирового энергетического рынка. Дис. ... канд. эконом. наук. М., 2002. 164с. [Электронный ресурс]. <http://www.dissertcat.com/content/sovremennoye-tendentii-regulirovaniya-mirovogo-energeticheskogo-rynka> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

5. Аҳамияти иҷтимоӣ доштани энергетика, талаб мекунад, ки дар бозори энергетикӣ молсупорӣ ва нархгузорӣ аз ҷониби давлат идора ва назорат карда шавад.

6. Таъсири энергетика ба экология водор месозад, ки давлат дар соҳаи технология назоратро муайян карда, онро бар души худ гирад, бояд сиёсати инвеститсиониро пеш гирифта корхонаҳои электрикиро ба технологияҳои замонавӣ таъмин намояд, инчунин технологияҳоеро ба истеъмолкунандагони энергия дастрас намояд, ки онҳо каммасраф бошанд.

Хусусиятҳое, ки мо номбар кардем, моро водор месозад, ки дар соҳаи энергетика системаи маҳсуси маркетингро ба корхонаҳо таҳия кунем. Гуфтан ба маврид аст, ки маркетинг дар соҳаи энергетика истифодашаванда аз маркетингҳои соҳаҳои дигари хоҷагии ҳалқ фарқ дорад, зоро он ба хусусиятҳои технологию иқтисодии энергетика алоқаманд мебошад. Аз ин нуқтаи назар мо метавонем хусусиятҳои энергияи электрикӣ ва маҳсулоти онро номбар кунем.

Талабот ба энергияи электрикӣ ва энергияи гармӣ бо омилҳои зерин муайян карда мешавад:

-боловавии иқтисодиёти мамлакат (минатқа), омӯҳтани талаботҳои дар боло гуфта шуда;

-манфиатнок ва суръати тези электрикикунонии хоҷагии деҳот, яъне манфиатнокӣ ва суръати тези ҷорикуни технологии электрикӣ;

-манфиати энергетикӣ доштани истифодаи энергияи электрикӣ ва гармӣ. Барои боловавии ин манфиатҳо захираи бузург вучуд дорад.

Ҳаракат ва самтҳои талабот ба энергияи электрикӣ дар ҷумҳурӣ ва ё минтақа сатҳ ва ҷараёни илмию-техникиро инъикос мекунад ва он ҳамчун як хусусияти сифат дар зиндагӣ эътироф шудааст. Аз ин сабаб, маркетинг дар энергияи электрикӣ на танҳо дар ин соҳа, инчунин дар тамоми иқтисодиёти мамлакату минтақа муҳимијати хосро соҳиб гаштааст.

Танзими муносибатҳои энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сарчашмаҳои зерин ба амал бароварда мешавад:

Барои инкишофи низоми энергетикии мамлакат, як қатор санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ муносибатҳои гуногунро дар ин соҳа ба танзим медароранд.

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризамини» аз 20 июли 1994 с. №983¹.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» аз 29 ноябри 2000 с. №33².
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз 23 апрели 2002 с. №260³.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи энергияи атомӣ» аз 9 декабря 2004 с. №69⁴.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии истеҳсол ва муомилоти намудҳои алоҳидаи маҳсулотҳои нафтӣ» аз 30 июли 2007с. №309⁵.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишнома оид ба тақсими маҳсулот» аз 5 марта 2007 с. №238⁶.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи сарчашмаҳои энергияҳои навшуда» аз 7 января 2007с. №724⁷.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессия» аз 26 декабря 2011с. №783⁸.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ангишт» аз 3 июли 2012с. №870⁹.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлативу хусусӣ» аз 28 декабря 2012с. №907¹⁰.
11. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкил намудани Дошишкадаи энергетикии Тоҷикистон» аз 24 апрели 2006 с. №1736.
12. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъалаҳои Кумитаи нафт ва гази назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 15 май 1995 с. №341.
13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баъзе чораҳои барқарорсозии соҳаи истихроҷи нафту газ» аз 1 июни 1995 с. №384.

¹ ВВСРТ 1994с., №15-16, м. 235; АМОҶТ 1995с., №22, м. 259; 2008 с., №1, м. 16; 2008с., №12, к.2. м.1005; с.2010, №12, м.822.

² АМОҶТ 2000с, №11, м. 504; 2005м, №12, м. 633; 2007 с., №6, м. 436; 2007с., №7, м. 672; 2009с., №9-10, м.549; 2011с., №6, м.440.

³ АМОҶТ 2002 с, №4, к-1, м. 242.

⁴ АМОҶТ 2004с,. №12, к.1, м. 696.

⁵ АМОҶТ 2007с., №7, м. 671

⁶ АМОҶТ 2007с., №7, м. 671

⁷ АМОҶТ 2007с. №3, м.171; 2008с., №6,м.458.

⁸ АМОҶТ 2010 с, №1. м.440

⁹ АМОҶТ 2010 с, №1. м.440

¹⁰ <http://www.mmk.tj/ru/legislation/legislation-base> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

14. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳтори соҳаи нафту гази Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18 июли 1996с. №324.

15. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои инкишофи соҳаи нафту гази Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 7 февраля 1997 с. №73.

16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи инкишофи энергетикаи хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 июни 1997 с. №267.

17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коркарди нафти ҳом» аз 7 августи 1997 с. №359.

18. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Косепсияи инкишофи соҳаи комплекси сӯзишвориву энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2003-2015» аз 3 августи 2002 с. №318.

19. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани комиссияи давлатии энергетикӣ» аз 4 июли 2006 с. №313.

20. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозхонд вадодани қитъаи замин ба Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 октябри 2009 с. №570.

21. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Шӯрои ҳамоҳангсозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои обу энергетикӣ» аз 2 декабря 2009с. №660.

22. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикӣ ва сарфакории энергия дар солҳои 2012-2016» аз 2 ноября 2011 с. №551.

23. Низомномаи Кумитаи нафту гази назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни 1995 с. №394.

24. Низомномаи Комиссияи байниҳукуматии машваратӣ оид ба энергетика аз 7 сентябри 2001 с. №422.

25. Низомномаи Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабря 2006 с. №605.

26. Низомномаи Мақомотии назорати энергетикӣ аз 3 апреля 2007 с. №180.

27. Тартиби истифодаи объектҳои обӣ барои эҳтиёҷоти гидроэнергетикӣ аз 4 марта 2003 с. №95.

28. Тартиби гузаронидани тафтиши фаъолияти субъектони хочагидор дар ҶТ аз 3 марта 2008с.

29. Барномаи стратегии инкишофи ислоҳот дар соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 октябри 1998с.№41⁷.

Санадҳои байналмиллалӣ

1.Хартияи энергетикии Европа аз 17 декабря 1991с².

2.Шартнома оид ба Хартияи Энергетикӣ 1994с³.

3.Протакол ба Хартияи Энергетикӣ оид ба масъалаи манфиатнокии энергетика ва таъсири экалогии он 1998с⁴.

4.Ислоҳоти тиҷоратии Шартномаи Энергетикӣ соли 1998⁵.

5.Декларатсияи Санк-Питербург Ҳаштгонаи бузург оид ба бехатарии энергетикӣ 2006с⁶.

Имрӯз замоне, ки давлатҳо ва ширкатҳои хориҷӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ҳамкорӣ карда истодаанд, аз он ҷумла аз кофтуковҳои геологӣ то ба даст овардану ба истеъмолкунандагон пешниҳод кардани захираи энергетикӣ.

Давлати мо бо давлатҳои бузурги истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандай захираҳои энергетикӣ, инчунин ба иттиҳодҳои минтақавии давлатҳо (Иттиҳоди Аврупо, БЭС) ва ташкилотҳои байналмиллӣ (ШОС, ОСЗН, ФСЭГ, МЭА ва гайра) гуфтушунидҳои зиёди энергетикӣ гузаронидааст.

Чараёни байналмилллии ҷаҳонишавии энергетикӣ иҷозат медиҳад, ки мо ба масъалаи танзими ҳуқуқии энергетика эътибори ҷиддӣ дода, он праблемаҳоеро, ки инкишофи фоиданоки энергетикаи миллиро ҳалалдор месозанд, пайдо карда баррасӣ қунем. Мо сабабҳои инкишоф ёфтани истилоҳоти бозорро дар соҳаҳои газ ва танзими соҳаи нафтӣ ба назар гирифта, проблема ва вазифаҳои танзими ҳуқуқии бозорро дар соҳаи энергетика қайд мекунем.

Мо метавонем тамоюлҳои манфиеро нишон дижем, ки дар сифати паст қарор доштани рақобатро дар соҳаи энергетика ифода мекунад:

¹Ниг.: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. ADLIA. Версия 6.00

² <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

³<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=INT;n=15893> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

⁴<http://energodoma.ru/novosti/stati/194-protokol-k-energeticheskoy-khartii-po-peesea> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

⁵<http://energodoma.ru/novosti/stati/211-primenimye-torgovye-polozheniya-dogovora-k-energeticheskoy-khartii>(санаси муроҷиат: 03.03.2013).

⁶<http://civilg8.ru/6199.php>(санаси муроҷиат: 03.03.2013).

а) Созмон додани монењаҳои маъмурӣ барои ба бозор во-рид шудани таъминқунандагони мустақили захираҳои энергетикӣ;

б) Мавҷудияти тобеӣ ва озодона дастрас набудани инфрасохторҳо аз қабили қубурҳои интиқолдиҳандай шабакаи энергетикӣ ва ғайра;

г) Набудани шаффофият дар маълумот оид ба сарфу ҳарчи компанияҳои энергетикӣ мебошад, ки сабаби бе асос баланд рафтани нарҳ мегардад;

д) Танзими наонқадар хуби фаъолияти зиддинҳисорӣ.

Проблемаҳои номбаркардаи мо на танҳо ба он соҳаҳое, ки онҷо ислоҳоти бозорӣ гузаронида нашудааст, балки ба соҳаи энергияи электрикӣ, ки онҷо якчанд сол аст ки ислоҳоти бозорӣ вуҷуд дорад ҳос аст. Солҳои охир проблемаи ҷиддии рақобатӣ дар бозори маҳсулоти нафтӣ кор карда шуд, рақобат дар соҳаи газ бошад дар ҳолати ибтидой қарор дорад. Ҳамаи онҳо гувоҳи он ҳастанд, ки сифати танзими муносибатҳои рақобатӣ дар ин соҳа аз ҷониби давлат хуб ба роҳ монда нашудааст. Бар замми ин дар таҷрибаҳои байналмиллӣ диде мешавад, ки функсияи асосии давлат дар тараққиёти рақобат ва пешгирий кардани фаъолияти инҳисорӣ дар бозори энергетикӣ хеле қалон аст.

Мо чунин мешуморем, ки ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар бозори энергетикӣ яке аз функсияҳои муҳимтарини танзими давлат дар бозори энергетикӣ ба шумор меравад. Инҷо мо дар бораи истеъмолкунандагоне ҳарф мезанем, ки таҷрибаи кофӣ надоранд, яъне шаҳрвандон. Дар муқобили монополия ва тиҷорати бевиҷдонона истеъмолкунандагон аз ҷиҳати иқтисодӣ бе маҳорат буда, зуд мағлуб мешаванд. Профессор В.Ф.Яковлев бисёр хуб қайд карда мегӯяд, ки нобаробариҳои иқтисодӣ мувозинати манфиатҳоро вайрон намуда, ба принсипи иқтисоди бозоргонӣ муқобилият меқунад. Мо ақидаи ин олимро дастгирий карда фикр меқунем, ки танҳо давлат метавонад мувозинати манфиатҳоро таъмин намояд ва танҳо давлат бо танзими худ вазъи нобаробарии тарафҳои иқтисодиро баробар кунад.

Шаклҳои поймолкуни ҳуқуқ ва манфиатҳои истеъмолкунандагон дар бозор гуногун мебошанд:

- мавҷуд будани фиребу найранг дар нарҳ;
- мавҷуд будани тобеият дар шартнома;
- радкуни ҷониши манфиатҳоро таъмин намояд;

- ба фурӯш гузоштани молҳои бе сифат;
- дастрас набудани маълумоти шаффоф ва ғайра.

Дар рафти танзим накардан ва нархгузории озод, ки ин ҳолат дар бозорҳои энергетикӣ вуҷуд дорад, хатари истеъмолкунандагон меафзояд. Мутаассифона, навъи нави танзими энергетикаи электрикӣ ба манфиати истеъмолкунандагон мухолифат мекунад. Дар ин ҳусус ҳолатҳои наве, ки дар қонунгузории энергетикӣ муқаррар шудааст, гувоҳӣ медиҳанд:

- паст кардани талабот оид ба ҷавобгарии субъектони бозор дар назди истеъмолкунандагон;
- гузоштани таваккал ба уҳдаи истеъмолкунандагон;
- мавҷуд набудани муттақобилият дар ҳуқуқу уҳдадориҳои истеъмолкунандагон ва субъектони бозор.

Дар шароити озодонаи бозор ҳуқуқу манфиатҳои истеъмолкунандагонро бояд на давлат, балки ҳуди институтҳое, ки дар муҳити бозор вуҷуд доранд, аз қабили рақобат, шаффофияти маълумот ва ғайра ҳимоя кунанд.

Воситаҳои ҳуқуқие, ки ба баланд бардоштани сифати гуфтушуниди истеъмолкунандагон равона шудааст, бисёр аҳамияти калон доранд:

- мавҷудияти шартномаҳои намунавӣ, ки пайдоиши шартномаҳои табъизиро истисно мекунанд;
- танзими ҷараёни бастани шартнома аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқӣ;
- пешниҳод кардани маъмулумоти дақиқ ба истеъмолкунандагон;
- интиҳоби озодонаи таъминкунандай энергияи электрикӣ;
- иштироки таъминкунандагон дар ҷараёни танзимкунӣ ва ғайра.

Гузаронидани ислоҳот бе механизми иҷтимоию юридикӣ зуд ба пастшавии сифат бурда мерасонад. Дар рафти коркарди мадели нави танзимкунӣ дар соҳаи инфрасоҳтори иқтисодии Тоҷикистон мо бояд таҷрибай танзими бозорҳои Аврупоро ба назар гирем.

Хартияи Энергетикии Аврупо - Комиссияи Аврупо оид ба энергияи электрикӣ 2003/54/ИА давлатҳои Аврупоро уҳдадор мекунад, ки сатҳи баланди ҳимояи истеъмолкунандгони энергияи электрикиро таъмин намояд, аз он ҷумла ҷораҳои зеринро ба монанди шаффофият ва ҷой надоштани тобеият дар шартҳои шартнома; маълумоти зарурӣ доштани истеъмолку-

нандагон; ташкил намудани механизми ҳалли баҳсҳо ва ба истеъмолкунандагон дастрас будани ин механизм ва ғайра. Як дастури дигари Комиссияи Аврупой 2005/89/ИА низ вучуд дорад, ки он ҳам ба ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагон равона буда, ба чораҳои таъминкуни бехатарии энергия ва инвеститсия баҳшида шудааст. Ҳамаи ин водор месозад, ки давлат бояд ба масъалаи ҳуқуқу манфиатҳои истеъмолкунандагон аҳамияти ҷиддӣ дихад.

Сиёсати танзимкуни умумӣ дар давлатҳои Аврупо аз он иборат аст, ки давлат на танҳо ба қувваи бозорӣ такя мекунад, балки худ низ дар танзими ин муносибатҳо дастгоҳи хубе созмон медиҳад, то ки вазифаи мушкилро сарфи назар накунад. Дар байни тичорати бузурги ҷаҳонӣ ақидае вучуд дорад, ки гӯё Тоҷикистон пас аз гузаштан ба иқтисоди бозоргонӣ бояд аз танзими ин муносибатҳо даст қашад, лекин таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ин фикр мутлақо нодуруст аст.

Нишондодҳои танзими энергетикии байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки системаи танзимкуни бо роҳи созмон додани бозорҳои рақобатпазир бисёр қулай аст. Дар рафти ташкил намудани бозор системаи иқтисодии гардиши мол мураккаб мегардад. Технологияи нави савдо, объектҳои нави савдо (бартарият дар энергияи электрикӣ), хизматҳои нав ба нав, бозори нав ва ғайра ба вучуд меояд. Тартиби ҳамкории субектони бозор мураккаб гашта тартибот иваз мешавад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ мушкил будани ташкили бозор муқаррар мекунад, ки ин муносибатҳо якчандтарафа танзим карда шавад. Аз мубодилаи маълумот сар карда то танзими технологияҳои ташкилотҳои саноатӣ ва таъминкунандагони энергия бояд ҷиддӣ танзим кунанд. Талаб карда шавад, ки система танзамкуни боз ҳам мурракабтар карда шавад, то ки танзими ин ҷараён таъмин карда шавад. Аз ин сабаб, нақшай танзими ҳуқуқӣ дар шароити бозоргонӣ хеле боло рафта истодааст ва давлат бояд инро дар рафти қабули ягон қарор дар бораи гузаронидани ислоҳот бояд ба назар гирад. Инак, дар замони ҳозира дар рафти гузаронидани ислоҳоти энергетикий ва ташкил намудани бозори яклухту чакана мушкилотҳои сифативу миқдорӣ қоида ва институтҳои танзимномоиро талаб мекунанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки ислоҳотҳои сохторӣ дар соҳаи энергияи электрикӣ пеш аз ислоҳоти системаи танзимкуни гу-

зошта шуда буд, ки яке аз хислатҳои асосии гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ дар ҶТ ба ҳисоб меравад. Онҳо бо механизми ҳуқуқӣ комилан таъмин нестанд. Маделҳои нави танзимнамоӣ оҳиста-оҳиста тартиб дода шуда баъзан ба қабули карорҳои муввақатӣ таъмин карда мешавад.

Ба мо маълум аст, ки чунин ислоҳоти бозорӣ бояд комилан ба механизми танзимнамоӣ таъмин карда шавад. Дар ҳолати таъмин набудан бе нақши фаъоли давлат соҳаи ислоҳотшаванд мумкин аст, ки як умр дар ҳолати гузариш (навташкилшуда) боқӣ монад. Ин ҳолат имрӯзҳо аз таҷрибаи Тоҷикистон ба мо маълум аст: ба соҳторҳои зинавӣ нигоҳ накарда гузариши сифатӣ ба ҳолатҳои бозори рақобатпазир дар ин соҳа то ҳол анҷом дода нашудааст. Сифати чунин ислоҳот масъалаҳои адолатнокро талаб мекунад. Коршиносони хориҷӣ дар ин бора чунин қайд мекунанд, ки низоми танзими Тоҷикистон барои пайдоиши бозорҳои нави инфрасоҳторӣ дар ин соҳа омода нест.

МАВЗҮИ 2. ҲУҚУҚИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Таърихи пайдоиш ва инкишифи ҳуқуқи энергетики. Мафҳум ва аҳамияти ҳуқуқи энергетики. Принципи ҳуқуқи энергетики. Функцияҳои танзими муносибатҳои энергетики. Ҳуқуқи энергетики ҳамчун курси маҳсуси таълимӣ.

Энергия, энергетика ва таъминоти барқ яке аз шартҳои асосии ҳастии тамаддуни имрӯза ба шумор меравад. Моҳиятан гӯем тамаддун ин натиҷаи таъғирёбии энергетики табиӣ мебошад ва ё энergeия – ин ҳама гуна амаличроқунӣ дар муқобили иқтидори имкониятҳо мебошад, энергетика бошад, ин низоми иқтидори мавҷудбудаи амалишаванде мебошад, ки онро ба энергия ва амал табдил медиҳад ва барои ба натиҷаи дилҳоҳ расидан равона шудааст. Соҳаи энергетики фаъолияти рузмарраи тамоми соҳаҳои хоҷагии миллиро таъмин намуда, ба мустаҳкам ва муттаҳидшавӣ мусоидат мекунад, дар бисёр ҳолатҳо нишондиҳандаҳои муҳими молиявию иқтисодии ҷумҳуриро ташкил ва муайян менамояд.

Энергия аз рӯи асосҳояш ба соҳаи табии дохил мешавад. Он дар илмҳои табиӣ дар асоси қонуни табиат омӯхта, кушода шуда ва таъғир ёфта истифода мешавад. Дар навбати худ энергетика ҳамчун низоми амалишаванде дорои патенсиал буда, онро ба энергия ё ба ҳаракат табдил медиҳад, ки он барои ба мақсади дилҳоҳ расидан равона аст ва он қисми чудошавандай фаъолияти рӯзмарраи одамон ба ҳисоб меравад. Таъмини энергия яке аз шартҳои асосии мавҷудияти тамаддуни имрӯза ба ҳисоб меравад, аз ин лиҳоз бояд аз ҷониби давлат таъмин карда шавад. Дар ҳама давлатҳо муносибатҳои энергетикиро дар як самти муайян давлат ба танзим медарорад. Инро ба мо таърихи инкишифи энергетикии ҷамъият ва инкишифи одамият нишон дод. Алалхусус, пас аз бухрони энергетикий «нафти арабии эмбарго» с.1973 ва байдтар вақте ки дар давлатҳои гуногун, пеш аз ҳама дар ИМА қонунҳои зиёди энергетикий қабул карда шуд. Гуфтани лозим аст, ки дар мамлакатҳое, ки аз ҷиҳати индустрialiй тараққӣ кардаанд, аз он ҷумла давлатҳои истеъмолкунанда ва истеҳсолкунандаи захираҳои энергетикий танзими ҳуқуқии муносибатҳои энергетикий аҳамияти илмиву тадқиқотиро қасб карда, дорои таҳқурсии хуби ҳуқуқӣ мебошад. Дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон (ИМА, ҶФО Франсия, Япония, Нарвегия ва Гайра) ташкилотҳои байналмиллалӣ

(Иттиҳоди Аврупо) ҳам дар эҷодиёти меъёрҳо¹ ва ҳам дар эҷодиёти илмӣ ва аз ҳама асосаш дар нақшай таълимӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гаштаанд.

Дар алоқамандӣ бо ин асосҳои назариявии танзими ҳуқуқии мустақил ва комплексӣ коркард карда шудааст, ки илман асоснок буда, дар амалия исбот шудааст ва он маҷмуи муносибатҳоеро танзим мекунад, ки ба истеҳсол, хариду фурӯш, интиқол ва истеъмоли энергия алоқаманд мебошанд². Ба ғайр аз ин, мушоҳидаи инкишофи имрӯзаи таъминоти қонунгузорӣ оид ба ташкилкунӣ ва амалкунии соҳаи энергетика гувоҳӣ медиҳад, ки танзими нави ҳуқуқӣ дар ин соҳа ба вучуд омода истодааст. Аз ин нуқтаи назар, ба вазифаи аввалиндарача мо мукаммалгардонӣ, низомноккунӣ ва ягонакунии қонунгузории энергетикиро ҷойгир мекунем³.

Ба танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи энергетика диққати ҷиддӣ дода мешавад. Дар қонунгузории энергетики санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқии гуногун вучуд дорад, ки дар байни онҳо ҳам қонун ва ҳам санадҳои зерқонунӣ мавҷуд аст.

Аз соли 1991 сар карда санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқии зиёд, ки танзимкунандай муносибатҳои гуногуни энергетики мебошанд қабул карда шудаанд, аз қабили Кодекси Гражданий ҶТ-танзимкунандай муносибатҳо аз шартномаи таъмини барқ, Қонуни ҶТ «Дар бораи таъмини барқ» ба мақсади ташкил кардани шартҳои иқтисодиву ташкили барои самаранок истифода бурдани захираҳои энергетикий ва ғайра муносибатҳои дар ин соҳа ба вучуд ояндаро ба танзим медарорад.

Яке аз воситаҳои амалисозии ҳадафҳо ин таъминоти ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи комплексии гармиву барқӣ, ин-

¹ Ниг.: ENERGY POLICY ACT OF 2005. Conference report. Juli 27, 2005. Ordered to be printed. США; Закон от 29 ноября 1996 г. N 72 "О нефтяной деятельности". Законодательство Норвегии по нефти и газу. ЭПИцентр. М., 1999; Стубберут Й.А., Аскхейм Л.О., Кокин В.Н. ТЭК Норвегии: состояние и правовое регулирование //Энергетическое право. 2005. N 1. С. 20 - 30 и др

² Ниг.: Клеандров М.И. Энергетика и право: что улучшать на базе научных исследований?, Гудков И.В. Лахно П.Г. Актуальные проблемы правового регулирования энергетических отношений, Попондопуло В.Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития, Селиверстов С.С. К вопросу о понятии энергетического права // «Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008.

³ Ниг.: Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / Под ред.: Зеккер Ф.Ю., Лахно П.Г. - М.: Юрист, 2011. - 1076 с.

чунин созмон додани қонунгузории инкишофёфтаи мус-таҳкам, ки фаъолияти ин комплексро ба назар мегирад, ба шумор мера-вад.

Қисми зиёди қонунгузориро фармонҳои Президенти ҶТ, Қарори Ҳукумат ҶТ ва санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия ташкил мекунад. Дар бораи мустақилияти қонунгузории энергетикӣ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандай муносибатҳои ҷамъиятие, ки дар соҳаи энергетика ба вучуд меоянд дар адабиётҳои илмӣ ягон баҳс вучуд надорад, яъне ин қонунгузорӣ аз ҷониби олимон эътироф шудааст¹.

Саволи дигар ба миён меояд. Институти ҳуқуқи энергетикиро ба қадом соҳаи танзимнамоӣ бояд шомил кунем-ҳуқуқи умумӣ ё ҳусусӣ? Танзими муносибатҳоро дар соҳаи энергетика ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ таъмин менамоянд. Аз ин бар меояд, ки танзими ҳуқуқиро Кодекси андози ҶТ, Кодекси гумруки ҶТ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҶТ, Кодекси чиноятии ҶТ. Ҳамаи ин санадҳои меъёри -ҳуқуқӣ умуман ба низоми ҳуқуқи умумӣ дохил мешаванд. Дар соҳаи ҳуқуқи ҳусусӣ нақши бузургро КГ ҶТ, КЗ ҶТ мебозанд. Ҷои асосиро дар ин ҷо Қонуни ҶТ «Дар бораи энергетика» соҳиб мегардад, зеро дар он мағҳумҳои «захираҳои энергетикӣ», «молҳои энергетикӣ», «хизматрасониҳои энергетикӣ» дарҷ ёфтаанд. Баъзан захираи энергетикӣ ҳамчун дорандай энергия фахмида мешавад, ки дар фаъолияти ҳочагӣ ё дигар фаъолиятҳо истифода мешавад ё метавонад истифода шавад, инчунин намуди энергия (атомӣ, гармӣ, электрикӣ ва ғ.). Бар замми ин, барои тадқиқот ҳолати мураккаб пеш меояд. Пеш аз ҳама барои он, ки мағҳумҳои дар боло номбаршударо муайян кунем бояд дар низоми объектҳо дар моддаи 140 КГ ҶТ пешбинишударо ҷой дихем. Алоқамандии асосҳои умумиву ҳусусӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятии дар соҳаи энергетика бавучдомада аз гуногуни танзими ҳуқуқии ин муносибатҳо дарак медиҳад. Инак ба ҳуқуқи умумӣ баъзе алломатҳо хос мебошанд: а) равона будани самт ба таъминнамоии манфиатҳои умумӣ; б) яктарафа

¹Ниг.: Кожухова А.А. К вопросу о становление энергетического права как комплексной отрасли права [Электронный ресурс]. URL: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ms/2009_4/ms-4-2009_Nikisha_D_A_\(82-86\).pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ms/2009_4/ms-4-2009_Nikisha_D_A_(82-86).pdf) (дата обращения: 03.03.2013); См.: Он же: К вопросу о предмете энергетического права / Актуальные проблемы права: Сборник научных трудов. – М.: МГИУ, 2009. Вып. 9. – С. 115–125.

ифода намудани хоҳиши субъектони ҳуқуқ; в) имконияти баррасии маъмурӣ; г) муносабати дараҷавии субъектон ва мартаботи санадҳои ҳуқуқӣ; д) доштани меъёрҳои фармоишиву ҳатмӣ; е) таъсири меъёриву мувофиқаёнанд; ж) татбиқи бевоситаи санксияи бо маҳдудкуни истифодаи захираҳо. Аз тарафи дигар, танзимнамоӣ бо ёрии ҳуқуқи ҳусусӣ дорои ҳусусиятҳои зерин мебошад: а) доштани меъёрҳои диспозитивӣ; б) баробарии субъектони муносабатҳои ҳуқуқӣ; в) озодии ифодаи хоҳиши субъектон ҳангоми амалисозии ҳуқуқҳои ҳуд; г) мустақилият дар амал ва уҳдадориҳои ҳуд; д) истифодаи васеи шакли танзими шартномавӣ; е) кафолати ҳимояи судӣ; и) шиносии ҳуб дар таъминнамоии манфиатҳои шахсӣ, ҳусусӣ, корпоративӣ¹.

Ю.А. Тихомиров, Э.В. Талапина мегӯянд, ки: «кӯшиши муҳокимаи соҳаи умумӣ ва ҳусусии ҳуқуқ дар матни муқобилгузорӣ ва ҷудокунии сунъӣ ба мазмуни умумии танзими ҳуқуқӣ ва мантиқӣ, ҷойгиршавӣ ва низоми инкишофи қонунгузорӣ ҷавобгӯ нест», алалҳусус дар соҳаи танзими ҳуқуқии батартибдарории соҳаи иқтисодиёти энергетикӣ².

Ҳамин тавр, мутобиқан ба ҳуқуқи энергетикӣ «меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба соҳаи комплексӣ дохил мешаванд ба ҳолати аввалии ҳуд дар соҳтори асосӣ, дар соҳаҳои асосӣ боқӣ мемонанд ва ба онҳо муқарраротҳои умумии соҳаҳои асосии мазкур паҳн мегардад. Ба соҳтори дуюмдараҷа онҳо доимо чун меъёрҳои ҳуқуқи гражданиӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва меҳнатӣ дохил мешаванд»³. Дигар муалифон чунин меҳисобанд, ки институтсионикии ҳуқуқи энергетика, ки ба мақсад ва вазифаи ягонаи танзими ҳуқуқӣ асос мебёад, бояд ба ҳуд алоқаи мутақобилаи аёни меъёри ҳуқуқ, институти ҳуқуқ, зерсоҳаи ҳуқуқ ва соҳаи ҳуқуқро таҷассум намояд. Ҳамаи ин унсурҳои низоми ҳуқуқ бо аломати бартарияти мавзӯи танзими ҳуқуқӣ ташкил мешаванд. Аммо дар илм нуқтаи назари ягона оид ба фаҳмиши мавзӯи ҳуқуқи

¹ Ниг.: Хорошилов А.Н. К вопросу об энергетическом праве как новой комплексной отрасли российской правовой системы// Энергобезопасность и энергосбережение №4, 2012 [Электронный ресурс]. http://www.endf.ru/46_1.php (сданы мурочиат: 03.03.2013).

² Ниг.: Тихомиров Ю.А., Талапина Э.В. Введение в российское право. – М.: Городец, 2005. – С. 43–44.

³ Ниг.: Алексеев С.С. Общая теория права. – М.: Норма, 2009. – С. 325.

энергетикӣ вуҷуд надорад¹. В.Ф. Яковлев чунин қайд мекунад: «Хуқуқи энергетикӣ-ин ҳаққоният аст». Дигар тарафи кор, мо ба ин мағҳум кадом мазмунро ҷой мекунем, ки ин-соҳаи хуқуқ аст ё зерсоҳаи қонунгузорӣ? Фикр мекунам, ки ин ибораро ба монанди дигар мағҳумҳо аз қабили хуқуқи аграрӣ, саноатӣ, наклиёт ва ғайра истифода кардан мумкин аст. Дар ҳақиқат, гап дар бораи маҷмӯи меъёрҳо, санадҳои қонунгузорӣ, сарчашмаҳои хуқуқ, ки танзими ин соҳаи муҳими иқтисодиро таъмин мекунад меравад»². Дар навбати худ П.Г Лахно хуқуқи энергетикиро ба сифати зерсоҳаи хуқуқи соҳибкорӣ баррасӣ мекунад³. В.Ф. Попондопуло чунин меҳисобад, ки хуқуқи энергетикӣ яке аз институти хуқуқи гражданиӣ буда, «муносибатҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайри молу мулкиро байни шахсони дар соҳаи энергетикӣ фаъолияткунунда ба танзим медарорад ва ё бо иштироки онҳо муносибатҳои ба баробарии тарафҳо, озодии ирода ва мустақилияти иштирокчиён асос ёфттаро муайян мекунад»⁴. Дар ҳамин вақт, О. А. Городов нишон медиҳад, ки хуқуқи энергетикӣ ҳамчун соҳаи комплексӣ, ки дар мавзӯи худ гурӯҳи зиёди муносибатҳои дар соҳаи энергетика бавучудояндаро муттаҳид мекунад, бо соҳаҳои маҳсуси хуқуқ ва пеш аз ҳама бо хуқуқи гражданиӣ ва маъмурӣ алоқаи зич дорад. Аз ин бармеояд, ки «хуқуқи энергетикӣ – ин низоми меъёрҳои хуқуқӣ мебошад, ки дар асоси комплекси ваколатдоркунанда, уҳдадоркунанда ва манъкунанда, муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар рафти истеҳсолот, азnavкунӣ, додан, фурӯхтан истифодаи намудҳои гуногуни захираҳои энергетикӣ, сарфаи онҳо, инчуни таъмини амнияти энергетикӣ ба вуҷуд меоянд ба танзим медарорад»⁵.

¹ Ниг.: Кожухова А.А. К вопросу о предмете энергетического права/ Актуальные проблемы права: Сборник научных трудов. – М.: МГИУ, 2009. Вып. 9. – С. 115–125; Зиноватный П.С. Энергетическое право России: зарождение и развитие // Законодательство. – 2010. – №о 3. –С. 28–29.

²Ниг.: Яковлев В.Ф. Правовое регулирование топливно-энергетического комплекса России // Энергетика и право. Вып. 2. – М., 2009. –С. 10.

³Ниг.: Лахно П.Г. Энергетическому бизнесу – надежную правовую основу// Корпоративный юрист. – 2008. – №7. –С. 11–13.

⁴Ниг.: Попондопуло В. Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития // Правоведение. – 2007. – №3. – С. 3–12.

⁵Ниг.: Городов О. А. Введение в энергетическое право: Учебное пособие. – М.: Проспект, 2012. С.87.

Дар нақшай таълимии факултетҳои ҳуқуқшиносии донишгоҳҳо ва мактабҳои тичорат, фанне ба вучуд омад, ки муносибатҳои энергетикиро меомузад. Масалан дар ИМА таҳти роҳбарии олим Ҷ. Хайки ва Д. Зилман осори «Ҳуқуқи энергетикӣ ва сиёsat дар асарҳои 21»¹ аз чоп баромад, дар ҶФО бошад, китоб баҳшида ба ҳуқуқи энергетикӣ, ки аз 2 чилд иборат мебошад, бо номи «Ҳуқуқи энергетикӣ»² аз чоп баромад, якчанд асарҳои хислати илмиву амалӣ ва омузандагӣ дошта, аз чоп баромадааст. Дар мамлакатҳои Аврупо миқдори зиёди асарҳо оид ба Ҳуқуқи энергетикии Иттиҳоди Аврупо нашр шудааст³.

Дар мамлакатҳои ИДМ низ аз болои масъалаҳои ҳуқуқии муносибатҳои энергетикӣ тадқиқот бурда истодаанд⁴. Дар Федератсия Россия китобу мақолаҳои зиёди илмии олимон А.П. Вериштин⁵, П.Г. Лахно, Ф.Ю. Зеккер⁶, О.А. Городов⁷, А.П. Вер-

¹ Ниг.: Energy Law and Policy for the 21 Centrury. The Energy Law. Group. James E. Hickey, Jr. ... Rocky Mountain Mineral Law Foudation. Denver, Colorado. 2000; The Law of Oil and Gas Third Edition Richard W. Hemingway Hornbook serthes West Publishing co st. paul, minn, 1993.

² Ниг.: Uerich Budenbernder, Wolff Heintschell von Heinegg, Peter Rosin, Energiercht. Walter de Gruyter. Berlin. New-York. Т. 1. 1999; Вюденбендер Ульрих. Основные позиции в области энергетики. Комментарий к законодательству энергетики. 2003.

³ Ниг.: Roggencump, Marta M., Ronne, Anita. Energy Law in Europe (National, EU and International Lae and Instituions). Oxford University Press 31 Dekabria 2000. Energierecht. Praxiskommentar zum Energieliberalisierungs G. von Reinhard Schanda. Verlag Orac. Wien 2000; Зеккер Ф.Ю. Свобода посредством конкуренции. Конкуренция посредством регулирования. Реформа немецкого энергетического права в свете опыта энергетического права США // Энергетическое право. 2005. N 2. С. 11 - 19.

⁴ Ниг.: Сулейменов М.К. Нефтяное законодательство Республики Казахстан // Нефтегаз, Энергетика, Законодательство. Вып. 3. 2003 - 2004. С. 151 - 168; Аюбов У.Т. Основные условия правового режима недропользования в Республике Узбекистан // Там же. С. 168 - 172; Мамедов Н. Исполнение судебных и арбитражных решений в Азербайджане. Там же. С. 202 - 206; Сулейменов М.К. Законодательное регулирование участия государств в нефтяных контрактах в Республике Казахстан // Нефтегаз, Энергетика, Законодательство. Вып. 4. С. 23 - 37; Ченцова О.И., Новожилова А.В. Правовые аспекты нефтегазового бизнеса в Казахстане // Там же. С. 37 - 47; Кузнец С.И. Правовые вопросы реализации проектов в СНГ // Транспортировка природного газа. Там же. С. 54 - 61.

⁵ Ниг.: Вершинин А.П. Энергетическое право. Учебно-практический курс. Издательство: СПбГУ, Юр. ф-т СПбГУ, 2007г.

⁶ Ниг.: Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / под ред. П. Г. Лахно, Ф.Ю. Зеккера. М.: изд. группа «Юрист», 2011. 1076 с.

⁷ Ниг.: Городов О.А. Введение в энергетическое право : учебное пособие. М., 2012. 218с.

ишкин¹ ва ғайра оид ба масъалаҳои ҳуқуқи энергетикӣ нашр шудаанд.

Дар ҶТ ба масъалаҳои энергетика асарҳои олимон Р.М.Аминҷонов², К.А.Дронкин³, Ш.Д.Самадов⁴, З.Ж.Зиёева⁵, Ю.Раҳимов⁶ ва ҳуқуқи энергетикӣ асарҳои Ш.К. Гаюров⁷, Ш.М. Исмоилов, Д.Ш. Сангинов⁸ ва дигарон бахшида шудааст.

Ҳуқуқи энергетикӣ – ин соҳаи комплексии ҳуқуқ буда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҷустуҷӯ, истихроҷ, истеҳсол, тағийирдиҳӣ, интиқол, нигоҳдорӣ, расонидан, тақсим кардан, истеъмоли захираҳои энергетикӣ ба танзим медарорад.

¹Ниг.: Вершинин А.П. Энергетическое право. Санкт-Петербургский государственный университет. 2007.248с.

² Ниг.: Аминҷанов Р.М. Энергетическая безопасность Республики Таджикистан и организационно-экономические основы ее обеспечения. Дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 2004. 159с.

³ Ниг.: Доронкин К.А. Рыночная среда и ее влияние на устойчивое развитие энергетики Республики Таджикистан и стран Центральной Азии: дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 2003. 155с.

⁴ Ниг.: Самадов Ш.Д. Механизм формирования и развития рыночных отношений в электроэнергетике Республики Таджикистан. Дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 1999. 164с.

⁵Зиёева З.Ж. Стратегия диверсификации топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан. Дис. ... канд. эконом. наук. Санкт- Петербург, 2009. 155с.

⁵Ниг.: Исследователь энергетики Таджикистана// Ба қуллаҳои дониш. №5 (1332). Сешанбе, 5 марта соли 2013. С. 11.

⁶Ниг.: Учебная программа спецкурса «Энергетическое право Республики Таджикистан» (на таджикском языке)/ Составитель д.ю.н., профессор Гаюров Ш.К./ Учебные программы предметов и спецкурсов кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета ТНУ. Душанбе, 2012. С.206-2012. Исмаилов Ш.М. Некоторые особенности энергетического права в Таджикистане [Текст] / Исмаилов Ш. М. // Юридический мир. - 2008. - N 5. - С. 71-77; Исмаилов Ш.М. Приоритеты энергетической политики Таджикистана: правовые аспекты строительства Рогунской ГЭС. [Электронный ресурс]. http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=735(дата обращения: 03.03.2013).

⁷Ниг.: Исмаилов Ш.М. Некоторые особенности энергетического права в Таджикистане [Текст] / Исмаилов Ш. М. // Юридический мир. - 2008. - N 5. - С. 71-77; Исмаилов Ш.М. Приоритеты энергетической политики Таджикистана: правовые аспекты строительства Рогунской ГЭС. [Электронный ресурс]. http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=735(дата обращения: 03.03.2013).

⁸Сангинов Д.Ш. К вопросу о правовом обеспечении предпринимательской деятельности в нефтегазовом секторе// Законодательства. №4 (8), 2012. С.45-51; Сангинов Д.Ш. Места энергетического права в системе права Республики Таджикистан// Государство и право. 2012, №3. С.20-36; Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Душанбе: «ЭР-граф», 2013.500с.

Хуқуқи энергетикӣ дорои принсипҳои зерин мебошад:

1. маҳдуд будани захираҳои энергетикӣ ва сарфа кардани захираҳо;
2. таъмини энергия ҳамчун вазифаи асосии давлат;
3. таъмини фоиданок ва аз ҷиҳати иқтисодӣ манфиатноки энергия;
4. мавҷудияти ҷавобгарии экологӣ ҳангоми истихроҷи захираҳо ва истифодаи энергия;
5. бо адолати иқтисодӣ додани энергия (дастрас будани шабакаи энергия ба ҳама).

Функцияҳои танзими ҳуқуқии ҳуқуқи энергетикӣ аз инҳо иборатанд:

- таъминоти ҳуқуқии корхонаҳо бо тамоми намуди энергия;
- қатъиян риоя намудани қоидаҳои истифодаи таҷҳизоти энергетикӣ;
- танзими ташкил ва гузаронидани корҳои таъмирсозӣ;
- ташкил кардани истифодаи самаранок ва пайдо намудани захираҳои эҳтиёти барои сарфа кардани сӯзишворӣ ва энергия;
- таҳия ва гузаронидани ҷамъомадҳо дар корхона барои инкишоф додани хочагии энергетикии корхона.

МАВЗҮИ З. ҚОНУНГУЗОРИИ ҔТ ДАР СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА

Нақши қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими муносибатҳои энергетикӣ. Меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими муомилоти захираҳои энергетикӣ. Аҳамияти меъёрҳои Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими таъмини барқ, ҳамлу нақли газ ва нафт. Пайдоши ва инкишофи қонунҳои алоҳидай соҳавӣ. Аҳамияти шартномаи иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хартияи энергетикии Аврупо. Дигар сарчашмаҳои муҳими ҳуқуқи энергетикӣ.

Қонунгузории энергетикӣ ин санадҳои меъёри - ҳуқуқӣ мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи энергетика ба танзим медарорад. Дар натиҷаи мураккабгардии муносибатҳои ҷамъиятий дар соҳаи бозори иқтисодии саноати давлатҳои мутарракқии ҷаҳон тағйиротҳои назаррас дар соҳтори қонунгузории танзимкунандай ин муносибатҳо ба ҷашм мерасад. Соҳаҳои қонунгузории ҳусусӣ таъсири соҳаҳои қонунгузории оммавиро дар ҷорҷураи қабули қонунҳои комплексӣ ва дигар санадҳои меъёри аз ҷониби давлат ҳис мекунанд. Дар мамлакатҳое, ки қонунгузории гражданиашон кодификатсия карда шудааст, масалан: дар Олмон ва Франсия, қонунҳои комплексӣ берун аз ҳудуди Кодекси гражданий тараққӣ кардаанд, онҳо ба Кодекси савдо ҳамчун иқтибос ва ҳамчун санади ҳуқуқии мустақил, чӣ тавре ки дар қонунгузории энергетикӣ ҷой дорад, алоқаманд шудаанд.

Умуман, тараққиёти қонунгузории комплексиро дар давлатҳои номбаршуда баҳо дода, ҷунин меҳисобем, ки роҳи инкишофи қонунгузории комплексӣ дар мамлакатҳои англоамерикӣ устуворӣ ва имконияти дар оянда инкишофёбии ҳудро исбот намуд.

Меъёрҳои Конститутсияи ҔТ оид ба танзими муомилоти захираҳои энергетикӣ:

Моддаи 10. Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Санадҳои ҳуқуқии байналмиллалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии чумхуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои чумхурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмиллалии эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилал²⁷ амал мекунанд.

Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунанд.

Моддаи 12. Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд.

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Моддаи 13. Замин, сарватҳои зеризамини, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табии моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самаранонки онҳоро ба манфиати ҳалқ кафолат медиҳад.

Моддаи 32. Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад.

Ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардоҳти арзииши пуррааш давлат гирифта метавонад.

Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шаҳс дар натиҷаи амали ғайриқонуни мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятий, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шаҳсони алоҳида мебинад, мувоғиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад.

Моддаи 35. Ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳақ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад.

Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳама гуна маҳдудият манъ аст. Барои иҷрои кори якхела музди баробар дода мешавад.

Ҳеч кас ба меҳнати маҷбурий ҷалб карда намешавад, ба истиснои мавриҷое, ки қонун муайян кардааст.

Дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон заарнок истифодаи меҳнати занон ва ноболиғон манъ аст.

Моддаи 44. Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳанги вазифаи ҳар як шаҳс аст.

Моддаи 45. Додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад.

Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунанд ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт на-доранд.

Танзими муносибатҳои хукукии энергетики бо меъёрҳои зерини КГ ҶТ ба амал бароварда мешавад: ф.5 боби 25, Таъмини барқ (м.569-579), боби 49 Консессия (м.958-971) ва ғ. Масалан мувофики моддаи 569 КГ ҟТ тибқи шартномаи таъмини барқ ташкилоти таъминкунандай барқ уҳдадор мешавад, аз тариқи хати барқи васлшуда нерӯи барқ диҳад ва мизоч (абонент) бошад уҳдадор мегардад, ки арзиши барқи истифодашударо пардозад, инчунин низоми истифодаи онро, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, риоя намояд, таъмини бехатарии истифодаи шабакаҳои барқи таҳти ихтиёраш қарордошта, инчунин дастгоҳ ва таҷҳизоти истифода менамудаашро вобаста ба истифодаи барқ дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ дорад. Нисбат ба муносибатҳои шартномаи таъмини барқ, ки ҳамин Кодекс танзим нанамудааст, қонунҳо ва дигар санадҳои хукуқӣ оид ба таъмини барқ, инчунин қоидаҳои ҳатмии мутобиқи он қабулгардида истифода бурда мешаванд. Инчунин мувофики моддаи 958 КГ ҟТ тибқи шартномаи консессияи тиҷоратӣ як тараф (дорандай хукуқ) уҳдадор мешавад, ки ба тарафи дигар (истифодабаранда) бо пардохти подошпулӣ барои мӯҳлати муайян ё бидуни зикри мӯҳлат барои фаъолияти тиҷоратии истифодабаранда маҷмӯи хукуқҳои мустаснои барои истифода тааллукдошта, аз ҷумла хукуқи номи фирмавӣ ва (ё) аломати тиҷоратии дорандай хукуқ, ба иттилооти ҳифзшавандай тиҷоратӣ, инчунин ба дигар объектҳои хукуқи мустаснои дар шартнома пешбинишуда - тамғаи мол, тамғаи хизматрасонӣ ва ғайраро диҳад. Шартномаи консессияи тиҷоратӣ истифодаи маҷмӯи хукуқи мустасно, эътибори корӣ ва таҷрибаи тиҷоратии дорандай хукуқро дар ҳаҷми пурра (аз ҷумла бо муқаррар намудани ҳаҷми ҳадди ақал ё ҳадди аксари истифода), бо зикр ё зикр накарданни минтақаи истифода вобаста ба соҳаи муайяни фаъолияти тиҷоратӣ (фурӯши моле, ки аз дорандай хукуқ гирифта шудааст ё истифодабаранда истеҳсол намудааст, анҷом додани дигар фаъолияти вобаста ба фурӯш, иҷрои кор, хизматрасонӣ) пешбинӣ менамояд. Тарафҳои консессияи тиҷоратӣ ташкилотҳои тиҷоратӣ ва шаҳрвандоне, ки ба сифати

соҳибкорони инфиродӣ ба қайд гирифта шудаанд, буда метавонанд.

Дар шароити пайдоиш ва инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ аҳамияти асосиро қонунгузории энергетикий соҳиб мешавад ва мо вобаста ба он қонунҳо назар меқунем.

1. Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризамини» аз 20 июли 1994с. №983¹;

2. Қонуни ҶТ «Дар бораи энергетика» аз 29 ноября 2000с. №33²;

3. Қонуни ҶТ «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз 10 майи 2002с. №29³;

4. Қонуни ҶТ «Дар бораи истифодаи энергияи атомӣ» аз 9 декабря 2004с. №69⁴;

5. Қонуни ҶТ «Дар бораи танзими давлатии истеҳсолот ва муомилоти намудҳои алоҳидаи маҳсулотҳои нафтӣ» аз 30 июли 2007с. №309⁵;

6. Қонуни ҶТ «Дар бораи созишнома оид ба тақсими маҳсулот» аз 5 марта 2007с. №238⁶;

7. Қонуни ҶТ «Дар бораи истифодаи сарчашмаҳои навшавандай энергия» аз 26 декабря 2011с. №783⁷;

8. Қонуни ҶТ «Дар бораи консессия» аз 26 декабря 2011с. №783⁸;

9. Қонуни ҶТ «Дар бораи ангишт» аз 3 июля 2012с. №870⁹.

10. Қонуни ҶТ «Дар бораи шарикии хусусиву давлатӣ» аз 28 декабря 2012с. №907¹⁰.

Санади асосии байналмиллалие, ки муносибатҳои энергетикро ба танзим медароранд Хартияи энергетикии соли 1991, ки баъзан онро Хартияи энергетикии Аврупо меноманд, он декларатсияи сиёсӣ буда, мақсадаш ба роҳ мондани ҳамкорӣ бай-

¹ ВВСҟТ 1994с., №15-16, м. 235; АМОҟТ 1995с., №22, м. 259; 2008 с., №1, м. 16; 2008с., №12, қ.2. м.1005; с.2010, №12, м.822.

²АМОҟТ 2000с, №11, м. 504; 2005с, №12, м. 633; 2007 с., №6, м. 436; 2007с., №7, м. 672; 2009с., №9-10, м.549; 2011с., №6, м.440.

³АМОҟТ 2002 сол, №4, қ-1, м. 242.

⁴ АМОҟТ 2004с,. №12, қ.1, м. 696.

⁵ АМОҟТ 2007с., №7, м. 671.

⁶ АМОҟТ 2007с. №3, м.171; 2008с., №6, см.458

⁷ АМОҟТ 2010 сол, №1. м.440.

⁸ <http://www.mmk.tj/ru/legislation/legislation-base> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

⁹ <http://www.mmk.tj/ru/legislation/legislation-base> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

¹⁰ <http://www.mmk.tj/ru/legislation/legislation-base> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

ни давлатҳои Фарб ва Шарқ мебошад¹. Хартия принсипҳоро ифода мекунад, ки асоси ҳамкории байналмиллалии энергетикиро дар асоси манфиатнокии умумӣ дар таъминоти мустақили энергия ва тараққиёти устувори иқтисодиёт таъмин мекунад. Шартнома оид ба Хартияи энергетикӣ (ШХЭ) дар моҳи декабри соли 1994 ба имзо расида моҳи апрели соли 1998 ба қувваи қонунӣ даромад. Шартнома (ШХЭ) дар асоси Хартияи энергетикии соли 1991, ки хислати тавсиявӣ дорад тартиб дода шудааст. Фарқияти Шарномаи соли 1994 (ШХЭ) аз Хартия, ки мақсадаш мустаҳкам кардани алоқаи энергетикии байналхалқӣ мебошад, дар он аст, ки он (ШХЭ) созишномаи якчандтарафаи ба ҳама ҳатмӣ мебошад. Ин ягона созишномаи соҳаи энергетикӣ мебошад, ки ба ҳамкориҳои байниҳукуматӣ даҳл дошта тамоми ҷараёни истеҳсол, фурӯҳтани энергия (аз ҷустуҷӯ то охири истифода) ва дигар маҳсулотҳои энергетикӣ инчунин таҷхизотҳои ба энергия алоқамандро дар бар мегирад.

Мақсади асосии Шартнома оид ба Хартияи энергетикӣ (ШХЭ) – мустаҳкам кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои энергетикӣ бо роҳи ташкил намудани майдони ягонаи қоида мебошад, ки онро бояд ҳама ҳукуматҳои иштирокунанда риоя намоянд, ҳамин тавр таваккалро оид ба сармоягузорӣ ва савдо дар соҳаи энергетика кам мекунанд.

Меъёрҳои ШХЭ – ро ташкилоти байниҳукуматии Конфедератсия оид ба Хартияи энергетикӣ, ки соли 1994 ташкил шуда буд, амалӣ месозад. Хартия ва ШХЭ ба тартиб додани қоидаи ягонаи шаффоғ оид ба амалисозии бозори энергетикии байналхалқӣ дар соҳаи савдои энергетикӣ, сармоя, транзит ва самаранокии энергия равона шудааст. Ин санад масъалаи ҷалби сармоя ба қубурҳои транзитро танзим намекунад, лекин нисбат ба ин масъала табъиз (дискриминатсия) - ро манъ мекунад. Ба таври дигар гӯем, давлат ҳуқуқ дорад сармояи хориҷиро ба КЭС ё дастрасиро ба қубурҳои транзитӣ манъ кунад, лекин агар компанияи хориҷӣ ба тарнзит роҳ дода шавад ё ба он иҷозати сармоягузорӣ дода шуда бошад пас шароит ба онҳо бояд ба шароити компанияҳои миллӣ яхела бошад.

Хартияи энергетикии Аврупо 17 декабря соли 1991 дар Конвенсияи Гаага қабул карда шудааст. Намояндагони тарафҳо, ки ба ин санад имзо гузоштаанд ва дар Гаага 16-17

¹ <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

декабр вохурданد, Хартияи Париж барои Аврупои навро, ки 21 ноябри соли 1990 дар ш. Париж дар вохурии Маҷлиси сатҳи баланд оид ба бехатарӣ ва ҳамкорӣ дар Аврупо ба имзо расида буд, ба назар гирифта, Санади конфернсияи САҲА оиди ҳамкории иқтисодӣ дар Аврупо, ки 11 апрели соли 1990 дар Бонн қабул шуда буд ва Аризai иқтисодиёти Лондон, ки 17 июни соли 1990 дар сатҳи баланд қабул шуд ба назар гирифта, Маърӯза оиди хulosаву тавсияходар вохурии Софиетии САҲА оид ба ҳимояи муҳити зист, инчунин иқдоми ояндаи он, ки 13 ноябри соли 1989 қабул шудааст ба назар гирифта, Созишнома оид ба ташкили Бонки рушди Аврупо, ки 29 май соли 1990 дар Париж ба имзо расидааст ба назар гирифта, тантанавор иҷро кардани кӯшишҳои навро оид ба ҳамкории умуниаврупой ва ҷаҳонӣ, ки ба бовариву эҳтироми муттақобила асос ёфтааст ҳоста, дар ҷорҷӯбай иқтисоди бозоргрӣ ва дар асоси ёрии муттақобила ва принсипи нораво будани табъиз саршор кардани қарорҳои мусоидаткунанда барои инкишофи мадели нави ҳамкории энергетикии дарозмуддат дар нақшай Аврупо ва ҷаҳон, ба манфиатдории тарафҳои ин санадро имзогузошта барои ҳали якҷояи масъалаҳо, таъминоти энергия, бехатарии ҷобаҷокунии саноатӣ дар объектҳои ядрӣ ва ҳимояи муҳити зист боварӣ ҳосил карда, ба қабули ҷораҳои иловагӣ ба мақсади таъминоти устувори энергия, самаранокии идоракунии захираҳо ва истифодаи он, инчунин ба истифодаи пурраи имкониятҳои потенсиалий барои беҳбудкуни мухити зист ва пешравии устувори кушишҳои карда, ба зарурати аввалиндарача доштани низоми самараноки энергетика дар соҳаи истеҳсолот, азnavташкildiҳӣ, интиқол додан, тақсимот ва истифодаи энергия ба манфиати таъминоти устувори энергия ва ҳимояи муҳити зист боварӣ ҳосил карда, соҳибихтиёри давлатҳо ва ҳуқуқи соҳибихтиёри онҳоро ба захираҳои энергетикӣ эътироф карда, дар оянда ба дастгирии Ҷамъияти Аврупо, алалхусус бо роҳи соҳта ба истифода додани бозори дохилии энергетикӣ боварӣ ҳосил карда, уҳдадориҳоро дар асоси созишномаҳои бисёртарафа, мавҷуд будани ҳамкориҳои байналхалқӣ оид ба доираи васеи масъалаҳои энергетикӣ ва фаъолияти фаъоли ташкилотҳои байналхалқӣ дар соҳаи энергетика ва истифодаи пурраи потенсиали коршиносии ин ташкилотҳоро дарк карда омодагии худро барои ба мақсад расидан ифода карда, нақши соҳибкоронро, ки фаъолияти худро дар ҷорҷӯбай ҳуқуқ ва

адолат амалӣ месозанд дар мусоидат ва тараққиёти ҳамкорӣ мувофиқи Хартия эътироф карда, бо қабули қарорҳо муқаррар кардани муносибатҳои савдоиро ба манфиати муттақобила ва мусоидат кардан ба сармоягузориро дар соҳаи энергетика ҷонибдорӣ карда, ниҳоят тайёрии худро оид ба қабул кардани ҷораҳои мувофиқ ва дар ҳаёт татбиқ кардани принсипҳои қайдшуда тасдиқ карда, декларатсия мазкурро – Хартияи энергетикии Аврупо қабул мекунем¹.

Тарафҳои ин санадро имзогузошта кӯмаки худро ба пайдо кардани нуқтаи назари аз ҷиҳати иқтисодӣ маъқул барои баланд бардоштани устувории таъмини энергия ва дар сатҳи максималӣ таъмин кардани самаранокии истеҳсолот, азnavташкилкунӣ, интиқол, тақсимот ва истифодаи энергия барои баланд бардоштани сатҳи баланди бехатарӣ ва кам кардани проблемаи муҳити зист равона кардаанд. Дар ҷорҷӯбай давлатҳои соҳибихтиёр ва ҳуқуқи соҳибихтиёрии онҳо оид ба захираҳои энергетикӣ, дар рӯхияи ҳамкории сиёсиву иқтисодӣ онҳо уҳдадор мешаванд, ки ба тарққиёти самараноки бозори энергетикӣ дар тамоми Аврупо ва бозорҳои хубамалкунандай ҷаҳонӣ мусоидат кунанд. Дар ҳарду ҳолат ҳам дар асоси присипҳои нораво будани табъиз ва боҳабар кардан аз нархгузории бозор амал кунанд, инчунин ба муҳити зист ғамхорона муносибат кунанад. Онҳо бояд ҳолатеро ташкил кунанд, ки барои амалӣ гардонидани фаъолияти корхонаҳо мусоид бошад ва бо роҳи ҷойгир кардани присипҳои бозорӣ дар соҳаи энергетика ҷалби инвеститсия ва технологияро хубтар гардонанд.

Ба ин мақсад ва мувофиқи ин присипҳо онҳо ҷораҳоро дар соҳаи мазкур қабул мекунанд:

1. Инкишофи савдо дар сатҳи энергетикӣ мувофиқи асосҳои созишиномаи бисёртарафаи мазкур, аз қабили ГАТТ ва санадҳои ба он алоқаманд, инчунин уҳдадориҳову мувофқаҳо оид ба паҳн накардани атом ба роҳ монда мешавад, ки бо роҳҳои зерин амалӣ карда мешаванд:

-бозори кушод ва рақобатпазири маҳсулоти энергетикӣ, моддаҳо, таҷҳизот ва хизмат;

-дастрас будани захираҳои энергетикӣ, ҷустуҷӯ ва коркарди онҳо мувофиқи асосҳои тиҷоратӣ;

- дастрас будани бозори маҳалливу байналмиллали;

¹ <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy>(дата обращения: 03.03.2013).

-бартараф намудани монеъаҳои техникӣ-маъмурӣ ва ғайра дар роҳи савдои энергетикӣ ва таҷхизотҳову технологияҳои мазкур, ки ба хизматрасонии энергетикӣ алоқаманд мебошанд;

- мусоидат кардан ба инкишоф ва муттаҳид карлани инфрасоҳтори энергияи интиқолдиҳанд;

-мусоидат кардан барои хубтар ба даст овардани сармоя, дар асоси институтҳои молиявии мавҷуда;

-осон кардани дастрасӣ ба инфрасоҳтори интиқолдиҳӣ ба мақсади транзити байналхалқӣ мувофиқи мақсади Хартия, ки дар абзатси 1 –уми фасли мазкур нишон дода будем;

-дастрасии шароити тиҷоратӣ оид ба технологияе, ки дар корҳои ҷустуҷӯ, коркард ва истифодаи захираҳои энергетикӣ истифода мешаванд;

2.Ҳамкориҳо дар соҳаи энергетика инҳоро дар бар мегирад:

-мутобиқкунии сиёсати энергетикӣ ба он сатҳе, ки барои ба мақсади Хартия расидан мусоидат мекунад;

-бунёд намудани чорҷубаи ҳуқуқии кушод ва мустаҳкам, ки шароитро барои коркарди захираҳои энергетикӣ таъмин мекунад;

-мутобиқкунӣ ва дар ҳолатҳои зарурӣ мувофиқа кардани принципҳо ва нишонҳои сатҳи баланд дар соҳаи бехатарии техникӣ оид ба маҳсулоти энергетикӣ ва интиқоли он инчунин, оид ба дастгоҳи энергетикӣ;

-осон кардани мубодилаи маълумоти технологӣ, ноу-хау дар соҳаи экологӣ ва энергетикӣ, инчунин омӯзиши онҳо;

-тадқиқотҳои илмӣ, корқади технологӣ ва лоиҳаҳои намоишӣ;

3. Самаранокии энергетикӣ ва ҳимояи мӯҳити атроф, ки инро дар назар дорад:

-бунёди механизмҳо ва шароите, ки имконияти истифодаи максималии самаранок ва сарфакоронаи энергияро медиҳад, инчунин дар ҳолатҳои зарурӣ ба воситаи маҳсус муносибатҳои бозоргониро танзим мекунад;

- ҳавасмандкунии якҷояшавии сарҷашмаҳои энергия, ба нишон рост кардани маълумоти камтарини оқибатҳои экологӣ ва роҳи даромаднок ба воситаи:

а) боҳабарӣ аз нарҳи энергия дар бозор, ки пурра ҳарочоту даромади энергияро ифода мекунад;

б) ҷораҳои самаранок ва мувофиқаҳашуда, ки ба сиёсати энергетикӣ алоқаманд мебошад;

в) истифодаи сарчашмаҳои нав, сарчашмаҳои азnavшудаи энергия, инчунин технологияи нав;

г) мувофиқ кардан ва нигоҳ доштани сатҳи баланди бехатрии ядрой ва таъмини ҳамкориҳои самаранок дар ин соҳа.

Барои ба мақсадҳои номбаршуда расидан тарафҳои ин са-надро имзогузошта, дар доираи давлати соҳибихтиёр ва ҳукуки соҳибихтиёрии он ба захираҳои энергетикий, амалҳои мувофиқкардашударо оиди бисёртар таъмин кардани розигии сиёсати энергетикиашон ба ҷо меоранд, ки бояд ба присипҳои раво набудани табъиз ва аз нархгузории бозор боҳабар будан, инчунин ба муҳити зист гамхорӣ кардан асос ёбад.

Онҳо қайд мекунанд, ки оиди муайян кардани сиёсати энергетикий ба мақсади фаъолгардонии ҳамкорӣ дар ин соҳа қадамҳои амалий зарур аст, инчунин ба зарурати мубодилаи пайдарпайи ақидаҳо оиди ҷораҳои андешидашаванд тақя на-муда таҷрибаи дар ташкилоту муассисаҳои байналхалқӣ зам-гаштаро пурра истифода мебаранд¹.

Тарафони ин санадро имзо гузошта эътироф мекунанд, ки мумкин аст илова кардани шаклҳои тиҷоратии ҳамкории байниҳукуматӣ талаб карда шавад, аз он ҷумла дар соҳаи кор-карди сиёсати энергетикий ва таҳлили он, инчунин дар соҳае, ки бисёр зарур мебошад, лекин ба сармоягузории хусусӣ мувофиқ намеояд.

Онҳо уҳдадоранд, ки барои бунёд кардани бозори васеъта-ри энергетикии Аврупо ва барои болоравии самараноки фаъо-лияти ҷаҳонии бозори энергетикий бо амали якҷоя ва ё мувофиқкардашуда мувофиқи Хартия дар соҳаҳои зерин қӯшиш кунанд:

- дастрас будани захираҳои энергетикий ва коркарди онҳо;
- дастрасӣ ба бозор;
- қонунӣ гардонидани савдо дар соҳаи энергетика;
- ҳавасманд кардан ва ҳимоя кардани сармоягузорӣ;
- принсипҳо ва нишонҳо дар соҳаи техникаи бехатарӣ;
- тадқиқотҳои илмӣ, коркардҳои технологӣ, навигариҳо ва ҷорӣ кардани онҳо;
- самаранокии энергетикий ва ҳимояи муҳити зист;
- маориф ва омӯзиш.

¹ <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy>. (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

Амалҳои якчоя ё мувофиқардашударо андешида, ухдадор мешаванд, ки ташабусҳои шахсро ҳавасманд гардонанд, имкониятҳои патенсиалии корхонаву ташкилотҳо ва ҳимояи сарчашмаҳои молиявии мавҷударо пурра истифода кунанд, инчунин дар асоси принсипҳои бозорӣ амал карда ба ҳамкории байни ин хел корхонаву ташкилотҳои мамлакатҳои гуногун мусоидат кунад.

Тарфҳои ин санадро имзогузошта риояи меъёрҳои байналмиллалиро дар соҳаи ҳимояи моликияти саноатӣ, тиҷоратӣ ва зеҳнӣ таъмин менамояд.

1. Дастрасӣ ба сарватҳои энергетикӣ ва коркарди онҳо. Азбаски коркарди самараноки сарватҳои энергетикӣ яке аз шартҳои асосии ба мақсади Хартия расидан ба шумор меравад тарафҳои ин санадро имзогузошта ухдадор мешаванд, ки дастрасиро барои аператор - коркардкунандаҳои манфиатдор ба сарват ва коркарди онҳо осон кунанд.

Ба ин мақсад онҳо шартномаҳоро барои он таъмин мекунанд, ки меъёрҳо оиди чустуҷӯ, коркард ва азхудкуни сарватҳо озодона дастрас бошанд ва хислати ошкоро дошта бошанд, онҳо чунин меҳисобанд, ки коркарди чунин меъёрҳо ва андешидани чораҳои зарурӣ барои мувофиқа кардани амалҳои худ ба ин соҳа заруранд.

Ба мақсади сабук кардани коркарди сарватҳо ва диверсификатсияи онҳо тарафони ин санадро имзогузошта ухдадор мешаванд, ки нисбати аператор- коркардкунандаҳо меъёрҳои табъизиро татбиқ нақунанд, аз он ҷумла дар ҳуқуқи моликият ба сарватҳо шароити дохилии фаъолияти компания ва андозбандиҳо.

2. Дастрасӣ ба бозор. Тарафҳои ин санадро имзогузошта барои роҳ ёфтани маҳсулоти энергетикӣ ба бозори маҳалливу байналмиллалий барои ба мақсади Хартия расидан мусоидат мекунанд. Ин роҳ доданҳо ба бозор бояд зарурати осон гардонии амалҳои бозорӣ ва ҳавасмандгардонии рақобатро ба назар гирад.

3. Қонунгузории савдо дар соҳаи энергетика. Барои инкишоф ва диверсификатсияи савдо дар соҳаи энергетика, тарафҳои ин санадро имзогузошта ухдадор мешаванд, ки дар оянда ҳамаи монеаҳоро дар роҳи савдои мутақобилаи маҳсулотҳои энергетикӣ, таҷхизот ва хизмат бартарф намоянд ва ин бартарафнамоиҳо бояд тавре ба амал бароварда шавад,

ки ба дастури ГАТТ, сандхой ба он алоқаманд ва уҳдадориҳову мувофиқаҳо оид ба паҳн накардани атом мувофиқ бошад.

Тарафҳои ин санадро имзогузашта интиқоли маҳсулотҳои энергетикиро ба воситаи худуди худ яке аз шартҳои муҳими қонунигардонии савдои маҳсулоти энергетикӣ меҳисобанд. Транзит бояд дар шароите ба амал бароварда шавад, ки самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар бошад.

Онҳо зарурати инкишофи низоми энергиядиҳандай тиҷорати байналхалқиро қайд карда, ба энергияи электрикӣ ва гази табиӣ дикқати маҳсус додаанд ва аҳамияти дурудурози уҳдадориҳои тиҷоратиро эътироф кардаанд. Бо ин мақсад онҳо мутобиқати талаботҳои техникиро, ки танзими бунёду фаъолияти ин низомро ба амал мебарорад (алалхусус нисбати мустаҳкамии низоми электрикӣ), таъмин менамояд.

4. Ҳавасмандкуни ҳимояи сармоягузорӣ. Бо мақсади ҳавасмандгардонии инкишофи ҳимояи байналхалқӣ тарафҳои ин санадро имзогузашта дар асоси меъёрҳои байналхалқӣ ва қоидаҳо оид ба масъалаҳои ҳимоя ва савдо, дар сатҳи давлатӣ бунёди чорчубаи мустақили ҳуқуқиро, ки хис-лати ошкоро дошта, ба санадҳои байналмиллалий ва дигар қоидаҳои мавҷуда мувофиқ аст, барои сармоягузории ҳориҷӣ таъмин мекунанд.

Онҳо қайд мекунанд, ки давлати ин санадро имзогузашта ва ратификатсиякарда уҳдадориҳои юридикиро, ки ҳамчун созишнома оиди ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи сармоя баромад мекунад ба худ қабул карда сатҳи баланди ҳимояи ҳуқуқиро таъмин мекунад ва истифодаи низоми кафолати сармоягузориро таъмин менамояд¹.

Ба гайр аз ин, тарафҳои ин сандро имзогузашта ҳуқуқро оид ба репатриатсия кардани даромад ё дигар пардохтҳои ба сармоя алоқаманд, инчунин ба даст овардан ва истифода кардани асьори зарурӣ кафолат медиҳанд. Онҳо инчунин пешгирии андозбандии дукаратаро бо мақсади ҳавасмандгардонии сармоягузории хусусӣ муҳим меҳисобанд.

5. Принцип ва нишонаҳо дар соҳаи техникаи бехатарӣ. Мувофиқи асосҳои созишномаи бисёртарафаи имзогузаштаи тарафҳо татбиқ мешаванд:

-татбиқи принципҳо ва нишонаҳо дар соҳаи техникаи бехатарӣ, ки бо мақсади бадасторӣ ва нигоҳдории сатҳи балан-

¹ <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

ди соҳаи техникаи бехатарӣ, аз ҷумла ба истифодаи сарватҳои ядроӣ, ба ҳимояи саломатӣ ва муҳити зист равона шудаанд;

-коркарди чунин принсипҳо ва нишонаҳо дар соҳаи техникаи бехатарӣ ва ё мувофиқаи мутақобила кардани аломатҳои ин принсипҳо ва нишонаҳо дар соҳаи техникаи бехатарӣ.

6. Тадқиқотҳои илмӣ, коркардҳои технологӣ, навовариҳо ва паҳн кардани онҳо.

Тарфҳои ин санадро имзогузошта уҳдадоранд, ки ба мубодилаи технология, инчунин ба ҳамкории дар соҳаи коркардҳои техникиӣ, навовариҳо дар соҳаи истеҳсолот, азnavкунӣ интиқолдихӣ, тақсимкунӣ, истифодаи самарнок ва ҷунон тоза, ки ба мувофиқаҳову уҳдадориҳо паҳн накардани атом муқобилият намекунад, мусоидат кунанд. Ба ин мақсад онҳо, муттаҳидшавии қувваҳоро дар соҳаи зерин ҳавасманд мегардонанд:

-лоиҳаҳои эксперементалӣ ва наомиши;

-истифодаи навовариҳои технологӣ;

-паҳнкунӣ ва мубодилаи ноу-хау ва маълумотҳо оиди технология¹.

7. Самаранокии энергетикӣ ва ҳимояи муҳити зист. Тарафҳои ин санадро имзогузошта розианд, ки дар соҳаи истифодаи самарноки энергия ва ҳимояи муҳити зисти ба энергетика алоказанд ҳамкорӣ намоянд.

Ин ҳамкориҳо инҳоро дар бар мегирад:

-таъмини самарноки ризоияти байни сиёсати энергетикӣ ва созишиномаву конвенсияҳо дар соҳаи ҳимояи муҳити зист;

-таъмин намудани нархи ба бозор мувофиқ, ки сарфу ҳарҷ ва даромади экологиро дар бар мегирад;

-истифодаи олатҳои ошкорову адолатноки ба омилҳои бозор мувофиқ, ки барои расидан ба вазифаҳои гузошташудаи энергетикӣ ва ба кам кардани масъалаҳои экологӣ равона аст;

-бунёди шароити умумӣ барои мубодилаи ноу-хау дар соҳаи технологияи энергетикии ба экология асоснокшуда ва истифодаи самараноки он;

-бунёди шароити умумӣ барои фоданокии сармоягузорӣ дар лоиҳаҳое, ки ба болоравии самарноки энергетика тааллуқ доранд.

¹ <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

8. Маориф ва омӯзиш. Тарафҳои ин санадро имзогузозу-
зошта нақши саноатро дар мусоидаткуни он ба маълумоти
касбӣ ва омӯзиши кадрҳо дар соҳаи энергетика эътироф карда,
уҳдадор мешаванд, ки ба ин фаъолиятҳо ҳамкорӣ кунанд аз
қабили:

- маълумоти касбӣ;
- омӯзиши касбӣ;
- маълумоти ҷамъиятӣ дар соҳаи самаранокии энергия.

Тарафҳои ин санадро имзогузозшта уҳдадор мешаванд, ки
мақсад ва принсипҳои Хартияро риоя кунанд ва ҳамкориро бо
роҳи гуфтушунидҳои соғдилона бо мақсади коркарди созиши-
номаи асосӣ ва Протакол амалӣ карда паҳн кунанд.

Соҳаи ҳамкорӣ метавонад инҳоро дар назар дошта бошад:

- масъалаҳои хислати уфуқиву ташкилий дошта;
 - самаранокии энергетикӣ ва ҳимояи муҳити зист;
 - ҷустуҷӯ, истихроҷ, истеҳсол, интиқол ва истифодай гази
табиӣ, якҷоя кардани низоми қубурҳои газгузар ва интиқоли
газ бо қубурҳои дорои фишори баланд;
 - ҳама тамоюлҳои ядроии дорои сӯзишворӣ, аз ҷумла, ба-
ланд бардоштани бехатарӣ дар ин соҳа;
 - якҷоякунии коргоҳҳои энергетикӣ, якҷоякунии низоми
энергетикӣ ва додани энергияи пуршиддат;
 - азхудкунии сарчашмаҳои навшудаи энергетикӣ;
 - додани технология ва мусоидат кардан ба навовариҳо;
- Тарафҳои ин санадро имзогузозшта дар ҳолатҳои истисно
имконияти мувофиқаи давраҳои гузаришро дида мегузаранд.
Онҳо асосан шартҳои фарқунандаро ба назар мегиранд, ки дар
баъзе давлатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ ҷой дорад, инчунин
талаботи худро барои гузариши иқтисодиёти худ ба низоми
бозорӣ ва оҳиста –оҳиста ба гузориши ин давлатҳо ба амалисозии
меъёрҳои мушахҳаси Хартия, созишинома ва протлколи
ба он алоқаманд, ки наметавонанд зуд ва пурра амалӣ созанд
эътироф карданд¹.

Ҳангоми қабули Хартияи энергетикии Аврупо вазирон ва ё
намояндагон қайд мекунанд, ки фаҳмишҳои зерин ба даст да-
роварда шуд:

Намояндагони санадро имзогузозшта мефаҳманд, ки дар
матни Хартияи энергетикии Аврупо принсипи раво набудани

¹ <http://www.bellona.ru/Casefiles/energy> (санаи муроҷиат: 03.03.2013).

табъиз маъни боз ҳам хубтар кардани шароитро мисли кам кардани меъёрҳоро дорад. Дар бораи режими қонунгузории миллӣ мумкин аст дар созишномаи асосӣ гуфта шавад.

Санади басташуда ба забони англсий, испанӣ, итолёвӣ, олмонӣ, руссӣ ва франсавӣ тартиб дода шудааст ва ба шоҳигарии Нидерландҳо супорида мешавад, ки онро ба бойгонии худ нигоҳ медорад. Ҳар як тарафҳои ин сандро имзогузошта аз Шоҳигарии Нидерландҳо нусхаи боваринок кардашударо мегирад.

4. Сарчашмаҳои дигари ҳуқуқи энергетикий.

1. Оинномаи ширкати давлатии «Таджикнефтпродукт» 20 июни 1994с. №290.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 май 1995с. №341. «Дар бораи масъалаҳои кумитаи нафту гази назди Ҳукумати ҔТ».

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни 1995с. №384. «Дар бораи баъзе чораҳо оиди барқароркуни соҳаи нафтиҳроҷкуний».

4. Низомнома кумитаи нафту гази назди Ҳукумати ҔТ аз 3 июни 1995с. №394.

5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июля 1996с. №324. «Дар бораи соҳори соҳаи нафту гази ҔТ».

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 февраля 1997с. № 73.«Дар бораи чораҳои инкишофи соҳаи нафту гази ҔТ ».

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 августи 1997с. №359. «Дар бораи коркарди нафти хом».

8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июни 1997с. №267. «Дар бораи инкишофи энергетикаи хурд дар ҔТ».

9. Низомнома дар бораи комиссияи тавсиявии байнидоравӣ оиди энергетика аз 7 сентябри 2001с. №422.

10. Қоидаҳои истифодаи обӣ ба зарурати гидроэнергетикий аз 4 марта 2003с. №95.

11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабря 2003с. №507. «Дар бораи ҳисботи вазорати энергетикии ҔТ аз рӯи хулосаи тафтиши Прокуратураи ҔТ дар соҳаи энергетикии кишвар».

12. Фармони Президенти ҔТ 24 апрели 2004с. №1736 «Дар бораи таъсиси Институти энергетикии Тоҷикистон».

13. Низомномаи Вазорати энергетика ва саноати ҶТ аз 28 декабря 2006с. №605.

14. Низомномаи хизмати давлатӣ оид ба назорати энергетикӣ аз 3 апрели 2007с. №180.

15. Тартиби гузаронидани тафтиши фаъолияти субъектони хочагидор аз ҷониби мақомоти назорати энергетикӣ аз 5 февраля 2005с. №8.

16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри 2009 с. №570. «Дар бораи бозхонд ва дастрас намудани қитъаи замин ба Вазорати энергетика ва саноати ҶТ».

17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабря 2009с. № 660.«Дар бораи Шӯрои ҳамоҳангсозандай назди Ҳукумати ҶТ оиди масъалаҳои обу энергетика».

18. Накшা оиди истифодаи самараноки захираҳо гидроэнергетикӣ ва сарфаҷӯии энергия дар солҳои 2012-2016 аз 2 ноября 2011 с. № 551.

МАВЗҮИ 4. ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ БА КОМПЛЕКСИ СҰЗИШВОРИВУ ЭНЕРГЕТИКЙ ДАР ҖТ

КСЭ - объекты ҳуқуқи моликият. Моликияты давлаты буданы захирахой энергетикй. Қобилияты ҳуқуқдории ширкат ва ұамъиятхой хоңағы дар муносабатхой энергетикй. Ҳамкориҳои байналмиллалы дар КСЭ.

Комплекси Сұзишвориву Энергетикй (КСЭ)-мағмүи соңаҳои иқтисодии ба ҳам пайваст буда, ба ҳосил кардани низоми энергияи обиву гармй, ангиштй, нефть, низоми газхосилкунанда, интиқолдиҳанда, коркардкунанда, энергиятаъминкунанда ва истеъмолкунанда, инчунин дар зернизомҳои ҳуқуқй ва дигар объектҳои энергетикй новобаста аз шакли моликият машғул мебошад.

КСЭ ин низоми мушкили байнисоҳавии истхроҷ ва истехсол кардани сұзишворй ва энергия, интиқоли онҳо, тақсим ва истифодаи онҳо мебошад¹.

Сарвати энергетикй дорандай энергия мебошад, ки айни замон истифода мешавад ё метавонад ба фоидаи оянда истифода шавад. Сарватҳои энергетикй ба инҳо чудо мешаванд:

А) сарватҳои энергетикии азnavшаванда – сарватхое, ки табиатан пайдо мешаванд, доимо дар табиат азnav ташкил мешаванд (офтоб, ҳаракатҳои табиии самти обу ҳаво, обҳои зеризаминый, массаи биолигй), мумкин аст, ки ба шаклҳои гуногуни энергия таъфир (табдил) ёбанд.

Б) сарватҳои энергетикии аввалиндарача - сарватҳои табиие, ки метавонад бе восита ба сифати сұзишворй (нафт, гази табиий, ангишт) ё барои истехсоли намудҳои гуногуни энергия истифода шаванд;

В) сарватҳои дуюмидараҷаи энергетикй – сарватхое, ки дар намуди маҳсулоти дуюмидараҷаи истехсолоти асосй гирифта мешаванд.

Сатҳи баланди иқтисодии Тоҷикистон аз бунёд ва истифодаи потенсиали КСЭ-и мамлакат, ки аз истифодаи захираҳои маҳалливу содиршаванда баробар карда шудааст, вобас-тагй дорад. Дар ин шароит ба сифати яке аз самтҳои асосии сиёсати

¹ Ниг.: Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / Под ред.: Зеккер Ф.Ю., Лахно П.Г. - М.: Юрист, 2011. - 1076 с.

давлати вазифаи стратегии диверсификациияи КСЭ-и ЧТ баромад мекунад. Комплекси мазкур тамоми соҳаи фаъолияти зиндагии давлат ва истиклолияти энергетикии онро таъмин намуда, амнияти иқтисодиву миллии кишварро муайян мекунад. Ин амният дар таъминоти кафолатнок ва бетанаффуси сӯзишворӣ ва намудҳои гуногуни энергия дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ба он ҳаҷм ва микдоре, ки дар шароити иқтисодии мавзур ҳангоми вазъиятҳои мӯътадил ва фавқулода талаб карда мешавад, инчунин дар бартарафкунии амалишавии таҳдиде, ки таъминоти сӯзишворӣ ва энергияро вайрон мекунад зоҳир меғардад. Шароити нави иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии амалкунини қисми энергетикии низоми хоҷагии миллӣ, инкишофи маҳсусу муҳими асосҳои инкишофи мустаҳками методологиву методӣ, истифодаи роҳҳои нави иқтисодиёти бозор ва дастгоҳро барои идораи КСЭ муайян намуд. ЧТ дар айни замон норасоии захираҳои сӯзишвориву энергетикиро, ки омили нигоҳдоранд дар инкишофи иқтисодиёти ҷумурӣ мебошад аз сар гузаронда истодааст. Мувозинати дар айни замон бавучудомадаи энергетикии кишвар ба тағиироти соҳторӣ ниёз дорад, зеро 90% мувозинати энергетикии ҷумхурӣ бо истеҳсоли энергияи электрикӣ дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ алоқамандӣ дорад. Дар айни замон, потенсиали саноати истиҳроҷи нафт ва ангишт бо ҳаҷми пуррааш ҳам набошад амалӣ шуда истодааст. Вазифаи асосӣ ин зарур будани сердаромадкунии корҳои геологиву ҷустуҷӯй ба нафт, зиёд кардани ҳаҷми истиҳроҷи он, инчунин барқароқунӣ ва инкишофи таҷхизотҳои мавҷудаи ангиштистиҳроҷкунанда ба ҳисоб меравад. Барои бомуваффакият ба ин мақсадҳо расидан моро зарур аст, ки олотҳо ва усулҳои танзими давлатиро дар соҳаи саноат ва инкишофи иқтисодиёти кишвар аз назар гузаронем. Ба масъалаҳои муносибатҳои иқтисодиву ҳуқууии соҳаҳои энергетика, геологиву ҷустӯйӣ, нафт, ангишт дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ва дар соҳаи танзими давлатии иқтисодиёт, идоракунии инкишофи КСЭ асарҳои олимони зерин бахшида мешавад: Глазьев С.Ю., Гранберг А.Г., Дрейер О.К, Козов Г.И., Лозовской Я.Н., Мазикин В.П., Назаров В.И., Соловьевой Е.А, Пашкевич Н.В., Петров А.А., Сергеев И.Б., Череповицын А.Е. ва дигарон. Баъзе тарафи масъалаҳо дар асарҳои Ахрор-

ва А.Д., Иброҳим А, Қаюмов Н.К., Қурбонов А.А, Петров П.К, Ҳакимов Ф.К., Ҳусайнов С.Д., Юсупов Ҷ.З. дарҷ гардидааст¹.

Ба соҳтори комплексӣ 3 қисми бузурги ба ҳам алоқаманд дохил мешавад:

- саноати сӯзишворӣ (истихроҷ ва коркарди нафт, газ, ангишт ва ғайра);

-энергияи электрикӣ;

-интиқоли сӯзишворӣ ва маҳсулоти коркардшудаи онҳо, гармӣ ва энергияи электрикӣ (қубурҳои нафтгузаронӣ, газгузаронӣ, маҳсулотгузаронӣ ва шабакаи интиқоли барқ).

Комплекси сӯзишвориву энергетикӣ аз корхонаи маҳсус-гардонидашуда барои истихроҷ, коркард ва истеъмоли сӯзишвории сахт, моеъ ва газмонанд, истеҳсол, интиқол ва истифодаи энегияи электрикӣ ва гармӣ иборат мебошад².

Ба таркиби корхонаи КСЭ конҳои ангишт, ҷоҳи нафту газ, нерӯгоҳҳои барқӣ ва шабакаҳои барқдиҳанда дохил мешаванд. Онҳо ба соҳаҳо, ки ҳамчун элементи асосии соҳтори соҳавии КСЭ баромад меқунанд, гурӯҳбанӣ мешаванд.

Сӯзишворӣ на танҳо дар энергетика истифода мешавад, инчунин ашёи хом барои гирифтани маҳсулотҳои арзишноки гуногун ба ҳисоб меравад. Масалан: нафт барои инкишофи саноати химия зарур аст. Аз он ба ғайр аз моддаҳои сӯзишвории «равған» ва моддаҳои гуногуни молиданиӣ, асбобҳои шуянда ва матоъҳои синтетикӣ, нурӣ ва ғайра мегиранд. Аз гази табиӣ спирти синтетикӣ ва моддаҳои сафедаву серӣ мегиранд. Ангишт яке аз ашёи хоми арзишноки технологӣ дар металургияи сиёҳ ба ҳисоб рафта, сарчашма барои гирифтани бензин ва дигар маҳсулотҳои истеҳсолӣ ба шумор меравад.

Пас аз барҳам ҳӯрдани ИҶШС дар ҶТ вазъияти мушкил оиди таъминоти иқтисодиёт ва таъминоти аҳолӣ бо сарватҳои сӯзишвориву энергетикӣ ба миён омад. Тоҷикистон бо сатҳи пасти таъминоти гази табиӣ ва маҳсулоти нафтиаш фарқ ме-

¹ Ниг.: Зияева З.Ж. Стратегия диверсификации топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан. Автореф. дис. ... канд. эконом. наук. Санкт-Петербург, 2009. [Электронный ресурс]. URL: <http://economy-lib.com/strategiya-diversifikatsii-toplivno-energeticheskogo-kompleksa-respublik-i-tadzhikistan>(дата обращения: 03.03.2013).

²Ниг.: Топливно-энергетический комплекс Украины (ТЭК) [Электронный ресурс]. URL: <http://upr-search.com.ua/46-tek-ukraini.html> (дата обращения: 03.03.2013).

кунад, лекин дорои сарвати бузурги энергияи обӣ ва ангиштсанг буда, ки ба таври кофи истифода намешаванд¹.

Аз ин лиҳоз, дар сохтори истеъмоли сӯзишвориву энергетикӣ он сарватҳову сарчашмаҳоеро истифода мекунад, ки дар хориҷи кишвар ҷойгир аст. Агар ин ҳолат дар давраи Шӯравӣ ба манфиати инкишофи Тоҷикистон бошад, пас аз барҳамхӯрии ИҶШС ба яке аз сабабҳои пастшавии микдори истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ дар ҶТ гардид.

Лекин, дар мамлакат, ҳатто он ҳаҷми ноҷизи истиҳроҷи сӯзишворие, ки дар солҳои 80-ум ҷой доштаанд зуд ба камшавӣ расида истодааст. Солҳои 2000-ум аз соли 1990 –ум дига фарқ мекунад. Истеҳсолоти саноати сузишворӣ 7,9%-ро ташкил медиҳад, нефткоркардкунандаҳо 29,2%-ро, саноати ангишт 1,7 %-ро, ҳаҷми истеҳсоли энергияи электрикӣ 78,7%-ро ташкил медиҳад.

Дар бисёре аз сарватҳои энергетикӣ, аз қабили энергияи электрикӣ ҳоло ҳам тамоюли пастшавии ҳаҷми истеҳсолот ба назар мерасад. Ба пастшавии истеъмоли энергияи электрикӣ дар саноат ва ҳочагии ҳалқ нигоҳ накарда, шиддатнокии энергияи энергияи истифодбарандаҳо ба боло рафта истодааст.

Дар соли 1991 ҳаҷми талафот дар шабакаи энергетикӣ 10,1% ҳаҷми умумии энергияи истеъмолшударо ташкил медиҳад дар соли 2000-ум бошад онҳо то 15,2% афзуданд. Агар талафоти энергияи электрикӣ дар ин 10 сол дар сатҳи соли 1991 боқӣ мемонд пас бақияи мусбии экспорт ва импорти энергияи электрикӣ ба 2669 млн квт/с мерасад.

Дар 10 солаи охир дар ҷумҳурӣ истифодаи сӯзишворӣ барои талаботи майшӣ ба поён рафт. Аз соли 1991 то соли 2000 –ум истифодаи гази табиӣ ба 42,2 %, гази моеъ ба 4,0 %, ангишт ба 3,0%, ҳезум ба 2,0% баробар буд. Рақами охир шубҳанок аст, зоро солҳои охир аз сабаби бад шудани таъминоти аҳолӣ бо газ, ангишт ва мазут сӯзишвории ҳезум бисёр истифода мешавад.

Масъалаҳои сӯзишвории энергетикии ҷумҳурӣ ба ин ҳолатҳо оварда мерасонад:

¹ Ниг.: Программа экономического развития РТ на период до 2015 г., от 1 марта 2004 года № 86// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. ADLIA. Версия 6.00.

-зиёдшавии минтақавии норасои энергияи электрикӣ, ки дар хомӯш кардани қувваи барқ ва ҷорӣ намудани реаи додани барқ ба минтақаҳо ва ноҳияҳо зоҳир мегардад;

-сатҳи пасти пардоҳти маблағ барои истифодаи барқ, ки натиҷаи зуд паст шудани сатҳи даромади аҳолӣ, корхона ва ташкилот мебошад;

-зиёдшавии қарзи ташкилот, ки хочагии ҳалқ ва аҳолиро бо қувваи барқ таъмин мекунад;

-зиёдшавии «чунбиш»-и мавсими дар истифодаи қувваи барқ, ки вобаста ба ин сатҳи ивазшавии мутақобилаи намудҳои гуногуни энергия дар мавсими зимистон боло меравад ва шабакаи ягонаи энергетикӣ дар тамоми миқёси минтақаи Осиёи Марказӣ завол меёбад;

-норасои сармоя барои азхудкуни чойҳои истиҳроҷи нафти, газ ва ангишти ҷумҳурӣ, инчунин гузаронидани ТЭЦ аз гази табиӣ ва ангишт;

-қатъ гаштани кори НБО-ҳои хурд дар натиҷаи соҳтмони НБО-ҳои бузург дар 20 соли охир, ки бартариятро доро мебошанд;

-буридан хеле зиёди ҷангалҳои пурагиши, инчунин боғҳо ва токзорҳо, ки сабаби нарасидани сӯзишвории майшӣ дар замистон мебошад;

-истифодаи зиёди партовҳои (тапак, ҷалма)-и ҳайвонот ҳамчун сӯзишвории майшӣ ва бад шудани мувозинати органикӣ дар киштзорҳои ҷумҳурӣ;

-қатъшавии иштироки давлат дар ташкили таъмини коргарони соҳаи иҷтимоӣ (омӯзгорон, духтурон, коргарони театру музейҳо ва гайра) ба сӯзишвории майшӣ;

-норасои сӯзишвории муҳаррикӣ барои иҷрои саривактии корҳои хочагии деҳот дар алоқамандӣ бо ташкили сатҳи баланди корҳои фючерӣ;

-зиёдшавии талафоти техникии энергияи электрикӣ дар алоқамандӣ бо бадшавии ҳолати таҷхизоти энергетикӣ ва шабакаҳои барқӣ, инчунин истифодаи зиёди роҳҳои гайриқонуний истифодаи барқу газ аз ҷониби аҳолӣ;

-мавҷудияти фарқият дар тарифҳо бо воҳиди энергияи электрикӣ содиротӣ ва воридотӣ.

Роҳҳои асосии ҳалли масъалаҳои сӯзишвориву энергетикии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

-шиддат бахшидан ба сохтмон ва ба кор андохтани НБО –и Сангтұда ва ба кор андохатани агрегати яккуми НБО –и Роғун ;

-васеъ кардани миқёси сохтмони НБО–ҳои хурд дар ноҳияҳои кӯҳсори Тоҷикистон, истеҳсоли таҷизотҳои комплексӣ барои ин НБО –ҳо дар ҳудуди ҷумҳурииомон;

-азхудкунии бошиддати ҷойҳои истихроҳи нафту газ, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли гузу нафт дар ҷумҳурӣ;

-зиёд кардани якчандкаратаи истеҳсоли ангиштсанг, ки ба талаботи аҳолии ноҳияҳои кӯҳсору шаҳр ба сузишвории майшӣ басанда мебошад;

-бунёди корхонаҳо оиди (газификатсия, ба газ мубаддал кардани ангишт) коркарди ангиштҳои баландсифат барои сўзишвории муҳаррикӣ ва майшӣ;

-бунёд кардани майдонҳои энергетикӣ ба ҳамаҷо ба мақсади таъмини талаботи аҳолӣ ба сўзишвории хезум ва сарватҳои биоэнергетикӣ;

-зиёд кардани имкониятҳои техникии истифодаи сарчашмаҳои энергиявии ғайримуқаррарӣ (офтобӣ, шамолӣ, биологӣ, обҳои гарми зеризаминӣ), бунёди шароит барои истеҳсоли таҷизотҳои мувоғиқ барои соҳтани батареяҳи офтобӣ дар корхонаҳои мошинсозии ҷумҳурӣ;

-соҳтмони биноҳои энергетикӣ.

Асоси КСЭ-ро захираҳои бузурги энергетикии ҷаҳон ташкил медиҳанд. Нақши КСЭ дар ҳочагии ҳалқ бисёр бузург аст. Ба ҳиссаи КСЭ 4/1 арзиши ҳамаи маҳсулотҳои саноатӣ ва қисми аҳамиятноки асъори воридшаванда рост меояд. Аз сатҳи инкишофи КСЭ ба як дараҷаи аҳамиятнок тамоми иқтисодиёти ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад. Ба ғайр аз ин ҳочагии мамлакатҳои ИДМ вобастагӣ дорад аз газу нафти Россия. Аз ин сабаб КСЭ ба комплекси нақлётӣ алоқамандии зич дорад. Масалан тамоми нақлиётҳои интиқолдиҳанда маҳсулоти КСЭ –ро ҳамлу нақл мекунад, аз 3\1 молҳои интиқолшаванда бо роҳи оҳани Россия мегузаранд, ҳамлу нақли нақлиётни баҳрӣ бошад аз 2/1 ҳиссаро ташкил мекунад¹.

Омилҳои асосии якҷоякунии КСЭ ашёи хоми энергетикӣ, обӣ ва экологӣ мебошад. Аҳамияти бисёртарро дар саноати

¹ Ниг.: Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / Под ред.: Зеккер Ф.Ю., Лахно П.Г. - М.: Юрист, 2011. - 1076 с.

сүзишворӣ ба се соҳа нисбат медиҳанд – нафтӣ, газӣ ва ангиштӣ.

Саноати нафтӣ ва газӣ – асоси хоҷагии имрӯза ба ҳисоб меравад. Нақши нафту газ дар мувозинати сўзишвориву энергетики (МСЭ) хеле дигар шудааст. Дар соли 1950 нақши асосиро (зиёда аз 60 %) ангишт ишғол мекард, дар айни замон бошад зиёда аз 70% ба газу нафт тааллук дорад. Бо доштани захираи (зиёда аз 20 млрд. 13% нафти ҷаҳонӣ) нафт Россия пас аз Арабистони Саудӣ ҷои дуюмро ишғол мекунад. Бо захираи газ бошад (160 трлд м³.45 % захираи гази ҷаҳонӣ) дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунад. Истиҳроҷи нафт дар солҳои охир доимо паст шуда истодааст. Имрӯз коркарди нафт такрибан ба коркарди солҳои 80-ум баробар аст.

Дар ИҶШС якчанд минтақаҳои нафтистихроҷкунанда пайдо шуданд. То солҳои 40-ум нафт асосан дар Қафқози Шимолӣ ба даст оварда мешуд. Аз солҳои 70-ум сар карда, дар ноҳияи Волгаву Урал истиҳроҷи нафт дар ҷумҳурий ба ҷои аввал баромадаанд. Ҷойҳои истиҳроҷи нафтро баъдтар вилояти Тимано – Пачарс ва Сибир аз худ кардаанд.

КСЭ – асоси хоҷагии имрӯзай тамоми мамлакатҳо ба ҳисоб меравад. Дар ҳамин вақт саноати сўзишворӣ – яке аз ифлосқунандаҳои асосии муҳити зист ба ҳисоб меравад. Алалхусус таъсири заарнокро ба комплексҳои табиии истиҳроҷи кушоди ангишт ва нафт, инчунин интиқоли нафт ва маҳсулотҳои нафтӣ мерасонад¹.

Барои кам кардани ин заарҳо бояд технологияи нави замонавиро ҷорӣ кунем. Лекин сармоягузорӣ барои коркарди бехатарии экологиӣ норасо мебошад.

Саноати сўзишворӣ маҷмӯи соҳаҳои саноати геологӣ мебошад, ки ба истиҳроҷ ва коркарди намудҳои гуногуни маҳсулоти хоми энергетикиву сузишворӣ машғул буда, саноати коркарди нафт, газ, ангишт, торф ва геологияро дар бар мегирад.

Ба мақсади таъмин намудани истеҳсолоти энергетикий ва Точикистонро ба мамлакатҳои экспорткунандагони энергияи электрикии арzon ва аз ҷиҳати экологӣ тоза табдил додан, амалисозии комплекси ислоҳоти соҳториву иқтисодӣ пешбинӣ карда шудааст. Аз он ҷумла, мувофиқи Консепсия оиди инки-

¹ Ниг.: Велихов Е.П. Энергетика в экономике мира XXI века// ТРУДЫ МФТИ. - 2011. - Том 3, №4. С.6.

шофи энергетикии Тоҷикистон то соли 2015 бунёди комплекси энергетикиву сӯзишворӣ ва сонатӣ пешбинӣ карда шудааст¹.

Барои дар амал татбиқ кардани консепсияи номбаршуда маблағгузорӣ дар соҳаи энергетика дар се соли охир бо назар дошти лоиҳаҳои инвеститсионӣ 3,8 млрд. сомониро ташкил медиҳад ва дар соли 2012 бошад, 1,8 млрд. сомонӣ таъин шудааст. Дар ҷорҷуҷӯи татбиқи 13 лоиҳаи инвеститсионии дар ин соҳа амалишаванд, корҳои лоиҳакашиӣ, таъмиркунӣ ва соҳтмони шабакаҳои барқии дохиливу байнамиллалий идома дарад.

Ба мақсади таъмини ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон бо қувваи барқ дар солҳои истиқлолият дар чумхурии мо ҳамагӣ 241 НБО –и хурд соҳта ба истифода дода шудааст. Мувофиқи «Нақшай дарозмуддати соҳтмони гурӯҳи НБО–ҳои хурд дар давраи солҳои 2009-ум то соли 2020 –ум» дар ҳудуди чумхурӣ соҳтмони 190 НБО - ҳои хурд пешбинӣ шудааст.

Дар баробари ба кор андохтани НБО – и «Сангтӯда -2», ки бояд то охир соли 2012 ба истифода дода шавад, корҳои барқароркунӣ дар НБО –и «Роғун», таъмири НБО –ҳои мавҷуда аз қабили «НОРАК», «Қайроққум», аз он ҷумла доираи НБО –ҳо дар ҳавзаи Варзоб ва Вахш, инчунин соҳтмони банақшагирифтai НБО –ҳои дигар идома дорад. Дар се соли охир бояд истиқлолияти энергетикии Тоҷикистон таъмин карда шавад. Барои амалисозии мақсадҳои номбаршуда ҷалб ва истифодаи 6 млрд. сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият дар Тоҷикистон диққати ҷиддӣ ба инкишофи энергетика, пеш аз ҳама ба гидроэнергетика дода шуд, зеро бе таъмини истиқлолияти энергетикӣ бунёди шароит барои инкишофи иқтисодиву иҷтимоии мамлакат ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолии он номумкин аст. Заминаи объективии ин гуна сиёsat дар он асос меёбад, ки Тоҷикистон дорои захираи муҳими бойгариҳои гидроэнергетикӣ (8-ум ҷо дар ҷаҳон ва 1-ум ҷо дар Осиёи Миёна) мебошад. Қисми асосии бойгариҳои обии минтақаи Осиёи Миёна дар Тоҷикистон ба вучуд меоянд (53%). Захираҳои потенсиалии бойгариҳои обӣ 527 млрд. кВт соат дар як солро ташкил медиҳад (аз он 144 млрд. кВт с/сол-аш аз ҷиҳати техникий коршоям мебошанд), аммо истеҳсоли сатҳи

¹ Ниг.: Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015 года от 1 марта 2004 года № 86.

энергияи электрикӣ аз ин потенсиал 7-8%-ро ташкил медиҳад. Инчунин имкониятҳои дигар сарчашмаҳои энергия мавҷуданд: нурҳои офтоб-3x103 млрд кВт с/ дар сол, энергияи шамолӣ-25-150 млрд кВт, энергияи геотермалӣ 450 млрд. кВт с/ дар сол. Аммо, ба захираҳои зиёди мавҷудаи боигариҳои энергетикий нигоҳ накарда, Тоҷикистон қариб, ки ҳама намуд-ҳои боигариҳои энергетикиро ворид мекунад, вазифаи таъмини талаботи кишвар ба боигарии энергетикий бисёр мураккаб мебошад ва яке аз сабабҳои нигоҳдории дурударози камбизоатии аҳолӣ ба шумор меравад. Ҳамин тавр таъсири манфии камчинии мавҷудаи энергетикий ба тамоми соҳаи иҷтимоӣ ва истеҳсолии мамлакат (алалхусус дар давраи зимистон), инчунин дар алоқаманди ба ин чораҳои қайднамудаи сиёсати давлатӣ дар Стратегияи миллии инкишофи ҶТ дар даврҳои то соли 2015, ки бо қарори Парламент аз 28.06.2007 №704 тасдиқ шудааст, дарҷ ёфтааст. Маҳз барои ҳамин барои Тоҷикистон соҳтмони НБО-и Рогун НБО-и аз ҳама бузург дар қатори дарёи Вахш бисёр зарур аст. Ба бо ҳамин роҳ на танҳо камчинии энергетики доҳилиро рӯйпӯш мекунад, балки барои инкишофи истеҳсолоти миллӣ шароит фароҳам оварда ба ҷумҳуриҳои ҳамсоя-Эрон, Афғонистон ва Покистон энергияи электрикӣ содирот кунад. Қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2009 бо мусоидати сармоягузорони русӣ соҳтмони НБО-и Санѓтӯда-1 ба итмом расид. Тахмин меравад, ки дар соли ҷорӣ бо мусоидати сармоягузорони эронӣ соҳтмони НБО-и Санѓтӯда-2 ба охир мерасад, ки метавонад танҳо қисман камчинии энергияро дар ҷануби кишвар бартараф кунад¹.

Камкунии беохири ҳаҷми воридоти гази табиӣ ва боло бардоштани нарҳи маҳсулоти сӯзишворӣ дар бозори ҷаҳонӣ моро водор месозад, ки соҳаи нафту газ ва ангиштро ба яке аз соҳаҳои беҳтрини иқтисодӣ табдил диҳем. Имрӯз, Ҳукумати Тоҷикистон як қатор чораҳоро, ки аҳамияти аввалиндарача дорад барои таъмини корхонаҳои саноатӣ ва аҳолии мамлакат бо гази табиии ватаний андешида истодааст. Ҳамкорӣ дар самтҳои ҷорӣ намудани корҳои ҷустуҷӯй ва қашшоғӣ бо 15 корхонаву

¹Ниг.: Исмаилов Ш.М. Приоритеты энергетической политики Таджикистана: правовые аспекты строительства Рогунской ГЭС. [Электронный ресурс]. http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=735 (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

ширкатҳои ватаниву хориҷӣ дар 87 чойҳои истихроҷкунии нафту газ идома дорад.

Бо мақсади кам кардани хаҷми ҳароҷоти энергия ва кам кардани вобастагии ҷумҳурий аз импорти моддаҳои сӯзишворӣ бояд ҷораҳои зерин андешидар шавад:

Якум, таъғир додани истеҳсолот бо мақсади равона кардани соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ба инкишофи зудтари корҳонаҳои истеҳсолкунандай маҳсулот, ки ба экспорт ва самаранокии экспорт нигаронида шудааст.

Дуюм, оҳиста –оҳиста даст қашидан аз тамоюли экспорти ашёи хом ва инкишофи мақсадноки соҳаи истеҳсолкунандай маҳсулоти баландсифати коркардкардашуда.

Сеюм, ташкил кардани низоми дастгирии умумиҷумҳурияйӣ ва ҳавасмандгардонии экспорт, инчунин бунёди ташкилоти замонавии қарздиҳӣ барои экспорт ва сугурта.

Корҳонаи энергетикӣ ин шахси ҳуқуқӣ буда, ба як ё якчанд намуди фаъолияти энергетикӣ машғул мебошад. Корҳонаи энергетикӣ ин субъекти монополияи табиӣ мебошад (новбаста аз шакли моликият).

Корҳонаи КСЭ мустақилиятро дар идоракунии фаъолияти истеҳсоливу ҳочагӣ ба дasti ҳуд гирифтааст. Ҳама намуди фаъолияти корҳонаҳои КСЭ дар ҳудуди ҶТ мувофиқи қонунгузории энергетикии ҶТ ба амал бароварда мешавад.

Корҳонаҳои энергетикӣ дар ҳудуди ҶТ метавонад дар асоси шаклҳои гуногуни моликият (давлатӣ, ҳусусӣ, саҳҳомӣ, омехта, якҷоя) ташкил шуда, фаъолият кунанд. Молики корҳонаҳои энергетикӣ дар назди қонун баробар буда, ҳуқуқи ҳимояи қонуниро баробар истифода мебаранд. Давлат наметавонад табъизро нисбати корҳонаҳои энергетикӣ вобаста ба шакли моликияташон роҳ дихад.

Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони энергия мувофиқи қонунҳо ва сандаҳои зерқонунии ҶТ ба амал бароварда мешавад. Сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика метавонад аз ҳисоби сарчашмаҳои инвестицияни давлатӣ, шахсӣ ва хориҷӣ амалий карда шавад.

Ҷалби инвестицияи хориҷӣ ба энергетика мувофиқи қонунгузории ҶТ ба амал бароварда мешавад. Сарватҳои энергетикӣ бо истифодаи инвестицияҳои ватаниву хориҷӣ ба созишномаи муттқобилаи онҳо ва ба мӯҳлати муайян ба исти-

фода дода мешаванд. Ба сармояи ватаниву хориҷӣ барои энергетика дар қонунгузории ҶТ мумкин аст имтиёзҳои иловагии андоз ва дигар имтиёзҳо музқаррар карда шавад.

Нарх ва тарифҳои маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои энергетикӣ озодона (шартномавӣ) муқррар карда мешавад, ба истиснои ҳолатҳои пешбинӣ намудаи қонунгузории ҶТ. Ба мақсади ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии инвеститсияҳои ватаниву хориҷӣ ҳангоми азхудкунӣ ва истифодаи сарватҳои энергияи электрикӣ, хариди энергияи электрикӣ изофӣ, мақомоти ваколатдор оиди танзими фаъолияти субъектони монополияи табиӣ метавонад нарх ва тарафҳои дигарро муқарар намояд.

Нерӯгоҳҳои энергетикиву сӯзишворӣ, кубурҳои магис-трайӣ ва шабакаҳои тақсимкунандай электрикӣ, қубурҳои интиқолдиҳандай нафту газ, корхонаҳои ҳочагии газ - таъминкунандай гази табииву моеъ, объектҳои нафту газ, минтақаҳои нафту газ ва ангиштро Ҳукумати ҶТ метавонад мувофиқи қонунгузори ҶТ ба консессия дихад. Ба инвесторони хориҷӣ додани консессия барои ҷустуҷӯ кардан, истифода карданি сарватҳои энергетикӣ ва пеш бурдани фаъолияти дигар доир ба КСЭ дар асоси шартномаҳои консессия ба амал бароварда мешавад.

Корхонаҳои давлатии энергетикӣ дар асоси тиҷоратӣ ба сифати воҳиди ҳочагидории мустақил амал карда, ба воситаи бастани созишинома бо мақомоти ваколатдор ба амал бароварда мешавад. Ин созишиномаҳо нисбати корхонаҳои давлатии КСЭ инҳоро пешбинӣ мекунад:

- вазъи корпоративӣ ва тиҷоратии он;
- нақшаву речай корӣ оиди камерсиализации он;
- дараҷаи мусатақилияти молиявиву идоракуни он;
- стандартҳо ва хислати кор, ҳисботдиҳанда будани мақомоти идоракунанда;
- муайян кардани кор ва хизмат, ки ба зарурати давлатӣ иҷро мешавад ва муайян кардани арзиши он.
- нишондодҳои нақшавии молиявиву истеҳсолии солона.

Дар айни замон ба назардошти давомёбии бӯҳрони моливу иқтисодии ҷаҳон, инвеститсияи хориҷӣ яке аз сарчашмаҳои самараноки воситаи моддиву ғайримоддӣ мебошад, ки имконияти иваз кардани самаранокии норасоиҳои сарватҳои дохилиро медиҳад. Дар иқтисодиёти ҳар як мамлакат соҳае, мавҷуд аст, ки нисбат ба дигар соҳаҳо ба зиёдшавии сарватҳои гуногун

ниёз дорад. Дар бисёр ҳолатҳо дар замони имрӯза ба онҳо истихроҷ ва коркарди канданиҳои фоиданок, бунёди инфрасохтор, соҳтмони объектҳои энергетикӣ ва таъмини сарватҳои энергетикӣ доҳил мешаванд.

Мақсади ҳамкориҳои байнидавлатии давалатҳои иштирокчиёни ИДМ ЕВРАЗЭС ва Иттиҳоди гумруқӣ дар соҳаи энергетика, инҳо мебошанд:

таъмин намудани бехатарии энергетикии давлатҳои аъзо;

таъмини талаботи доҳилии давлат ба сарвати энергетикӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои доҳиливу берунӣ;

зиёд кардани патенсиали экспорти сарватҳои энергетикӣ ва экспорти ҳаққонии он аз ҷониби давлатҳои аъзо, аз он ҷумла аз ҳисоби истифодаи самараноки имкониятҳои транзитии давлатҳои мушаххас;

болоравии устувири иқтисодиёти миллӣ дар асоси истифодаи самараноки сарватҳои энергетикӣ ва имкониятҳои савдои байналхалқии сарватҳои энергетикӣ.

Аз вазифаҳое, ки метавонанд барои ба мақсад расидан мусоидат кунад ҷои асосиро инҳо ишғол меқунанд:

-таъмини истифодаи самарноки потенсиали энергетикии давлатҳои аъзо-иштирокчиёни ИДМ ва инкишофи умумии потенсиали энергетикии иттиҳод;

- бунёди шароити хуби иқтисодӣ барои ҳамкории давлатҳои аъзо-иштирокчиёни ИДМ дар соҳаи энергетика;

- таъмини бехатарии энергетикии ҳар як давлати аъзо-иштирокчиёни ИДМ;

-ташкил ва инкишофи асосҳои технологији КСЭ-и давлатҳои аъзо-иштирокчиёни ИДМ;

- омодасозии мутахасиссони соҳаи энергетикии давлатҳои аъзои ИДМ;

- инкишофи якҷоя ва истифодаи самараноки сарчашмаҳои навкардашудаи энергия;

- ҳалли якҷояи масъалаҳои экологӣ дар соҳаи КСЭ.

Дар санади қабулнамудаи иттиҳод шакл ва механизми ҳамкорӣ аниқтар нишон дода шудааст, ки дар байни онҳо асосиаш инҳо мебошанд:

-bastani шартномаи байналхалқии ду ва ё бисёртарафа, ки муносибатҳои байни давлатҳои аъзои ИДМ –ро дар соҳаи энергетика ба танзим медарорад;

- бастани шартномаи байналхалқӣ байни давлатҳои аъзои ИДМ бо давлати сеюм;
- унификация кардани меъёрҳо, қоидаҳо ва регламенти техникий дар соҳаи энергетика аз он ҷумла дар соҳаи бехатарии техникий;
- коркарди механизми ташкилий-ҳуқуқӣ, ҳавасмандкунии ҷалби воситаҳои инвесторон барои маблағузории лоиҳаҳои энергетикии ИДМ ва ҳалли масълаҳои ҳимояи инвеститсияи пешниҳодшуда;
- муқаррар қардани қоидай мувофиқаардашудаи нархгузорӣ ба сарватҳои энергетикӣ ва муайян қардани тариф барои интиқоли онҳо;
- мукаммал гардонидани қонунгузории андоз ва гумрук, инчунин қонунгузорӣ оиди ҳимояи муҳити зист ба мақсади бунёди шароити хуби иқтисодии ҳамкории давлатҳои аъзои ИДМ дар соҳаи энергетика;
- коркард ва амалисозии лоиҳаҳои якҷояи ивеститсионӣ;
- бунёд ва истифодаи корхонаҳои муштарак дар соҳаи энергетика;
- мувофиқаи фаъолияти давлатҳои аъзои ИДМ дар соҳаи энергетика дар доираи мақоматҳои ИДМ;
- мубодилаи малакаву маҳорат ва технологияи пешқадам;
- мувофиқаи фаъолиятҳо дар доираи ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои байналхалқӣ;
- бунёди бозори энергетикии умумии давлатҳои аъзои ИДМ ва дар мадди аввал бунёди бозори умумии энергияи электрикӣ;
- таъмини ҳамкории давлатҳои аъзои ИДМ бо маълумот дар соҳаи энергетика ба роҳи мубодиллаи маълумот оиди ҳамкории энергетикӣ, маълумот дар бораи лоиҳаи бузурги энергетикӣ, шароити иштирок дар озмуни мазкур ва дигар маълумотҳои зарурӣ.

Баъзе тамоюлҳо ва хусусиятҳои танзими дохили давлатии инвеститсияи хориҷӣ дар соҳаи энергетика ва сӯзишвории ҶТ гувоҳи онанд, ки иштироки он дар ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи энергетика асосӣ ва зарур мебошад. Аз ин сабаб, диққати маҳсус дода мешавад ба бунёди мувофиқаҳои муттақобилаи давлатҳои аъзои ИДМ ЕврАзЭС, Иттиҳоди гумруқ –дар соҳаи энергияи электрикӣ, дар соҳаи соноати нафту газ, ки дар васеъкунии ҳамкории самараноки муттақобила бо роҳи азхудкунии ҷои истиҳроҷи ангишт дар ҳудуди давлатҳои

аъзои ИДМ дар соҳтани инфрасоҳтори мувофиқ барои коркард ва интиқоли ашёи хом; коркарди лоиҳаҳои муштарак оиди интиқоли нафт ва газ; фоиданокии самти интиқоли энергия ва гайра зоҳир мегардад. Яке аз ҳолатҳои мавҷуда, ки инкишофи замонавии муносибатҳои байнидавлатиро дар соҳаи мазкур имконпазир мегардонад, ин амалӣ соҳтани фаъолиятҳо дар асоси фаҳмиши мувофиқи нақша, инчунин дар натиҷаи итоати чораҳои пешбинишудае, ки дар нақшаву пешниҳодҳои колективии давлат коркард карда шудааст, амалӣ мешавад.

Ба ақидаи З.Ж.Зиёева¹ инкишофи иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон бо инкишофи мустаҳкам, яъне мувозинаткардашудаи КСЭ алоқамандӣ дорад. Мувозинатнокии КСЭ-и мамлакат мутобиқкунии соҳтори он, таъминоти захиравӣ ва қобилияти инкишофи онро дар шароити нави иқтисодӣ дар назар дорад. Дар айни ҳол КСЭ-и Тоҷикистон дорои норасоии соҳторӣ дар соҳаи энергияи электрикӣ мебошад. КСЭ-и Тоҷикистон бо масъалаҳои иқтисодии гузарандай ба соҳаҳои мамлакат мувофиқ мушкил шудааст: кӯҳнашавии зиёди фонди асосӣ, норасоии захираҳои молиявӣ барои азхудкунии ҷойҳои истихроҷ ва инкишофи корхонаҳои энергетикӣ; фоиданокии камми истифодаи захираҳои энергетикӣ; маблағгузорӣ накардани тӯлонии фаъолияти ҷорӣ; норасоии кадрҳои боихтисос ва ғ. Дар бисёр вақт сарчашмаи муаммоҳои соҳа ин сиёсати бесамари давлатӣ дар соҳаҳои энергетика, андоз, илмиву техникиӣ, нақшай сармоягузорӣ, инчунин дар соҳаи бунёди асоси меъёриву қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад. Захираҳои потенсиалии солонаи гидроэнергетикӣ дар мамлакат 527 млрд кВт.с-ро дарбар мегирд, ки аз он ҳамагӣ 7-10%-аш (16-17.5 млрд кВт с.) истифода мешавад. Аз ин ҷо қайд мекунем, ки омӯзиши умумии дарёҳои Тоҷикистон ба манфиати энергетика ва обёрикунӣ, инчунин ба манфиати на танҳо таъминоти аҳолӣ бо энергияи электрикӣ, балки ба манфиати корхонаҳои саноатӣ зарур аст. Коркарди ҳамаҷонибаи илмӣ, иқтисодӣ ва техникии имкониятҳои асосии самтҳои содирот ва интиқоли энергияи электрикӣ аз ҷумҳурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои ҳамсоя талаб карда

¹ Ниг.: Зияева З.Ж. Стратегия диверсификации топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан. Автореф. дис. ... канд. эконом. наук. Санкт-Петербург, 2009. [Электронный ресурс]. URL: <http://economy-lib.com/strategiya-diversifikatsii-toplivno-energeticheskogo-kompleksa-respubliki-tadzhikistan>(дата обращения: 03.03.2013).

мешавад. Тоҷикистон дорои захираи кофии карбогидрадҳо барои инкишоф додани соҳаҳои нафту газ мебошад. Аммо, захираҳои потенсиали ҳалкунандай сатҳи пастро доро мебошанд. Аз ин сабаб вазифаи асоси ин сердаромадкуни корҳои геологиву ҷустуҷӯй ба карбогидрадҳо, пеш аз ҳама ба нафт ва барқарокуни интих-роҷи нафту газ, аққалан то ба сатҳи солҳои 1980 ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон дорои захираи зиёди ангишт ва потенсиали саноат барои коркарди он мебошад. Инкишофи соҳаи ангишт воситаи муҳими беҳтаргардонии соҳтори мувозинати энергетикии мамлакат ва баланд бардоштани амнияти энергетикӣ ба шумор меравад. Ба масъалаҳои асосии соҳаи ангишти мамлакат инҳоро доҳил кардан мумкин аст: қобилияти сусти рақобати ангишт чун маҳсулоти энергетикӣ; сатҳи баланди фарсадашавии маънавию ҷисмонии истеҳсолоти интих-роҷи ангишт; маблағузорӣ накардани дурудароз; мавҷуд набудани сиёсати сарҳои энергетикиву саноатии давлатӣ ва ғ. Стратегияи диверсификатсионии соҳаҳои КСЭ-и кишвар бояд сатҳи интихроҷи нафти солонаашонро то солҳои 2018-2019 ба 430-470 ҳазор тонна расонанд. Барои сатҳи интихроҷи солонаро то ба 600-700 ҳазор тонна расондан, бояд ба фонди корхонаҳои интихроҷкунандагӣ тақрибан ҳар сол 20 млн доллари ИМА сармоягузорӣ карда шавад. Агар сарбориҳои андозро ба интихроҷи нафт на зиёда аз 30% муқаррар кунем, пас корхонаҳои нафтӣ то соли 2018 фоидай хубро барои мустақилона маблағузорӣ кардани ҳароҷотҳои сармоягузорӣ ба даст меоранд. То он давра қарзҳои боғоизи ба беғоизи дарозмуддати инвеститсионӣ заруранд. Ҳисобҳои гузарондашуда оиди дар саноат интифода намудани маҳсулотҳои соҳаи ангишт нишон медиҳанд, ки дар натиҷа интифодаи пурраи ангишти 300 ҳазор тоннаи Шӯроб мумкин аст ҳар сол 360 млн.м³ газ бо қобилияти гармидиҳии 7190 ккал. ё 2.4 млн.тонна сӯзишвории шартӣ ба даст орем, аз меъёрҳои қайдшудаи интихроҷи газ бармеояд, ки аз 1 ҳазор тонна ангишт-1.2 млн.м³ газ ҳосил мешавад, ки ин тақрибан 45-50% гази аз Ӯзбекистон воридшавандаро ташкил медиҳад. Дар соҳаи ангишт дар асоси интифодаи пурраи ангиштҳои энергетики ҷойҳои интихроҷи Шӯроб, Фон-Яғноб, Зиддӣ ва ҷойҳои интихроҷи антратсити (чинси беҳтарини ангишти) Назар-Айлоқ бунёди комплекси истеҳсолии сермаҳсули корхонаҳои соҳаҳои химиявӣ ва энергияи гармӣ, бо роҳбарӣ ва самти инкишофи стратегии ягона

бисёр бамаврид аст. Ба ғайр аз ин, дар асоси чойҳои истиҳроҷи ангиштҳои коксии Фону Яғноб оғоз намудани соҳтмони заводи коксухимиявии истиҳроҷи кокс мувофиқи мақсад аст. Ҳангоми ба миқдори 27,2 млн долл. маблағгузорӣ кардан алакай то соли 2015 истиҳроҷро то ба 250 ҳазор тонна дар як сол бо фоидай 3,9 млн долл. расондан мумкин аст. Бар зами ин ҳангоми амалӣ намудани чораҳои қайдшуда соҳаи ангишт метавонад талаблти аҳолии ноҳияҳои кӯҳистон ва наздиқӯҳиро пурра бо сӯзишвории бақувват таъмин намояд. Нақши асосиро дар амалисозии диверсификатсияи соҳаи комплекси сӯзишвориву энергетикий Ҳукумати ҷумҳурияй мебозад. Тоҷикистон бояд низоми босамари танзими давлатии иқтисодиро, алалхусус соҳаи ҳақонии онро коркард намояд. Дар айни ҳол моро зарур аст, ки алоқамандии мақсади сиёсати соҳторӣ, сармоягузорӣ ва энергетикиро муҳтасар ифода кунем¹.

¹ Ниг.: Зияева З.Ж. Стратегия диверсификации топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан. Автореф. дис. ... канд. эконом. наук. Санкт-Петербург, 2009. [Электронный ресурс]. URL: <http://economy-lib.com/strategiya-diversifikatsii-toplivno-energeticheskogo-kompleksa-respublik-i-tadzhikistan> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

МАВЗҮИ 5. ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ КОМПЛЕКСИ СҮЗИШВОРИВУ ЭНЕРГЕТИКЙ (КСЭ).

Бақайдгирин давлатии шитирокчиёни КЭС. Вазъи ҳуқуқиши ширкат ва ҷамъиятҳои ҳочагӣ дар КЭС. Танзими тарифии фаъолияти шитирокчиёни КЭС. Танзими гайритарифии фаъолияти шитирокчиёни КЭС. Муаммоҳои дастрасӣ ба қубурҳои магистралии интиқоли газ, нафт ва об. Салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ваколатдори он дар татбиқи сиёсати давлатии энергетики.

Гузариши ҶТ ба иқтисоди бозоргрнӣ ҳалли бетаъхир ва са-мараноки вазифаҳои васеъи амаливу назариявро талаб меқунад. Яке аз муҳимтарин ва асоситарини онҳо ин нигоҳдорӣ ва ин-кишофи комплекси энергетикий мебошад, ки вазифаи асосиаш таъмини амнияти энергетикии мамлакат ба ҳисоб меравад. Ин гуфтаҳо зарур будани коркарди комилан мувофиқи шароити нави сиёсати энергетикий, бунёди консепсияи нави таъмини иқтисодии инкишофи энергетикаи миллиро, бо дарназардошти паҳн кардани муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи энергетика пешгӯи меқунад. Мушкилнокӣ ва ба худ хос будани ҳолати таъминоти барқи кишвар ба ду принсипи стратегӣ вобастагӣ дорад, якум- ин ба даст овардани истиқлолият, дуюм бошад гу-зариш ба тарзи бозории ҳочагидорӣ.

Истиқлолияти Тоҷикистон пешравии бузурги мусбиро дар ҷалбнамоии потенсиали миллӣ, дар зиёд кардани қӯшиш барои ҳудтаъминкунӣ бо захираҳои энергетикий пеш овард. Соҳибихтиёрии Тоҷикистон камбудиҳоро ҳам дар азхудкунии захираҳои сўзишвории органикӣ дар ҷумҳурӣ мавҷудбуда ва ҳам дар захираҳои азnavшавандай анъанавии миллӣ, сатҳи пас-ти истифодаи энергия, нопурра будани нақлиёти алоқаи таш-килшуда дақиқ муайян намуд. Манфиатҳои стратегии таъминоти амнияти энергетикии мамлакат зарурати коркарди сиёсати мувофиқи истифодаи энергиядорандахои асосии ҷумҳурӣ-энергетикаи обиро пешниҳод меқунад. Дар ин ҳол сиёсати обгузаронӣ берун аз ҷумҳурӣ, ки ба содироти ройгон асос меёбад, бояд ба ҳалли проблемаҳои таъминоти мус-таҳками истиъмолкунандагони ватаний бо энергия, имконияти амалисозии потенсиали НБО-ҳои Тоҷикистон дар бозори энергияи электри-кии Осиёи Миёна ва берун аз ҳудуди он вобаста бошад. Дар алоқаманди бо ин, масъалаҳои методикии коркарди дастгоҳи

бозории амалкунни энергетикаи миллӣ ва ё иштирок дар ташкил ва инкишофи алоқаҳои хоҷагидории ҶТ моҳияти асосиро соҳиб мегардад. Муносибатҳои бозорӣ дар энергетика бо тамоми хусусияти қисми бозори умумӣ буданаш, наметавонад бе назардошт ва истифодаи қонуниятҳои хоҷагии бозор, ҷудогона аз ислоҳоти иқтисодии дар тоҷикистон амалишаванда бомуваффақият инкишофт ёбад. Охирин дар навбати худ ба инкишофи бозори захираҳои энергетикӣ таъсири бевосита мерасонад. Бо таъсири талаботи рӯзафзуни хоҷагии ҳалқ ба ҳаҷм, намуд ва сифати энергия инкишофт ёфта, энергетика дар навбати худ ба суръат ва таносуби инкишофи иқтисодиёт таъсир мерасонад ва ба воситаи он метавонад талаботро ба энергия ислоҳ кунад. Бунёди стратегияи бозории инкишофи соҳаи энергетикии Тоҷикистон, бояд ба назардошти хусусиятҳои ташкил ва инкишофи энергетикаи ватанӣ, таъминнок бо захираи энергияи ҳудӣ, аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ҷудо будани мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он, омӯзиши таҷрибаи худиву ҳориҷӣ дар иқтисодиёти таъмини энергия асос ёбад. Гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ коркарди низоми нави идоракуни энергетикаи мамлакатро тақозо мекунад. Он ба худ як қатор усулҳо ва воситаҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва молиявӣ-ҳуқуқии танзими бозори захираҳои энергетикӣ, инчунин бунёди мақомоти маҳсусгардонидашударо дар соҳтори ҳокимияти иҷроия ва қонунгузорро дарҷ мекунад. Дар шароити имрӯза шаклҳо ва усулҳои нави муносибатҳои дучонибаи байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони энергия, ки баҳамта таъсиррасонии самараноки дарҳост ва пешниҳодро таъмин менамояд, зарур аст. Дар асоси онҳо бояд, ки дастакҳои молиявиву иқтисодӣ ва усулҳои маъмутиву ҳуқуқӣ бештар истифода шаванд¹.

Мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи КСЭ инҳо ба ҳисоб меравад:

-таъмини устувор ва босифати талаботи ҷумҳурӣ бо сарватҳои энергетикӣ ва маҳсулотҳо, таъмини бехатарии энергетикии мамлакат;

¹Ниг.: Самадов Ш.Д. Механизм формирования и развития рыночных отношений в электроэнергетике Республики Таджикистан. Дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 1999. 164с. [Электронный ресурс]. URL:

<http://www.dissercat.com/content/rynochnaya-sreda-i-ee-vliyanie-na-ustoichivoe-razvitiye-energetiki-respublik-i-tadzhikistan> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

-таъмини ҳимояи муҳити зист, инчунин ҳимояи аҳолӣ аз таъсири заарноки фаъолияти энергетикӣ;

-бунёди шароити зарурӣ барои зина ба зина гузаштани энергетика ба муносибатҳои бозорӣ ҷалб кардани сармояи доҳиливу хориҷӣ ба он, ба корхонаҳои энергетикӣ додани соҳибихтиёри иқтисодӣ ва ҳимояи инкишофи онҳо дар асоси рақобати бозорӣ;

-баланд бардоштани самарнокии фаъолияти КСЭ дар асоси ҷорӣ намудани технологияи пешқадам, истифодаи сарчашмаҳои энергиявии нав, паст кардани ҳарочоти зиёди энергетикӣ дар истеҳсоли маҳсулоти миллӣ.

Тамоюли замонавии инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ бо мушкилот ва муқобилияти ноустуори худ фарқ мекунад.

Шартномаи бозорӣ дида баромадани низоми танзимнамоии давлатии нархгузорӣ ва иваз намудани ҷороҳои таъсиррасонии маъмуриро ба ҷороҳои иқтисодӣ бо роҳи маҳдуд кардани иштироки давлат дар низоми ҳочагидорӣ, инчунин таъмини фаъолияти ин низомро бо принсипҳои худтанзимкунӣ ва ғайра талаб мекунад.

Ба замми ин, асосҳои иқтисодиро ҳоло ҳам соҳаҳои маҳсулоти ҳом ташкил мекунад, ки аз аввал бо принсипҳои монополӣ таъсис дода шуда буданд. Барои танзими инхел соҳаҳо мавҷудияти механизми маҳсус зарур аст, ки идоракуниро аз ҷониби давлат таъмин кунад.

Вобаста аз намуди таъсиррасонии давлатӣ танзими маъмурӣ ба ҳукуқӣ (қонунгузории маъмурӣ) ва сиёсӣ (назорат, андоз) тақсим мешавад. Танзими маъмурӣ ҳукуқи таъсиррасонии давлатро ба соҳаҳои муайянни иқтисодӣ бо усулҳои дар қонунгузорӣ пешбинишуда пешниҳод мекунад.

Дар зери усули танзими фаъолияти субъектони монополияи табиӣ тарзҳои муқарракунӣ ва татбиқкунии талаботҳои ҳатмӣ оиди фаъолияти ҳочагидорӣ ва маҳсулоти субъектони монополияи табиӣ, ки дар санадҳои меъёри –ҳукуқӣ пешбинӣ шудааст фаҳмида мешавад.

Якчанд аломатҳои бо ин усул танзимшавандаро чудо мекунем:

-татбиқи онҳо яке аз шароитҳои ҳатмии фаъолияти субъектони монополияи табиӣ мебошад;

-солоҳияти интихоб ва татбиқкунии усулҳо ба ихтиёри мақомоти маҳсус вогузор карда шудааст;

- дар қонун шароити маҳсуси фаъолияти хоҷагии субъектони монополияи табиӣ ё ҳусусияти хоси маҳсулоти онҳо муқаррар шудааст.

Маълум аст, ки КСЭ соҳаи асосии таъминкунандай тараққиёт ва инкишофи сатҳи иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. КСЭ як қисми таркибии муҳими иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб рафта, тамоми фаъолияти зиндагии соҳаҳои хоҷагии ҳалқро таъмин мекунад. Ширкати КСЭ – яке аз корхонаҳои ватание мебошад, ки фонди асосии иқтисодиёти моро ташкил мекунад ва бо кори мустақили худ фарқ карда 38-40% андозҳои воридшавандаро он медиҳад. Ҳиссаи маҳсулоти КСЭ дар ҳаҷми умумии экспорти он 46%-ро ташкил медиҳад.

Набудани танзими самарнок ва мақсадноки давлатии КСЭ дар оянда ба кам гаштани ҳаҷми истиҳроҷи сарватҳои табиӣ, вайроншавии мувозинати сӯзишвории ҷумҳурий, зарар ба микдори калон аз сабаби кам экспорт шудани маҳсулоти нафт, газ, электроэнергия ва ғайра оварда мерасонад ва дар охир ба завол ёфтани истеҳсоли технологӣ оварда мерасад. Бо сабаби нарҳҳои боло ва баланди нави нафт, ки таи ҷанд сол аст идома дорад, масъалаҳои компанияҳои нафту газ ҳоло ҳам ҳалли худро наёфтаанд, барои ҳалли онҳо ёрии самараноки давлат талаб карда мешавад.

Мувофиқи пешгӯихои мутахассисон вазъи имрӯзаи КСЭ ва инкишофи ноустувори он амалисозии чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва бозсозиву барқарорсозиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати иқтисодии ҷорӣ, ки аз мақсади таъмини онҳо ба бехатарии энергетикии миллӣ ва вазифаи танзими давлатии иқтисодӣ бармеояд, ин бунёди низоми мақсадноки идоракуни КСЭ аз ҷониби соҳторҳои давлатӣ ба шумор меравад.

Ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ – яке аз шаклҳои иттиҳодияи паҳнгашта ва умумӣ ба ҳисоб рафта, дорои моликияти мустақил барои ба амал баровардани намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Ба даст овардани ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ инкишофи муомилоти бозориро таъмин менамояд.

Ҷамъиятҳову ширкатҳои хоҷагидорӣ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ мебошад, ҳуқуқи моликиятро ба даст меоварад, бо фаъолияти мустақили худ даромад ба даст оварда, онро байни иштирокчиёни худ тақсим мекунад.

Муқаррароти умумӣ барои ширкату ҷамъиятҳои ҳочагидорӣ ин тақсими фонди оинномавии он ба ҳиссаҳо мебошад, ки ҳуқуқи гирифтани он ба иштирокчиёнаш тааллук дорад. Доштани ҳисса дар фонди оинномавӣ аз як тараф, иҷозат медиҳад, аз тарафи дигар, чун қоида тавакали шахсии иштирокчиёни ширкатро, ки ба фаъолияти соҳибкории ѩахси ҳуқуқӣ алоқаманд мебошад, маҳдуд мекунад.

Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчиёни ширкату ҷамъиятҳои ҳочагидорӣ ба ҳам монанд мебошад. Онҳо ҳуқуқ доранд, ки дар идоракуни корҳои шахси ҳуқуқӣ иштирок кунанд, дар тақсимоти фоида иштирок карда амволи бокимондаро ё арзиши онро пас аз барҳам ҳӯрдани шахси ҳуқуқӣ гиранд. Иштирокчиёни ширкат ё ҷамъияти ҳочагидорӣ уҳдадоранд мувофиқи тартиб, андоза, усул ва дар мӯҳлатҳои пешбинишудаи ҳуҷҷатҳои таъсис саҳми худро (маблағ) гузорад, инчунин маълумоти манфиро дар хусуси фаъолияти ширкат ё ҷамъият фош накунад. Лекин дар байни ширкатҳои ҳочагидорӣ ва ҷамъиятҳои ҳочагидорӣ фарқият вуҷуд дорад.

Ширкати ҳочагидорӣ ин иттиҳоди шартномавӣ буда, аз ҷониби ду ва ё зиёда шахс барои якҷоя пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ дар намуди шахси ҳуқуқӣ ташкил карда мешавад. Як иштирокчии кулли ширкат шарики комил мебошад, яъне аз руи уҳдадориҳои ширкат ба тамоми ташкилоти худ ҷавобгар мебошад, инхел иштирокчиён барои шахсан пеш бурдани кор манфиатдор мебошад.

Фарқияти ширкат аз ҷамъият дар он аст, ки ширкат наметавонад аз ҷониби як шахс ташкил карда шавад.

Ҷамъияти ҳочагидорӣ ташкилоте мебошад, ки аз ҷониби як ё якчанд шахс бо роҳи ҷалб кардани моликияти онҳо барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ таъсис дода мешавад. Дар инҷо кафолати кредиторон моликияти шахси ҳуқуқӣ (аз ҷумла фонди оинномавии он) мебошад, зеро талаботи кредиторон аз ҳисоби моликияти ҷамъият таъмин карда мешавад на аз ҳисоби моликияти иштирокчиён.

Ҷамъиятҳои ҳочагидориро одатан иттиҳоди фондӣ меноманд, ширкати ҳочагидориро бошад, иттиҳоди шахсон меноманд. Муносибат дар байни иштирокчиёни ширкат, ки ҳар яки онҳо ҳуқуқ доранд, ки дар идоракуни корҳои ширкат иштирок кунанд ба боварӣ асос меёбад, дар ҷамъияти ҳочагидорӣ бошад, ин вазъият камтар ба ҷашм мерасад.

Дар чамъияти хоҷагидорӣ фонди оинномавӣ таъсис дода мешавад, дар ширкати хоҷагидорӣ бошад, онро фонди сармоягузорӣ меноманд. Фонди оинномавӣ маблағи чамъшудаи иштирокчиёни мебошад, ки дар ҳуччатҳои таъсисии он ифода ёфтааст. Вай метавонад аз ҳисоби моликият ё ҳуқуқи моликият, ки арзиши пулий дорад таъсис дода шавад.

Ба мақсади таъмини ҳуқуқу манфиати кредиторон дар қонугузорӣ қоидаи маҳсус оиди ҳаҷми фонди оинномавӣ пешбинӣ шудааст. Ҳаҷми минималии фонди оинномавӣ барои чамъиятҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст.

Вақте, ки чамъияти хоҷагидорӣ фаъолияти соҳибкориро ба амал мебарорад ва ба қонунгузории маҳсус (банкӣ, сугуртавӣ) танзим карда мешавад, ба ҳаҷми минималии фонди оинномавии он талаботи ҷиддиро пешбинӣ мекунад. Талаботи императивии қонун ба мақсади таъмини талаботи кредиторон намегузорад, ки активҳои чамъият аз ҳаҷми минималии фонди оинномавӣ кам бошанд.

Иштирокчиёни ширкати комил ва ширкати ба боварӣ асосёфта матавонанд соҳибкорон ва ташкилотҳои тиҷоратӣ бошанд, иштирокчиёни чамъияти хоҷагидорӣ бошад, дар баробари шахси ҳуқуқӣ метавонанд шахсони воеъӣ низ бошанд.

Пас аз муайян кардани хислати ширкату чамъияти хоҷагидорӣ зарур аст, ки вазъи ҳуқуқии ҳар як намуди онҳоро дар алоҳидагӣ, ки аҳамияти маҳсус доранд, дида бароем.

1. Ширкати комил;
2. Чамъияти дорои масъулияташ маҳдуд;
3. Чамъияти дорои масъулияташ иловагӣ.

КСЭ ба монополияи табиӣ дохил мешавад аз ин лиҳоз нарҳ (тариф) ба маҳсулоти он аз ҷониби давлат ба танзим дароварда мешавад. Яке аз масъалаҳое, ки ба фаъолияти самараноки муттақобилаи энергияи электрикӣ ва иқтисодиёт таъсир мерасонад ин танзими бесамари тарифҳои энергияи электрикivу сӯзишвори аз ҷониби давлат ба ҳисоб меравад. Усулҳои ҷойивазкунии бевосита инкишофи низоми энергиявиро ҳавасманд намегардонад, зеро он падидаҳои манфири ҳавасманд мегардонад: Якум, ширкатҳои энергетикӣ кӯшиш мекунанд, ки ҳарочотро ба мақсади зиёд кардани асоси ҳисобкунии воҳиди фоидай ба меъёргирифташуда боло баранд, яъне коркарди чорабинихое, ки ба паст кардани ҳарочот равона

карда шудааст. Дуюм, фоидаи ба меъёргирифташуда дар ташкилотҳои энергия таъминкунанда чун қоида ба нигоҳубини объектҳои иҷтимоӣ, ба зарари инвентсия ва инкишофи истехсолӣ сарф карда мешавад. Сеюм, он барои ҳамагуна найранги шартномавӣ ва муҳосибавӣ замима ба вучуд меоранд. Методологияи танзими давлатии монополияи табиӣ, ки ба манфиати ҷамъият амалӣ карда мешавад, дар давраи ташаккул қарор дорад ва ба мукаммалгардонии танзими давлат, аз он ҷумла ба мукаммалгардонии танзими минтақавӣ ниёз дорад.

Дар аввали солҳои 2000-ум саршавии ислоҳоти «фарсадашуда» фондҳои асосиро ба воҳидҳои таҳдидкунанда бурда расонд (бо воҳидҳои гуногун 60- 68%).

Ислоҳот роҳҳои аз ин ҳолат баромаданро пешниҳод мекунад:

-тақсим кардани энергетика ба соҳаи монополия ва рақобат;

-чалби сармоя ба навқуни технология аз он ҷумла аз ҳисоби фурӯши объектҳои соҳаи ракобат ба инвесторон ва ба ӯҳда гузоштани иҷрои нақшаҳои инвеститсионӣ дар соҳтмони генераторҳои мӯқтадир.

Ҳамин тавр моҳияти ислоҳот ин нест кардани монополия, ки дар давраҳои шӯравӣ пайдо шуда буд ба ҳисоб рафта, энергетикаро ба соҳтори бозорӣ табдил дода, ба иқтисодиёти имрӯза мувоғиқ карда шудааст ва коргузорӣ дар он ҷо ба механизми бозорӣ ва бо банаҳаргирии иҷтимоиёт сурат мегирад. Аз ин лиҳоз, ба истиъмолкунандагон ҳамчун натиҷаи ислоҳот ваъда карданд, ки тарифҳо (аз ҳисоби рақобат) паст карда мешавад ва ба инвесторон бошад зуд баровардани ҳароҷот ва даромаднокии инвеститсијро ваъда карданд.

Нарх ва тарифҳо ба маҳсулот ва хизмати энергетикӣ озодона (шартномавӣ) муқарар карда мешавад, ба истиносӣ ҳолатҳое, ки дар қонунгзории ҶТ тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Ба мақсади ҳавасмандкунӣ ва дастгирии инвесторони ватаниву ҳориҷӣ барои азҳудкунӣ ва истифодаи сарватҳои энергетикӣ мақомоти ваколатдор оид ба танзими фаъолияти субъектони монополияи табиӣ метавонанд нарх ва тарифҳои дигарро мӯқрарар кунанд.

Дар соҳаи танзими меъёрҳои ҳуқуқӣ низоми қубурҳои магистралии интиқолдиҳанда масъалаҳое вучуд доранд, ки то ҳол

ҳалли худро наёфтаанд, аз он ҷумла мағхуми «таранзит», «қубурхой магистралӣ ё нафтӣ» номуайян боқӣ мемонад. Қоидай умумии ҳисоббаробаркунӣ барои интиқоли нафт муқаррар нашудааст, тартиби ташкилкуни аз байн бурдани оқибатҳои садама, тартиби пардоҳти нафти аздастрафта вазъи ҳуқуқӣ ва речай фаъолияти субъектони хочагидорӣ, ки объектҳои нафтиро истифода мекунанд ва монанди онҳо.

Салоҳияти Ҳукумати ҶТ:

-таъмини нақши фаъоли давлат дар тараққиёти энергетика дар ҶТ;

-идоракуни КСЭ дар асоси ҷорӣ кардани механизми бозорӣ дар фаъолияти он;

-муҳайё соҳтани шароит барои соҳибкории озод ва инкишофи ҳамагуна шакли моликият дар КСЭ дар шароити инкишофи муносибатҳои бозорӣ;

-мусоидат кардан ба иштироки соҳаҳои хусусӣ дар КСЭ, дастгирии рақобат, соҳтмон, барқарорсозӣ, истифодаи корхона ва соҳа;

-муқаррар кардани тартиби гузаронидани экспертизаи давлатии лоиҳаҳо оиди соҳтмони объектҳои бузурги энергетикӣ;

-консессия дар соҳаи энергетика;

-пеш бурдани сиёсати нархиву тарифӣ дар КСЭ;

-бурдани назорат аз болои истифодаи сарватҳои энергетикии навшуда ва аввалиндарача, инчунин ба таркиби он;

-муҳайё кардани шароити зарурӣ барои ҷалби инвеститсия ба КСЭ;

-қабули чораҳои фаврӣ оиди таъмини истифодабарандагони сарватҳои энергетикӣ ва энергия дар вазъияти бӯхронӣ ва ниҳоӣ, ҷорӣ кардани маҳдудиятҳои муваққатӣ дар истифодаи он;

-мувоғиқа кардани фаъолияти байналхалқӣ дар соҳаи энергетика;

-тасдиқ ва назорати нақшай амалишаванда;

-инкишофи КСЭ –и ҶТ;

-оиди стандартизатсия, бехатарӣ ва ҳимояи истеъмолкунандагон, ҳимояи муҳити зист аз таъсироти манфии фаъолият дар КСЭ;

-оиди демонополизатсия ва реструктуризатсияи корхонаҳои соҳаи КСЭ;

- оиди таъминоти энергия;

-амалӣ сохтани салоҳияти дигаре, ки дар Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи Ҳукумати ҶТ» ва санадҳои дигари ҶТ пешбинӣ шудааст.

Мақомоти ваколатдори давлатро оид ба энергетика Ҳукумати ҶТ муайян мекунад ва сохтори мақомоти ваколатдорро тасдиқ мекунад.

Салоҳияти мақомоти ваколатдор:

-татбиқи сиёсати энергетикии давлатӣ;

-ба нақшагирӣ ва пешгӯӣ кардани инкишофи талабот ва пешниҳод ба ҳама намуди сарватҳои энергетикӣ, энергия барои қайд ва ҷорӣ намудани таъғиротҳо дар нақшай татбиқшаванд;

-гузаронидани баҳои талаботҳои инвеститсионӣ ва муйяян кардани сарчашмаҳои патенсиалии сармоягузорӣ ва фонд;

-моноторинги фаъолияти энергетикӣ бо масади татбиқи гузариши он ба муносибатҳои бозоргонӣ;

-мусоидат кардан ба тараққиёти рақобат, таъмини имкониятҳо ва шароитҳои баробар барои фаъолияти корхонаҳои энергетикӣ ба шакли гуногуни моликияташон;

-амалӣ сохтани назорат оиди риоя кардани талаботҳо ва шароитҳои литецензионӣ;

-омода ва амалӣ кардани накшаҳо оиди инкишофи КСЭ, оиди стандартизатсия, бехатарӣ ва ҳимояи истеъмолкунандагон, ҳимояи муҳити зист аз таъсири манфии фаъолияти КСЭ, оиди таъминоти энергия, оиди истифодаи сарчашмаҳои навкардашуда, амалисозии дигар салоҳиятҳое, ки дар қонунгузории ҶТ пешбинӣ шудааст.

Мақомоти босалоҳияти давлатии ҶТ оид ба энергетика Вазорати энергетика ва саноати ҶТ, ки бо фармони Президенти ҶТ аз 25 октябри соли 2000-ум №422 ташкил шудааст ва мақомоти чумхуриявии идораи давлатӣ дар таркиби Ҳукумати ҶТ буда, дар коркард ва амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи энергетика масъул мебошад. Вазорат фаъолияти худро дар асоси Конституции ҶТ, қонунҳои Конституционӣ, ҚҟТ «Дар бораи энергетика», қонунҳои дигари ҶТ, санадҳои меъёри-ҳуқуии байналмиллалии эътирофнамудаи ҶТ, қарори Мачлиси миллӣ ва Мачлиси намояндагони Мачлиси Олии ҶТ, Президент ва Ҳукумати ҶТ, инчунин Низомномаи Вазорати энергетика ва саноати ҶТ ба роҳ мемонад. Фаъолияти Вазорат оид ба амалисозии Қонуни ҶТ «Дар бораи энергетика» ба мақсадҳои асосии сиёсати давлатӣ ва усулҳои танзими давлат дар соҳаи энергети-

ка, ба салоҳияти Ҳукумати ҶТ, Комиссияи машваратии байнинидоравии энергетика, мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ дар маҳал, инчунин ба маҳсусияти фаъолияти энергетикӣ асос меёбад. Мувофиқи моддаи 4 КҟТ «Дар бораи энергетика» мақсадҳои асосии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи энергетика инҳо мебошанд:

Мақсадҳои асосии давлат дар соҳаи энергетика аз инҳо иборат аст:

- таъмини боэътимод ва сифатноки эҳтиёҷоти рӯзафзуни ҷумҳурӣ ба захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ ва кафолати амнияти энергетикии кишвар;

- таъмини ҳифзи муҳити зист ва аҳолӣ аз таъсири заравари фаъолият дар соҳаи энергетика;

- муҳайё намудани шароити зарурӣ барои пайгирана гузаштани энергетика ба муносибатҳои бозоргонӣ, ҷалб намудани сармоягузории ватанӣ ва хориҷӣ ба он, ба корхонаҳои энергетикӣ додани мустақилияти иқтисодӣ ва таъмини тараққиёти онҳо дар асоси рақобати бозоргонӣ;

- баланд бардоштани самаранокии фаъолияти комплекси сӯзишворию энергетикӣ дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, сарфаҷӯии энергия, истифодаи манбаҳои барқароршавандай энергия, кам кардани ҳарочоти нисбии захираҳои энергетикӣ дар истеҳсоли маҳсулоти умумии миллӣ.

Номгӯи асосии вазифаҳои барои иҷроиши ба Вазорат ҳатмӣ инҳоро дар бар мегирад:

- коркарди пешниҳод оид ба сиёсати нархӣ, тарофавӣ, сармоягузорӣ, иҷтимоӣ ва техникиву илмӣ дар соҳаи энергетика;

- коркарди чораҳои ниҳоӣ оид ба таъмини истеъмолкунандагон ба захираҳои энергетикӣ ва энергия дар шароити бӯхронӣ ва фавқулода, дар зъияти зарури ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои мувақатии истифодаи онҳо;

- коркарди пешниҳодҳо оид ба фаъолияти байналмиллалии соҳаи энергетика;

- амалӣ намудани чораҳои зарурӣ оид ба таъмини устувор ва босифати талаботҳои мамлакат ба захираҳо ва маҳсулотҳои энергетикӣ, амнияти энергетикии он;

- амалӣ намудани лоиҳа ва нақшаҳо, чораҳо ва қарорҳои қабулшудаи бо тартиби муайян тасдиқшуда дар соҳаи КСЭ;

-қабули чораҳои зарурии ба сармоягузории хусусӣ ва ғайра дар КСЭ, инкишофи захираи энергетикии маҳаллӣ ва алтернативӣ, танзими идоракунӣ, доштани захираҳои энергетикии дуюминдараҷа ва маҳсулотҳои энергетикӣ дар сатҳи истеъмолкунандай охири;

-бунёди режими меъёри-хуқуқии мувоғиқ барои фаъолияти объектҳои энергетикӣ ва субъектони амалкунандай энергетикии соҳаҳои гуногуни КСЭ, ки сарфаҷӯии энергия, ғайриинҳисорӣ ва азnavsозии соҳтори корхонаҳои давлатии энергетикро муқаррар мекунад;

-таъмини мониторинг ва иҷрои шартномаҳои байнидавлатӣ, байниҳукуматӣ ва байниидоравӣ дар соҳаи энергетика;

-мониторинги фаъолияти корхонаҳои энергетикӣ ба мақсади амалий намудани гузариши мунтазам ба муносибатҳои бозоргонӣ;

-бо тартиби муқарраршуда гузаронидани чораҳои зиддиинҳисорӣ, чораҳо оид ба инкишофи рақобати бовичдонона дар бозори хизматрасонии энергетикӣ, омодасозии пешниҳодҳо оид ба ҳаридани саҳмияҳо ва хусусикунонии корхонаҳои энергетикии давлатӣ;

-банақшагирӣ ва пешѓӯии ҷунбиши талабот ва пешниҳод ба тамоми намудҳои захираҳои энергетикӣ ва энергия барои банаҳаргирий ва ба таври даҳлдор ворид намудани тағирот ба лоиҳа ва нақшай амалишаванда;

-таҳлили истифодаи воситаҳои бучет, воситаҳои қарзи давлатӣ ё кафолатноки давлатӣ дар соҳаи КСЭ;

-таҳлили таъминотнокии талаботи истеҳсолот ва аҳолӣ ба намудҳои гуногуни энергия ва захираҳои энергетикӣ;

-таҳлили иҷрои лоиҳа ва нақшашои давлатӣ дар соҳаи КСЭ;

-таҳлили сиёсати нархгузорӣ, тарофавӣ, қарзӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ, иҷтимоӣ ва илмиву техникий дар соҳаи КСЭ;

-таҳлили истифодаи захираҳои энергетикии якумдараҷаи азnavшаванда;

-таҳлили истифодаи захираҳои энергетикии дуюмдараҷа ва сарчашмаҳои ғайрианъанавии энергия;

-таҳлили соҳавии фаъолияти корхонаҳои энергетикии давлатӣ, саҳомӣ, консессионӣ ва ғ;

- таҳлили таъминнокии сармоявӣ ва молиявии корхонаҳо ва объектҳои энергетикӣ, муайянқунии сарчашмаҳои потенсиалии маблағгузорӣ ва сармоя;

-додани иҷозатнома ба амалисозии фаъолият дар КСЭ ва ташкил намудани назорат аз болои риояи шартҳои онҳо;

-бастани созишномаҳо бо корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъиятҳои саҳомии (бастаи саҳмияҳои назоратии давлат) амалисозандай фаъолият дар энергетика;

-ба таври даҳлдро коркард кардани қоида, стандартҳо, меъёр ва маҳак барои таъмини истеҳсолоти бехатар, интиқол, додан, тақсимкунӣ, нигоҳдорӣ, коркард, азnavkunӣ, фуруши ҳамаи намудҳои энергия, захираҳо ва маҳсулотҳои энергетики;

-коркарди лоиҳаҳои қонун, лоиҳаҳои қарори бо фаъолияткунии КСЭ алоқаманди Президент ва Ҳукумати ҶТ;

- коркарди нақша оид ба инкишофи КСЭ, оид ба стандартизатсия, бехатарӣ ва ҳимояи истеъмолкунандагон, ҳифзи муҳити зист аз фаъолияти манфии одамон дар КСЭ, оид ба аз байн бурдани монополия ва соҳтори нави корхонаҳои соҳаи КСЭ, оид ба сарфаҷӯии энергия ва дигар лоиҳаву нақшаҳои дарозмуддат;

- коркарди пешниҳод оид ба муҳайё соҳтани шароит барои соҳибкории озод ва инкишофи ҳама намудҳои моликият дар соҳаи энергетика;

- коркарди пешниҳод оид ба мусоидат кардан ба иштироки ҳиссаи хусусӣ дар соҳаи КСЭ, дастгирии рақобат дар соҳтмон, барқароркунӣ ва истифодаи объектҳои энергетики;

- коркарди пешниҳод оид ба талаботҳо ва сарчашмаҳои потенсиалии маблағгузорӣ ва сармоягузории фаъолияти энергетики;

- коркарди тартиби иҷозатномадиҳӣ барои амалисозии фаъолият дар энергетика, ҷудокунии фаъолиятро дар қисми қаламрави иҷозатшуда пешбинӣ мекунад;

- коркарди пешниҳод оид ба бо консессия додани объектҳои энергетикии давлатӣ, оид ба додани иҷозатнома барои қашшоғии ҷойҳои истихроҷ ва истихроҷи захираҳои энергетики, оид ба банақшагирӣ ва соҳтмони объектҳои энергетики;

-ба таври даҳлдор коркард кардани қоида, стандартҳо, меъёр ва маҳак оид ба ҳифзи муҳити зист ва аҳолӣ дар натиҷаи фаъолият дар энергияи электрикӣ, соҳаи истихроҷи нафту газ,

соҳаи таъминоти газ ва маҳсулотҳои нафтӣ, саноати ангишт ва намудҳои алтернативии энергия. Вазорати энергетика ва саноати ҶТ, инчунин метавонад уҳдадориҳои дигарро, ки дар қонунгузории ҶТ, фармонҳои Президент ва қарорҳои Ҳукумати ҶТ пешбинӣ шудааст, амалӣ созад. Мувофиқи уҳдадориҳои ғузошташуда Вазорат дорои ҳуқуқҳои зерин мебошад:

-бо тартиби муқарраршуда амалӣ намудани ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомотҳои дигари идораи давлатӣ, ҳукуматҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва корхонаҳо дар бахши коркард ва амалӣ намудани сиёсати давлатии энергетики;

-ба мақомотҳои даҳлдори давлатӣ пешниҳод кардани дарҳости маълумотӣ ба маблағузорӣ барои амалисозии лоиҳаи давлатӣ ва нақшай дарозмуддат дар соҳаи энергетика аз ҳисоби воситаҳои буҷаи давлатӣ ва дигар сарчашмаҳои давлатӣ;

-дар муҳокимаи масъалаҳои консессия дар энергетика, истифодаи замин дар энергетика, нархгузорӣ дар энергетика, лоиҳакаши, соҳтмон ва маблағузории объектҳои бузурги энергетики дар ҷумҳурӣ иштирок кунад;

-дар ҳалли масъалаҳои маблағузорӣ дар соҳаи энергетика иштирок кунад;

-бо тартиби муқарраршуда дар шӯроҳои байналхалқӣ, марказҳои ҳамоҳангсозӣ, кумитаҳои интегратсионӣ ва дигар ташкилотҳо оид ба масъалаи энергетика иштирок кунад;

-бо тартиби муқарраршуда қоидаҳои соҳавӣ, стандартҳо, меъёрҳо ва дигар маводҳои дастурмалиро оид ба ҳифзи муҳити зист ва ҳимояи аҳолӣ аз таъсири заарнок дар натиҷаи фаъолият дар соҳаи энергетика, стандартҳои техникӣ ва меъёрҳои бехатарии истеҳсолот, интиқол, додан, тақсимкуни, нигоҳдорӣ, коркард, азnavташкилкуни, фурӯши ҳама намудҳои энергия, заҳира ва маҳсулотҳои энергетикиро тасдиқ намояд;

-бо тартиби муқарраршуда бо давлатҳои хориҷӣ шартномаи байниидоравӣ бандад;

-аз тамоми шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, ки хизматрасонии энергетикиро амалӣ месозанд, иҷрои қонунгузории ҶТ дар соҳаи энергетика ва санадҳои меъёрӣ, низомномаҳо ва дастурамале, ки аз он бармеояд талаб намояд;

- бо тартиби муқарраршуда зерсохторҳои худро оид ба иҷозатномадиҳӣ дар вилоят ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ, инчунин нағояндагони худро дар хориҷа ташкил намояд;

-бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати ҶТ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ иҷозатнома барои амалӣ намудани фаъолият дар КСЭ диҳад ва бозхонад;

- бо тартиби муқарраршуда шахсони вайронкардаи стандартҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои фаъолият дар энергетикаро ба ҷавобгарӣ ҷалб намояд;

- бо тартиби муқарраршуда мақомотҳои нашриявии худро ташкил ва маблағгузорӣ кунад;

-дар доираи ҳаҷми маблағгузоришида супоришҳоро оид ба иҷрои корҳои лоиҳавӣ, илмиву тадқиқотӣ ва илмиву техникий дар энергетика ҷойгир намояд;

- бо тартиби муқарраршуда алоқаи иқтисодии берунаро дар соҳаи энергетика ба амал барорад;

- оинномаи корхонаҳои давлатӣ ва ҷамъияти саҳҳомро (бастаи саҳми назоратии давлатӣ) мувоғиқ намояд, фаъолияти энергетикиро амалӣ созад, бо тартиби муқарраршуда бо сардорони онҳо қарордод бандад ва онро бекор кунад;

-аз мақомотҳои дигари идораҳои давлатӣ, мақомотҳои ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо, корхона, муассиса ва ташкилот маълумот ва маводҳои барои амалисозии вазифаҳои он заруриро пурсад;

-ба муҳокимаи масъалаҳои таъсис, тағир ва қатъи шакли омории ҳисботҳои давлатӣ дар соҳаи энергетика иштирок кунад, аз мақомоти давлатии омор маҷмӯи оморҳо ва маводҳоро гирад;

-дигар салоҳиятҳоро, ки ба санадҳои меъёрии амалкунанда муҳолифат намекунад ба мақсади амалисозии вазифаҳои бар душаш гузошташударо анҷом додан амалӣ намояд¹.

¹ Ниг.: Положение о Министерстве энергетики и промышленности РТ от 28 декабря 2006 года №605[Электронный ресурс]. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=16423 (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

МАВЗҮИ 6. МАСЬАЛАХОИ ҲУҚУҚИИ ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ЗЕРИЗАМИНӢ

Мафҳум ва хусусиятҳои сарватҳои зеризаминӣ. Стандартҳои давлатии экологӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳангоми истифодаи саноатии сарватҳои зеризаминӣ. Сарватҳои зеризаминӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ: таносуби байнисоҳавӣ ва қонунгузорӣ. Иҷозатномадиҳӣ ва речай иҷозатӣ дар истифодаи сарватҳои зеризаминӣ. Мафҳум, унсурҳо ва аҳамияти шартномаи тақсимоти маҳсулот. Мафҳум ва хусусиятҳои сарватҳои зеризаминӣ. Стандартҳои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳангоми истифодаи саноати сарватҳои зеризаминӣ.

Тадқиқи мафҳуми «сарватҳои зеризаминӣ» вазифаи бисёр мураккаб ва муҳимро дар бар мегирад, ки бо ҳолатҳои зерин маънидод карда мешавад: Якум, ин имконият медиҳад, ки мо доираи муносибаҳоро, ки ба қонунгузории сарватҳои зеризаминӣ дохил мешавад, дуруст муайян кунем. Мафҳуми «сарватҳои зеризаминӣ» яке аз тафсирҳои ҳуқуқии асосӣ ба ҳисоб меравад, ки аз мазмуни он доираи муносибатҳои танзимшаванда ва роҳҳои инкишофи қонунгузории сарватҳои зеризаминӣ, инчунин дигар соҳаҳои ба ин алоқаманд вобастагии калон дорад. Дуюм, мазмуни истилоҳи «сарватҳои зеризаминӣ», ки дар қонун пешбинӣ шудааст, барои фаҳмидан моҳият ва хусусиятҳои идоракуни давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи сарватҳои зеризаминӣ, инчунин функцияҳои мақомотҳои идоракунанда бағояи муҳим аст. Сеюм, маълумоти дақиқ доштан оиди мазмуни сарватҳои зеризаминӣ ба мо имконият медиҳад, ки мо соҳтори ҳуқуқии ҳифзи сарватҳои зеризаминиро мукаммал намуда, самтҳои инкишофи қонунгузоририо оиди сарватҳои зеризаминӣ муайян намоем¹.

Барои сарватҳои зеризаминиро ба сифати объектҳои ҳифзи ҳуқуқӣ эътироф кардан он бояд ба таври пурра тавсиifu тафсир карда шавад, яъне бояд он аломатҳоеро, ки сарватҳои зеризаминиро дар муҳити зист чудо мекунад ва он муносибатҳоеро, ки вобаста ба истифода ва ҳифзи он ба миён меоянд, муайян карда шавад. Сарватҳои зеризаминӣ – мувофиқи қонуни ҶТ «

¹ Ниг.: Ямалетдинов Р.Р. Недра как объект правовой охраны [Электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/0903/7.html> (санаси муроҷиат: 03.03.2013)..

Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20 июли 1994 сол — ин қисми қаъри замин, ки поён аз қабати хок ва дар мавриди набудани он дар таги баҳрҳо, кӯлҳо, дарёҳо ва дигар обанборҳо то умқи дастрас, ки қабати онҳо барои гузаронидани корҳои геологӣ ва истифодаи маъданҳои фоиданок дар асоси комёбихои илмию техникӣ дастрас аст. Мафҳуми қонунан муайяншудаи сарватҳои зеризаминӣ ҳудуди амалишавии қонунро муайян мекунад. Онҳо ба он ҳудуди минтақае маҳдуд карда мешаванд, ки мувофиқи қонун он ҷо сарвати зеризаминӣ ба ҳисоб меравад. Алалхусус, муайян кардани онҳо вазъияти мураккабро пеш меорад, ки ба фикри мо он бояд аниқтар карда шавад.

Омӯзиши пешниҳодҳои назариявӣ оиди мазмуни мафҳуми «сарватҳои зеризаминӣ» аз он дарак медиҳад, ки аз ду ҳолат иборат аст. Якум, намуди истифодаи сарватҳои зеризаминӣ, дуюм фардикунондани сартватҳои зеризаминӣ бо воситай нишон додани муносибати он бо дигар объектҳои табиӣ. Дар Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ», фардикунони онҳо инчунин бо роҳи нишон додани ҳудуди ба ҳам пайвасти онҳо ба қуллаҳои дигари объектҳои табиӣ – қабати хок, қабати болоии замин, қаъри об ва гайра амалӣ мешавад. Барои муайян кардани ҳудуди поёни он маҳаки субъективӣ – дастрас будан барои омӯзиш ва азхудкуни геологӣ татбиқ мегардад. Дар зери мафҳуми «маҳдудияти амудии сарватҳои зеризаминӣ» амали қонунгузорӣ ва ҳуқуқи истифодабарандай сарватҳои зеризаминиро ба минтақаи сарватҳои ба ӯ додашуда фахмида мешавад. Ҳамин тавр, фардикуни сарватҳои зеризаминӣ ҳамчун объекти табиӣ, ки ҳифз карда мешавад ба воситай ҳифзи ҳуқуқи тавсиршудаи мураккаб, амалӣ карда мешавад ва ин аломатҳоро дар бар мегирад:

а)нишондодҳо оиди муносибати сарватҳои зеризаминӣ бо дигар объектҳои табиӣ;

б)нишондодҳо оиди дастрас будани сарватҳои зеризаминӣ барои омӯзиш ва азхудкуни геологӣ;

в)нишондодҳо оиди хати муайянкунандай ҳудуди давлат ва ё барои ба истифода бурдани қӯҳҳо.

Қонуни ҟТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» барои ҳудуди болоии сарватҳои зеризаминиро нишон додан мафҳуми «поён аз қабати хок»-ро ва агар он набошад мафҳуми «поёни аз қабати замин»ро ифода мекунад. Мувофиқи Кодекси замин бошад қабати хок як қисми болоии замин ба ҳисоб меравад. Агар мо моддаҳои иҳотакунандай заминро ҳамчун хок баҳо

дихем пас тавсифи болои замин мушкилотро пеш меорад, зеро он дар қонун нишон дода нашудааст. Агар нишондодҳои қонунгузории сарватҳои зеризаминиро аз қабили «поён аз қабати замин»-ро дар амал татбиқ кунем пас ҳама гуна воридшавиро ба қиши замин истифодабарии сарватҳои зеризамини мөхисобанд, лекин мо медонем, ки интавр нест.

Дар амалия бисёр вақт заминистифодабаранда қитъай замини худро истифода бурда қаъри онро низ истифода мекунанд. Дар ҳамин вақт тамоми сарватистифодабарандагон низ ба қитъай замин (барои ҷойгир кардани бино, таҷқизот ва ғайра) ниёз доранд. Дар ин ҷо муайян кардани он, ки қабати замин қитъай заминро дар бар мегирад ё қитъай сарватҳои зеризаминиро ба мушкилӣ дучор мешавем ва дар ин ҷо шакл ва мақсади истифодабарии замин бисёр мӯҳим аст.

Ба сифати маҳаки фарқунандай қабати замин аз сарватҳои зеризамини хислати истифодаи мақсадноки онро ҷудо мекунанд, яъне ба қадом мақсаде, ки пешниҳод карда мешавад қонунгузорӣ ба ягон намуди сарватистифодабарӣ ифода мекунад. Истисно аз ин қоидаро қанданиҳои фоиданоке, ки ба истифодаи умум дода шудаасту дорои режими маҳсуси ҳуқуқӣ мебошад ташкил мекунад. Мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризамини» заминистифодабарандагон метавонанд онҳоро бе барасмиятдарорӣ ва ё гирифтани иҷозатнома барои истифодаи сарватҳои зеризамини истихроҷ кунанд. Қанданиҳои фоиданокро, ки ба истифодаи умум дода шудааст метавонем сарвати зеризамини ҳисоб кунем? Онҳоро сарватҳои зеризамини ҳисобидан мумкин аст зеро, ки қоиди истихроҷи онро Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризамини» пешбинӣ намудааст.

Ҳамин тавр, муайянкуни ҳудуди болои қитъай сарватҳои зеризамини бояд бо дарназардошти тартиб ва мақсади истифодаи сатҳи замин ба амал бароварда шавад. Аз нуқтаи назари Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризамини» қабати замин метавонад сарвати зеризамини ба ҳисоб рафта ба ин сифат истифода шавад, лекин танҳо дар ҷойҳои истихроҷи қанданиҳои фоиданок. Ҳатто дар ин ҳолат ҳам қанданиҳои фоиданоке, ки аз қабати замин мебароянд сарвати зеризамини эътироф карда мешаванд агар ба он тартиби истифодабарие, ки дар қонун муқаррар шудааст истифода шавад. Тавсифи нақша барои фарқунии сарватҳои зеризамини ва объектҳои қаъри об низ истифода мешавад.

Ба фикри мо муайян кардани ҳудуди поёни сарватҳои зеризаминӣ, ки дар қонун муқаррар шудааст баҳснок мебошад. Он ҳамчун умқ барои омӯзиш ва азхудкуни геологӣ дастрас мебошад. Яъне муҳити табиии қабати замин, ки ба истифода-барандагони сарватҳои зеризаминӣ дастрас нест сарвати зеризаминӣ эътироф карда намешавад. Чунин меҳисобем, ки намудҳои истифодай сарватҳои зеризаминӣ ин категорияи динамикӣ буда таъғир меёбад. Ҳудуди поёни сарватҳои зеризаминӣ мувофиқи қонунгузории амаликунанда бояд бо назардошти маҷмӯи маълумотҳои геологӣ ва илмҳои табиии дигар баҳо дода шавад. Мувофиқи он замин аз се қисми геосферӣ иборат мебошад: қиши замин, мантая ва ядро. Ҳудуди байни қиши замин ва мантаяро дар соли 1909 сейсмологи (зилзила-шиноси) югословӣ А. Махарович муайян кард¹. Дар натиҷаи гузаштан ба «Сатҳи Махарович» суръати мавчи сейсмолӣ (ка-лобидан аз таркиши зилзила) бо такон зиёд мешавад.

Амудан сарватҳои зеризаминӣ мувофиқи ҳадди амали Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ » ба сарҳади давлатии ҶТ маҳдуд мегардад. «Сарҳади давлатӣ» ин хате мебошад, ки ба сатҳи амудии он равона буда ҳадди сарзамини давлатиро муайян мекунад (хушкӣ, об, сарватҳои зеризаминӣ ,фазои ҳавоӣ), яъне ҳадди фазое, ки соҳибхтиёри давлатии он татбиқ мешавад муайян мекунад. Мафҳуми умумии ифодакунандаи сарватҳои зеризаминӣ умуман ҳамчун объекти моликияти давлатии фонди давлатии сарватҳои зеризаминӣ ба ҳисоб меравад. Сарҳади он ба хоти амудие, ки ба сарҳади давлатӣ тӯл мекашад муайян карда мешавад. Сарҳади кӯҳиву геологии ҷудокардашуда ҳамчун проексия дар умқи сарҳади замини ҷудокардашуда ва акватория, ки барои пеш бурдани кор оиди истифодай сарватҳои зеризаминӣ чудо шудааст фаҳмида мешавад.

Бо дар назардошти ҷамъбости назарияҳо ақидаи Р,Р. Ямалетдиновро ба назар гирифта мафҳуми навбатии сарватҳои зеризаминиро муайян мекунем. Сарватҳои зеризаминӣ ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқӣ –ин як қисми муҳити табиат буда, дар қабати замин ва дар зери объектҳои обӣ дар ҳадди сарзамини ҶТ ҷойгир мешавад, ки мавҷудияти дохилии онро аз қабили

¹Ниг.: Мохорович, Андрей. Материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. http://ru.wikipedia.org/wiki/Мохорович,_Андрей (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

обҳои зеризаминың ва фазои зеризаминың, канданиҳои фоиданок дар қабати замин ва объектҳои зериобии ба тартиб ва мақсади пешбининшудаи қонун истифодашаванда ва восеъшавии он то дастрас будан тамоми намуд истифодабариро дар бар мегирад¹.

Доктринаи экологии ЧТ афзалияти нигоҳдории табиат ва беҳбудгардонии муҳити зист инчунин ҳамроҳ кардани муҳити табиатро ба низоми муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ҳамчун қисмати арзиши моликияти миллӣ эътироф намуд. Мақсади стратегии сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология ин нигоҳдории низоми табиӣ, нигоҳдории тамомияти онҳо ва иҷрои функцияи таъмини зисти организмҳо барои инкишофи барҷастаи ҷамъият, баланд бардоштани сифати зиндагӣ, беҳбуд кардани саломатии аҳолӣ ва ҳолатҳои демографӣ, таъмини бехатарии экологии мамлакат ба ҳисоб меравад.

Ин мақсадҳо ҳангоми иҷро намудани шароитҳои зерин амалӣ карда мешаванд:

- нигоҳдорӣ ва барқарорсозии низоми табиат, гуногун-шаклии биологии онҳо ва қобилияти худидоракунӣ ҳамчун шароити ҳаёти ҷомеаи инсонӣ;
- таъмини истифодаи самарноки сарватҳои табиӣ ва дастрасии баробар ба сарватҳои табиӣ;
- таъмини ҳолати хуби муҳити зист ҳамчун шароити муҳими беҳбудкунии сифати зандагӣ ва саломатии аҳолӣ.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология ба принсипи тараққиёти барҷаста, ки дар Конференсияи СММ оиди Муҳити зист ва таракқиёт (Рио-де-Женейро 1991с.) муқаррар шудааст асос меёбад.

Ба самтҳои асосии сиёсти давлатӣ дар соҳаи экология инҳо дохил мешаванд:

- таъмини барҷастаи истифодаи сарватҳои табиат, ки бо роҳи истифодаи эҳтиёткоронаи сарватҳои табиии азnavшаванду азnavнашаванда;
- кам кардани ифлосшавии муҳити зист (партовҳо ва дигарҳо) ва нигоҳдории сарватҳо;
- нигоҳдорӣ ва барқароркунии муҳити табиат.

¹Ниг.: Ямалетдинов Р.Р. Недра как объект правовой охраны [Электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/0903/7.html>(санаси муроҷиат: 03.03.2013).

Сарватҳои зеризаминӣ дар ҶТ объекти моликияти истиснои давлат буда давлат онҳоро метавонад ба моликияти инҳо пешниҳод кунанд:

-мақомоти муайянни далатӣ бо роҳи наомояндагии ҳуқуқӣ доштан;

-ба истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ бо роҳи додани ҳуқуқи бемӯҳлат ё муқаррар кардани ҳуқуқи истифодабарии мӯҳлатноки сарватҳои зеризаминӣ.

Дар ҶТ ҳуқуқи моликияти хусусӣ ба сарватаҳои зеризаминӣ роҳ дода намешавад. Хариду фурӯш, тӯхфа, ичораи қитъаи сарватҳои зеризаминӣ, мубодилаи худсаронаи онҳо манъ карда шудааст. Амали бевосита ё маҳфии вайронкунандай ҳуқуқи моликияти давлат ба сарватҳои зеризаминӣ манъ карда шудааст.

Мувофиқи боби 59 Низомнома дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолият: намуди фаъолияти иҷозатӣ фаъолияти истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ буда инҳоро дарбар мегирад¹:

-омӯзиши геологӣ аз чумла ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва қашфи ҷойҳои истиҳроҷи қанданиҳои фоиданок ва дигар таҳқиқотҳои геологӣ;

-истиҳроҷи қанданиҳои физики;

-истифодаи партовҳои истеҳсоли минералҳои кӯҳӣ ва коркарди онҳо;

-истифодаи қанданиҳои фоиданоки ба истифодаи умум ғузашта;

-ҷамъоварии ҷисмҳои минерологӣ, палеонтологӣ ва кӯҳӣ;

Фаъолият оиди истиҳроҷи обҳои зеризаминӣ дар асоси иҷозатнома барои истифодаи обҳои маҳсус баамал бароварда мешавад.

Мақомотҳои иҷозатномадиҳанд: Ҳукумати ҶТ (мақомоти иҷроияи иҷозатномадиҳӣ – Сарраёсати геологӣ дар назди Ҳукумати ҶТ – оиди ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва қашфи сарватҳои геологӣ, ҷамъоварии ҷисмҳои минерологӣ, палеонтологӣ ва кӯҳӣ; Вазорати энергетика ва саноати ҶТ оиди истиҳроҷи нафт,

¹ Ниг.: Положение об особенностях лицензирования отдельных видов деятельности от 3 апреля 2007 года №172 (В редакции постановлений Правительства РТ от 01.10.2007 г. №518, 01.04.2008 г. №179, 27.08.2008 г. №443, 02.12.2008 г. №613, 29.08.2009 г. №472, 31.08.2009 г. №507, 01.10.2009 г. №566, 31.10.2009 г. №624, 02.12.2009 г. №668, 12.02.2010 г. №62, 03.12.2010 г. №646, 30.04.2011 г. №203, 01.08.2011 г. №384, 01.08.2012 г. №396) [Электронный ресурс]. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=17301 (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

газ ва ангишт; оиди истихрочи сарватҳои дигари минераливу ғайриминералӣ, аз он ҷумла оди истифодай партовҳои истеҳсолу истихрочи минералҳои кӯҳӣ ва коркарди онҳо); Вазорати энегетика ва саноати ҶТ оиди истифодай канданиҳои фоиданоки ба истифодай умум гузашта;

Ҳуҷҷатҳои иловагӣ барои гирифтани иҷозатнома:

-розигии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ;

-маълумотнома оиди имкониятҳои техникий, технологӣ ва қадрӣ;

-маълумотнома оиди нишондиҳандарои техникиву иқтисодии фаъолияти 5 соли охир ба ғайр шахсоне, ки бори аввал ба истифодай сарватҳои зеризаминӣ машғул шудаанд;

-маълумотнома оиди омӯзиши геологии қитъаи сарватҳои зеризамини иҷозатдодашуда;

-бизнес-план оиди азхудкуни қитъаи сарватҳои зеризамини иҷозатдодашуда;

-шартномаи маҳсулотсупории ашёи хоми минералии истихроҷшуда, пайаи маҳсулоти молӣ аз мақомоти маҳсуси ваколатдори давлатӣ барои пур кардани Фонди давлатии сангу металҳои қимматбаҳои ҶТ дар ҳолатҳои истихрочи сангу металҳои қимматбаҳо¹.

Барои гузаронидани корҳои геологиву геофизикии минтақавӣ, банақшагирии геологӣ, корҳои ҷустуҷӯӣ ва қашшоғӣ, ки аз ҳисоби буҷети давлат гузаронда мешавад, қашфиётҳои муҳандисиву геологӣ, корҳои илмиву тадқиқотӣ, палеонтологӣ ва ғайра, ки ба омузиши умумии сарватҳои зеризаминӣ равона шудааст, корҳои геологӣ барои пешгӯӣ кардани заминҷунбӣ, ташкил ва ҷорӣ кардани мониторинги муҳити табиат, назорат кардани речай обҳои зеризаминӣ инчунин корҳои дигаре, ки бе қоидавайронкунӣ гузаронда мешавад иҷозатнома талаб карда намешавад. Корҳои нишондодашуда бо тартиби муайншуда дар Фонди давлатии маълумотҳои геологии ҶТ дар назди Сарраёсати геологии назди Ҳукумати ҶТ ба қайд гирифта мешавад.

Истихрочи канданиҳои фоиданоки дастраси умум мувофиқи рӯйхати Низомномаи З ва дар асоси захираҳои дар Баланси давлатии захираҳои маводҳои соҳтмонии ҶТ гузашташуда ҳал карда мешавад.

¹ Ниг.: Шонасрiddинов Н. Ш. Договорное регулирование энергоснабжения: Учеб. пособие. Душанбе: «Сино». 1992;

Гузарондани чустучӯ, баҳогузорӣ ва кашфиёти геологии канданиҳои фоиданоки дастраси умуро метавонад бе гирифтани иҷозатнома, лекин дар асоси лоиҳаи бо Сарраёсати геологияи назди Ҳукумати ҶТ мувофиқашуда аз ҷониби истифодабарандагони сарватҳои зеризаминиӣ ба амал мебароранд. Барои иҷро кардани ин корҳо истифодабарандагони сарватҳои зеризаминиӣ мувофиқи шартнома метавонад ташкилотҳои соҳаи дигарро ҷалб намояд.

Барои омӯзиши геологии сарватҳои зеризаминиӣ ҳуқуқи гузарондани банақшагирии геологӣ, чустучӯ, кашфиётҳо ва баҳогузории ҷои истихроҷи канданиҳои фоиданок истифода мешавад.

Ҳангоми чустучӯ ва баҳогазорӣ агар ҷои истихроҷе маълум карда шавад, ки аз ҳудуди мувофиқи иҷозатнома ҷудошуда бे-рун мебарояд, пас бо дарҳости шахси иҷозатномагирифта минтақаи ҷудошада метавонад восеъ карда шавад, то, ки ба ҳама ҷои истихроҷ ҳуқуқ пайдо қунад.

Пас аз гузарондани экспортизаи маълумотҳои геологӣ оиди захираи канданиҳои фоиданок дар минтақаи сарватҳои зеризаминиӣ, ки дар онҷо иҷозатнома барои омӯзиши геологии сарватҳои зеризаминиӣ амал мекунад, дорандай ин иҷозатнома, ки корҳои кашфиётҳои геологиро аз ҳисоби моликияти ҳуд маблағузорӣ мекунад, ба гирифтани иҷозатнома барои истихроҷи канданиҳои фоиданок ҳуқуқи аввалиндарача дорад. Агар дар давоми ду соли пас аз тасдиқ намудани захираҳои ашёи ҳоми минералии ҷои истихроҷи кашфшуда ин ҳуқуқро истифода накунем онро аз даст медиҳем.

Истихроҷи канданиҳои фоиданоки ҷои истихроҷ ба кашфиёти он (дар ҳудуди минтақаи ҷудошуда) инчунин ба коркард кардани партовҳо аз ҷониби ташкилотҳои истихроҷкунанда ва истеҳсолоти ба онҳо алокамандро ҳам ҳуқуқ медиҳад.

Иҷозатнома барои коркард кардани сарватҳои зеризаминиӣ метавонад ба ҳама ҷои истихроҷи канданиҳои фоиданок ё як қисми алоҳидаи он дода шавад. Коркард кардани ҷои истихроҷи канданиҳои фоиданок аз ҷониби истифодабарандагони гуногуни сарватҳои зеризаминиӣ бояд мувофиқи нақшай технологӣ, ки истифодаи беэҳтиётонаро истисно мекунад, сурат мегирад. Мувофиқаи амали истифодабардагони сарватҳои зеризамиро бо қарори онҳо ба як корхонае, ки ба он дигар корхонаҳо ба иҷроқунии функсияи мувофиқакунанда бовар доранд вогузор карда мешавад. Шарти нишондодашуда дар

мундарицаи ичозатнома оиди коркард кардани ин чои истихроҷ қайд карда мешавад¹.

Чун қоида ичозатнома танҳо ба истифодаи як чои истихроҷ дода мешавад. Дар ҳолатҳои истисной як ичозатнома метавонад ба истифодаи якчанд ҷойҳои истихроҷи хурд, ки дар шароити якхелаи кӯҳиву геологӣ ҷойгир аст дода шавад. Агар ин ҷойҳои истихроҷи хурд барои коркард кардани комплексӣ муттаҳид карда шуда бошанд ва истифодаи онҳо аз ҷониби як шахс даромаднок бошад шарти мазкур (як ичозатнома барои якчанд ҷойҳои истихроҷ) татбиқ карда мешавад.

Ичозатнома ба истифодаи сарватҳои зеризамини ҶТ бо амири Ҳукумати ҶТ бо пешниҳоди мақомоти икроияи ичозатномадиҳӣ дода мешавад. Қарорро дар бораи ичозатнома оиди қанданиҳои фоиданоки дастраси умум Вазорати энергетика ва саноати ҶТ қабул менамояд ва ичозатномаро низ ин мақомот медиҳад.

Пешниҳод оид ба додани ичозатнома ба истифодаи сарватҳои зеризамини ҶТ ба вазорату идораҳои зерин мувофиқа карда шудааст:

-оид ба ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва қашфи сарватҳои зеризамини геологӣ ва ҷамъоварии навъҳои минерологӣ, палеонтологӣ ва кӯҳӣ ба Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ, Вазорати Адлияи ҶТ, Вазорати молияи ҶТ, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҶТ, Сарраёсати назорати давлати оиди бехатарии гузарондани кор ва назорати кӯҳии назди Ҳукумати ҶТ, (ва сарраёсати геологии назди ҳукумати ҶТ).

-оиди истихроҷи нафт, газ ва ангишт оиди истифодаи сарватҳои зеризамини минераливу ғайриминералӣ, аз ҷумла оиди истифодаи партовҳои истеҳсолот, истихроҷи минералҳои кӯҳӣ ва коркард кардани онҳо ба Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ, Вазорати Адлияи ҶТ, Вазорати молияи ҶТ, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҶТ, Агентии заминсозӣ, геодезӣ ва ҳаритасозии назди Ҳукумати ҶТ, Сарраёсати назорати давлати оиди бехатарии гузарондани кор ва на-

¹ Ниг.: Клеандров М.И. Энергетика и право: что улучшать на базе научных исследований?, Гудков И.В. Лахно П.Г. Актуальные проблемы правового регулирования энергетических отношений, Попондопуло В.Ф. Энергетическое право и энергетическое законодательство: общая характеристика, тенденции развития, Селиверстов С.С. К вопросу о понятии энергетического права // «Энергетика и право». М.: Изд. «Юрист», 2008.

зорати кўҳии назди Ҳукумати ҶТ ва Сарраёсати геологии назди Ҳукумати ҶТ.

Мувофиқи ичозатнома сарватҳои зеризаминӣ дар намуди қитъа дода мешавад, ки блоки сарватҳои зеризамини геометризатсияшударо дар бар мегирад ва дар қисми ҷудошудаи кўҳиву геологӣ қайд карда мешаванд.

Додани ҳукуқ ба истифодаи қитъаи замин пас аз гирифтани ичозатнома ва қитъаи кўҳӣ бо тартиби муқаррар намудаи қонун ба амал бароварда мешавад.

Ҳаҷми пардохти маҳсус барои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ дар Қарордод оиди истифодаи сарватҳои зеризаминӣ бо тартиби муқаррар намудаи Ҳукумати ҶТ муайян карда шудааст.

Мӯҳлати амали ичозатномаро мақомоти ичозатномадиҳӣ мувофиқи талаботи Қонуни ҶТ «Дар бораи ичозатномадиҳӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолият дар ҶТ» муқаррар мекунад ва мувофиқи боби 6- Низомномаи мазкур дароз карда мешавад. Ҳангоми дароз кардани мӯҳлати амали ичозатнома сифат ва самаранокии кори ичрокардаи истифодабарандагони сарватҳои зеризаминиро аз қабили чорабинихо оиди ҳифзи сарватҳои зеризаминӣ ва муҳити зисти табиат, саривакт пардоҳт кардан барои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ва ғайраро ба назар мегиранд.

Ичозатнома аз ду қисм иборат аст: Сарлавҳа ва мундариҷаи (шартҳои) ичозатнама. Ба ичозатнома рақами геологӣ ё кўҳӣ, ки ба тартиби муқарраршуда дода мешавад замима карда мешавад.

Додани ичозатнома ба истифодаи сарватҳои зеризаминӣ бо роҳи гуфтушуниди бевосита инчунин бо роҳи гузаронидани озмун (тендер) ба амал бароварда мешавад.

Бо воситаи озмун додани ичозатнома вакте сурат мегирад, ки агар дар як объект якчанд талабгор вучуд дошта бошад.

Пас аз гирифтани дарҳост ба истифодабарандай сарватҳои зеризаминӣ ба мақсади он, ки соҳибкор – муроҷиаткунанда бизнес-план ё пешбурди корҳои техникиву иқтисодиро тартиб дихад маълумоти кўтоҳи геологӣ оиди қитъаи сарватҳои зеризаминӣ пешниҳод карда мешавад.

Мақомоти ичроияи ичозатномадиҳӣ дар давоми як моҳ Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҶТ , Сарраёсати назорати давлатӣ оиди бехатарии гузаронидани кор дар саноат ва назорати кўҳии назди Ҳукумати ҶТ ва Фонди давлатии маълу-

моти геологӣ оиди сарватҳои зеризамиинии ҶТ –ро дар бораи додани иҷозатнома огоҳ месозад ва нусхай ҳуҷҷатҳоро барои нигоҳдорӣ ба Фонди давлатии маълумоти геологӣ оиди сарватҳои зеризамиинии ҶТ месупорад.

Пас аз гирифтани иҷозатнома дорандай он ҳуқуқ дорад, ки оиди қитъаи ба ў чудошуда маълумотҳои муҳими геологиро дастрас намуда, барои гирифатани маълумот пардоҳт қунад. Дар ҳолате, ки ҳисботи озод мавҷуд набошад, нусхай маводҳои (ҳисботоҳо), ки аз ҳисоби маводҳои литеңзиат тартиб дода шудааст пешниҳод карда мешавад.

Ҳаҷми бочҳои иҷозатномавӣ барои додани иҷозатнома ба истифодаи сарватҳои зеризамиинӣ ин пардоҳти якдафъяина мебошад ва дар ҳаҷми зерин пардоҳта мешавад:

-барои ҷустуҷӯ, баҳодиҳӣ ва қашфи геологии сарватҳои зеризамиинӣ 80 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои ҷамъоварии навъҳои минерологӣ, палионтологӣ ва қӯҳӣ 20 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои истиҳроҷи нафт ва газ 100 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои истиҳроҷи ангишт 80 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои истифодаи сарватҳои зеризамиинии минералии дигар 100 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои истифодаи сарватҳои зеризамиинии ғайриминералӣ 80 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои истифодаи партовҳои истеҳсолоти истиҳроҷи минералҳои қӯҳӣ ва коркарди онҳо 60 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

-барои истифодаи кандаҳои фоиданоки дастраси умум 40 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

Иқтибос: Барои гирифтани иҷозатнома барои амалӣ соҳтани фаъолияти дарбаргирандаи якчанд кор, танҳо пардоҳти зиёдтарро ситонда мешавад.

Дорандай иҷозатнома бояд фаъолияташро оиди иҷозатнома дар давоми як сол аз рӯзи бақайд гирифтани иҷозатнома амалӣ намояд¹.

¹ Ниг.: Положение об особенностях лицензирования отдельных видов деятельности от 3 апреля 2007 года №172 (В редакции постановлений Правительства РТ от 01.10.2007 г. №518, 01.04.2008 г. №179, 27.08.2008 г. №443, 02.12.2008 г. №613, 29.08.2009 г. №472, 31.08.2009 г. №507, 01.10.2009 г. №566, 31.10.2009 г. №624, 02.12.2009 г. №668, 12.02.2010 г. №62, 03.12.2010 г. №646,

Танзими шартномавии истифодаи сарватҳои табӣ, бо ёрии Созишнома оид ба тақсими маҳсулот баамал бароварда мешавад. Масъалаҳои танзими ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар рисолаҳои олимони зерин баррасӣ шудааст: А.Ф.Шарифуллин¹, В.Н.Кокин², В.Н.Лиси³, М.И.Клеандров⁴. Дар асари М.И. Клеандров, ки ба омӯзиши масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи ҷустуҷӯ ва баҳогузории ҷойҳои истиҳроҷи нафт баҳшида шудааст, ҳамзамон созишнома чун шартномаи умумии соҳибкорӣ баҳогузорӣ карда мешавад. В.Н. Лисица дар асараш «Созишномаҳои байналмиллалии сармоягузорӣ (шартномаҳо, қарордодҳо)» муайян мекунад, ки созишнома оид ба тақсими маҳсулот яке аз созишномаҳои сармоягузории байналмиллалий ба ҳисоб меравад, созишнома оид ба тақсими маҳсулотро ба қатори созишномаҳои сармоягузории намуди дигар баррасӣ мекунад, инчунин масъалаи муайянкуни табиити ҳуқуқии созишномаро муҳтасар баррасӣ мекунад. Дар асари В.Н.Кокин диққати асоси ба таҳлили ҳуқуқии замина ва самтҳои асосии ҳимояи ҳуқуқи сармоягузор ҳангоми истифодаи сарватҳои табии дар шароити созишнома оид ба тақсими маҳсулот равона карда шудааст. Қисми зиёди асарҳои А.Ф. Шарифуллин ба баррасии масъалаҳои танзими ҳуқуқии иҷрои созишнома, андозбандӣ, тақсими моликият ва маҳсулот баҳшида шудааст, ҳамзамон муаллиф шартҳои асосии созишномаро таҳлил намуда, хислати ҳуқуқии созишномаро тадқиқ мекунад, хислати созишнома оид ба тақсими маҳсулотро бо шартномаҳои баҳаммонанд муқоиса мекунад. Аммо таҳлили пурраи аломатҳои гражданий-ҳуқуқӣ, омӯзиши масъалаҳои хислати ҳуқуқӣ, тадқиқоти мағҳумҳо, танзими ҳуқуқии бастани созиш-

30.04.2011 г. №203, 01.08.2011 г. №384, 01.08.2012 г. №396) [Электронный ресурс]. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=17301 (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

¹ Ниг.: Шарифуллина А.Ф. Соглашения о разделе продукции: понятие, заключение, реализация. Автореферат дисс. к.ю.н. - М., 2000. -24с.

² Ниг: Кокин В.Н. Защита прав инвестора при недропользовании на условиях соглашения о разделе продукции в Российской Федерации. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - М., 2002.

³ Ниг.: Лисица В.Н. Международные инвестиционные соглашения (договоры, контракты). Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Новосибирск, 2003. – 186с.

⁴ Ниг.: Клеандров И.М. Правовое регулирование предпринимательских (хозяйственных) отношений в сфере поиска и оценки месторождений нефти. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Тюмень, 2004.-213с.

нома оид ба тақсими маҳсулот, алалхусус дар сатҳи минтақавӣ, омӯзиши вазъи ҳуқуқии тарафони созишнома, муайян намудани шартҳои бастани созишнома, таҳлили созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар алоқаманди бо тағиротҳои навтварин қонунгузорӣ гузаронида нашудааст. Ҳангоми таҳлили хислати ҳуқуқии созишнома, мутахасисон, чун қоида хусусияти омехтагии онро нишон медиҳанд, аммо мушаххасан дар чи ифода ёфтани унсурҳои ҳуқуқии хусусӣ-ҳуқуқӣ ва умумӣ-ҳуқуқи созишнома оид ба тақсими маҳсулот-ро муайян нимекунанд ва таҳлили пурраи ҷобаҷогузории ин унсурҳоро намегузаронанд¹.

Ҳиссаи арзандай худро дар илм оид ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулот олимон зерин гузаштаанд: Н.Н. Вознесенская, Б.Д. Клюкин, М.И. Махлина, Р.Н. Салиева, А.Ф. Стругов, О.М. Теплов, А.Ф. Шарифуллина. Масъалаҳои ҷудогонаи танзими ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулот аз ҷониби мутахассисони зерин омӯхта шудааст: С.М. Богданчиков, Н.Г. Доронина, В.Н. Кокин, Л.Кочарян, С.А. Сосна. Также, оид ба масъалаҳои амалисозии созишнома оид ба тақсими маҳсулот як қатор асарҳои олимон-иқтисодчиён ба монанди В.А. Грушин, М.К.Клубничкин, А.А. Конопляник, А.И.Перчик, М.Субботин, А.Н. Токарев мавҷуд аст. Дар адабиёт мағ-ҳумҳои гуногун оид ба созишнома оид ба тақсими маҳсулот ҷой дода шудааст. Созишнома оид ба тақсими маҳсулот (анг. Production Sharing Agreement)-намуди маҳсуси шартнома оид ба таъсис додани корхонаи муштарак ба шумор меравад. Одатан созишнома оид ба тақсими маҳсулот ин шартномаи басташудаи байни ширкатиҳориҷи истиҳроҷкунанда (пудратҷӣ) ва корхонаи давлатӣ (тарафи давлат) буда, пудратчиро уҳдадор мекунад, ки ў корҳои қашофию ҷустуҷӯй гузаронад ва мувоғики шарти созишнома дар ҳудуди минтақаи муайяншуда (қаламрави қарордодӣ) истифодаи онро ба роҳ монад². Бо ақидаи М.К.Муляев созишнома оид ба тақсими маҳсулот шартномаи соҳибкорӣ мебошад, ки дар ҳуд унсурҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ ва умумӣ-ҳуқуқиро таҷассум мекунад. Мағҳуми

¹ Ниг.: Соглашение о разделе продукции// Материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. http://ru.wikipedia.org/wiki/Соглашение_о_разделе_продукции (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

² Ниг.: Соглашение о разделе продукции// Материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. http://ru.wikipedia.org/wiki/Соглашение_о_разделе_продукции (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

қонунни созишинома оид ба тақсими маҳсулот мувофиқати худро бо муқаррароти қонунгузории гражданий оид ба шартномаҳо ифода мекунад. Созишинома оид ба тақсими маҳсулот бо мазмунни худ хислати гражданий-хуқуқӣ дорад. Дар навбати худ алоқамандии шартномаро бо фаъолияти соҳибкорӣ, хислати пулакӣ доштани он, таркиби мураккаби хуқуқӣ, таркиби субъективии маҳсус, тартиби маҳсуси бастани шартнома, баррасии баҳсҳо, инчунин танзими умумӣ-хуқуқии муносибатҳо ба мақсади таъмин намудани манфиати давлат ва ҷамъият, мавҷудияти унсурҳои умумӣ-хуқуқии созишинома ва мувофиқати алломатҳои онро ба шартномаи соҳибкорӣ қайд мекунад¹.

Мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи созишиномаҳо оид ба тақсими маҳсулот» аз 5 марта соли 2007 № 238²- созишинома оид ба тақсими маҳсулот (минбаъд - созишинома) – шартномае, ки тибқи он Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъекти фаъолияти соҳибкорӣ (минбаъд - сармоягузор) ба музд ва ба мӯҳлати муайян барои чустучӯ, иктишоф, тадқиқ, истихроҷ ва коркарди қанданиҳои фоиданоки кони маъданӣ дар созишинома нишон додашударо ва барои иҷрои корҳои вобаста ба ин намудҳои фаъолият ҳуқуқҳои истиснӣ медиҳад ва сармоягузор уҳдадор мешавад, ки фаъолияти дар созишинома нишондодашударо аз ҳисоби худ ва бо ҷуброи зиёни таваккали эҳтимолӣ аз ҳисоби худ амалӣ гардонад;

Созишинома ҳамаи шартҳои истифодай сарватҳои зеризаминӣ, аз ҷумла шартҳо ва тартиби тақсими маҳсулоти истеҳсолшударо дар байни тарафҳои созишинома мутобиқи Қонуни мазкур муайян менамояд.

Шартҳои истифодай сарватҳои зеризаминӣ, ки дар созишинома муайян карда мешаванд, бояд ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқат намоянд.

Номгӯи конҳои маъданҳои фоиданокро, ки ҳуқуқи истифодай сарватҳои зеризаминии онҳо бо шарти тақсими маҳсулот мутобиқи қонуни мазкур дода мешавад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад.

Асоси ба номгӯй дохил кардани конҳои маъданҳои фоида-

¹Ниг.: Мулявин М.К. Соглашение о разделе продукции: гражданско-правовые признаки и правовые основы заключения. Дисс.... канд юрид. наук. Казань. 2007. 226с. [Электронный ресурс]. <http://www.dissercat.com/content/soglashenie-o-razdelenii-produktsii-grazhdansko-pravovye-priznaki-i-pravovye-osnovy-zaklyucheni> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

²АМО҃Т 2007с. №3, м.171; 2008с., №6, м.458.

нок, ки ҳуқуқи истифодаи онҳо бо шарти тақсими маҳсулот до-да мешавад, номатлубии шартҳои маблағузорӣ кардани корҳои барои қитъаи мазкур мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминиӣ», набудани им-конияти маблағузории бучавӣ барои истифодаи самараноки конҳои мазкур, аз ҷумла ҳолатҳои зерин буда метавонанд:

- кони маъданҳои фоиданок дар маҳалҳои баландкӯҳ ва ё дур аз маҳалҳои аҳолинишин ҷойгир шудааст ва барои исти-фодаи он шароит ва инфрасохторҳои лозимӣ вучуд надоранд;

- ҷустуҷӯ, иктишоф, тадқиқ ва коркарди кони маъданҳои фоиданок технологияи серҳарҷ ва маблағи қалонро талаб ме-намоянд.

Шартномаҳои байни давлат ва сармоягузорон, ки то мав-риди амал қарор гирифтани қонуни мазкур баста шудаанд, мутобиқи шартҳои дар онҳо муайяншуда ичро карда мешаванд. Дар ин маврид қонуни мазкур нисбати шартномаҳои зикрёфта ба ҳамон андозае татбиқ карда мешавад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои дар шартномаҳо ифодаёфтаи сармоягузорро маҳдуд намесозад.

Созишнома мувофиқи тартиби муқарраркардаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон баста мешавад.

Шартҳои истифодаи сарватҳои зеризамини ин ё он кони маъданҳои фоиданокро мақомоти ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон му-айян намуда, лоиҳаи созишномаро тартиб медиҳад ва бо сар-моягузор гуфтушунид мекунад. Дар сурати гузаронидани озмун созишнома бо ғолиби он, ки барои бастани созишнома шартҳои беҳтарин пешниҳод намудааст, баста мешавад. Дар шартҳои озмун бояд иштироки шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ичрои корҳои тибқи созишнома бо ҳиссае, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст, пешбинӣ шуда бошад. Созишномаро аз тарафи давлат мақоми ваколат-дори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мекунад¹.

Ичрои кор ва намудҳои фаъолияти (минбаъд - «корҳои тибқи созишнома») дар созишнома пешбинишуда мутобиқи барномаҳо, лоиҳаҳо, нақшаҳо ва сметаҳое, ки бо тартиби муай-янкардаи созишнома тасдиқ шудаанд, амалӣ карда мешаванд. Корҳо тибқи созишнома бо риояи қонунгузории Ҷумҳурии

¹ Ниг.: . Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот» аз 05. 03. 2007. № 238//www. mmk.tj (дастрасӣ аз 15. 08. с. 2011);

Тоҷикистон, меъёрҳо ва қоидаҳои ҳифзи меҳнат ва таъмини бехатарии корҳо, ҳифзи сарватҳои зеризамини, муҳити табиии зист ва саломатии аҳолӣ ичро карда мешаванд.

Дар созишнома бояд уҳдадориҳои сармоягузор оид ба масъалаҳои зерин пешбинӣ шуда бошанд:

-ба шахсони ҳуқуқии муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон додани ҳуқуқи иштирок дар икрои корҳои тибқи созишнома ба сифати пудратчиён, молфиристонандагон, боркашонҳо ё намудҳои дигари фаъолият дар асоси шартномаҳои байни онҳо ва сармоягузор;

- ҷалб кардани кормандон – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба миқдори на камтар аз 70 фоизи шумораи умумии шахсони ба икрои корҳои тибқи созишнома ҷалбшуда;

- ҷалб кардани кормандони хориҷӣ танҳо дар давраи ибтидои корҳои тибқи созишнома ва ё дар сурати набудани чунин кормандон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраҳои минбаъдаи корҳо. Баъди итмоми мӯҳлати амали созишнома сармоягузор уҳдадор аст, ки кони маъданҳои фоиданоки барои истифодабарӣ ба ў додашударо ба давлат баргардонад. Тартиб ва мӯҳлати баргардонидани кони маъданҳои фоиданок дар созишнома муайян карда мешаванд. Бо мақсади ҳамоҳангсозии корҳои тибқи созишнома тарафҳо шӯрои директоронро дар асоси ҷамъияти таъсис медиҳанд, ки ба ҳайати он шумораи баробари намояндагони тарафҳо дохил мешаванд. Шумора, ҳуқуқ ва вазифаҳои шӯрои директорон, инчуни тартиби кори шӯро дар созишнома муайян карда мешаванд.

Тартиби таъин кардани намояндагони тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шӯрои директорон ва ваколати онҳоро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Маҳсулоти истеҳсолшуда байни сармоягузор ва давлат мутобики созишномаи байни онҳо тақсим карда мешавад. Дар созишнома (ба истиснои ҳолатҳое, ки дар қисми дуюми моддаи мазкур муқаррар карда шудаанд), нуқтаҳои зерин бояд пешбинӣ шуда бошанд:

-муайян кардани ҳачми умумии маҳсулоти истеҳсолшуда ва арзиши он, ки ба андозаи талафи меъёрии технологӣ кам карда шудааст:

-муайян кардани қисми маҳсулоти истеҳсолшуда, ки ба моликияти сармоягузор барои ҷуброни ҳароҷоти ба икрои корҳои тибқи созишнома (минбаъд - «маҳсулоти ҷуброн») сарфшуда дода мешавад. Дараҷаи ниҳоии маҳсулоти ҷуброн набояд аз 70

фоиз зиёд бошад. Таркиби харочоти сармоягузор, ки барои ҳисоби миқдори маҳсулоти ҷуброн ба инобат гирифта мешавад, дар созишнома мутобики қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад;

-тартиби тақсими маҳсулоти фоида байни давлат ва сармоягузор;

-тартиби ба давлат супоридани қисми маҳсулоти истеҳсолшуда ё эквиваленти арзиши он аз тарафи сармоягузор;

-тартиби гирифтани қисми ба сармоягузор мансуби маҳсулоти истеҳсолшуда. Дар ҳолатҳои алоҳида дар созишнома тартиби дигари тақсими маҳсулоти истеҳсолшуда ё эквиваленти арзиши ин маҳсулот байни давлат ва сармоягузор ва тартиби муайян кардани ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолшуда, ки ба давлат ва сармоягузор мансуб аст, пешбинӣ шуда метавонад. Тартиб ва таносуби тақсими маҳсулоти истеҳсолшуда байни иштирокчиёни созишнома вобаста аз арзёбии кони маъданҳои фоиданок, нишондиҳандаҳои иқтисодии лоиҳаи техникий ва дигар омилҳои техникий - иқтисодӣ дар созишнома муайян карда мешаванд. Шартҳои нишон додашудаи созишнома бояд дар шартҳои озмун пешбинӣ карда шаванд¹.

Сармоягузор маҳсулоти истеҳсолкардаи худро, ки ба он ҳуқуқи моликият дорад, аз ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси шартҳои муайянкардаи созишномаи тарафҳо бидуни маҳдудияти миқдори содирот бо риоя кардани муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда метавонад. Бо ҳамин мақсад Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созишнома барои аз ҳудуди Тоҷикистон баровардани маҳсулоти ба сармоягузор таалукдошта ба сармоягузор барои содироти маҳсулот ҳиссаи (квотаи) дарозмуддат пешбинӣ менамояд. Амволе, ки сармоягузор баъди имзои созишнома хариддааст ё бунёд кардааст ва барои ичрои корҳои тибқи созишнома истифода мебарад, моликияти сармоягузор аст, агар дар созишнома ҳолати дигар пешбинӣ нашуда бошад.

Ҳуқуқи моликият ба ин амвол метавонад аз рӯзе, ки арзиши амволи мазкур аз тарафи давлат пурра пардохта шудааст ва рӯзе, ки созишнома қатъ гардидааст, аз сармоягузор ба давлат гузарад. Дар давоми мӯҳлати эътибори созишнома ба сармоягузор пурра ҳуқуқ дода мешавад, ки ин амволро аз рӯи созиш-

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот» аз 05. 03. 2007. № 238//www. mmk.tj (дастрасӣ аз 15. 08. с. 2011).

номаи ичрои кор истифода намояд. Дар ин сурат, масъулияти нигоҳдории амволи номбурда ва хатари осеби тасодуфии он ба зиммаи сармоягузор гузашта мешавад. Маълумотҳои аввалияи геологӣ, геофизикӣ ва кимиёйӣ, ҳамчунин намунаи чинҳои маъдан, ки ба сармоягузор дар раванди ичрои корҳо тибқи созишнома дастрас гардидаанд, моликияти давлат ҳисоб меёбанд. Сармоягузор ҳуқуқ дорад, ки бо риояи шартҳои маҳфият барои ичрои корҳои тибқи созишнома ин маълумот ва намунаҳоро истифода барад. Сармоягузор ҳуқуқ дорад, ки дар асоси шартнома аз иншоотҳои нақлиёти қубурӣ ва дигар иншоотҳои мавҷудаи нақлиётӣ, ҳамлу нақл, нигоҳдорӣ ва коркарди маъдан истифода барад. Сармоягузор дар доираи кор метавонад барои нигоҳдорӣ, коркард ва ҳамлу нақли маъдан иншоотҳо бунёд намояд ва дар ин маврид ҳуқуқи моликият ба иншоотҳои мазкур дар созишнома бо назардошти Қонун муайян карда мешавад. Дар ҷараёни ичрои созишнома оиди тақсими маҳсулот ҳисоб ва пардохти андозҳо мутобики тартиби муқаррарнамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида мешаванд.

Баҳисобгирии фаъолияти молиявию хочагии сармоягузор зимни ичрои корҳо тибқи созишнома аз рӯи ҳар созишнома ба таври алоҳидагӣ ва ҳамчунин чудо аз ҷунин баҳисобгирий дар мавриди ичрои дигар кор, ки бо созишнома алоқаманд нест, сурат мегирад. Тартиби ин баҳисобгирий тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Баҳисобгирии муҳосибавӣ ва ҳисботии ичрои корҳо аз рӯи созишнома бо асьори миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё худ бо асьори хориҷӣ сурат мегирад. Агар баҳисобгирии муҳосибавӣ бо асьори хориҷӣ сурат гирад, маълумоти ҳисботе, ки манзури мақомоти давлатӣ мешавад, бояд бо асьори хориҷӣ ва асьори миллӣ ҳисоб карда шавад. Ҳамзамон, ҳамаи маълумоти бо асьори хориҷӣ ҳисоб карда шуда, бояд аз рӯи қурби асьор, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар рӯзи пардохт муайян кардааст, ба асьори миллӣ гардонида шавад. Сармоягузор барои ичрои корҳо аз рӯи созишнома бояд дар бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва (ё) давлатҳои хориҷӣ суратҳисобҳои маҳсуси бонкии дори асьори миллӣ ва (ё) асьори хориҷӣ дошта бошад, ки танҳо барои ичрои корҳои дар созишнома зикршуда истифода бурда мешаванд.

Сармоягузор метавонад ҳуқуқ ва вазифаҳои дар созишнома муайянгардидаи худро ба шахси ҳуқуқӣ ё шахси воқеии дигар

танҳо бо ризоияти тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ё қисман voguzorad, ба шарте, ки ин шахсон захираи кофии молиявӣ, техникӣ ва таҷрибаи идоракунӣ, ки барои иҷрои кор тибқи созишнома зарур аст, дошта бошанд.

Хуқуқу вазифаҳои дар созишнома муайянгардида ба тав-ри хаттӣ бо роҳи тартиб додани санади маҳсусе, ки қисми таркибии созишнома ба ҳисоб меравад, бо тартиб ва дар мӯҳлати муайяннамудаи созишнома ба зиммаи шахси ҳуқуқӣ ё воқеии дигар voguzor карда мешаванд ва зимни ин иҷозатнома барои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ дар давоми 30 рӯзи ба имзо расидани санади мазкур аз нав ба расмият дароварда мешавад. Сармоягузор метавонад бо ризоияти мақомоти ваколатдори давлатӣ амвол ва ҳуқуқҳои амволии худро ҳамчун гарав барои иҷрои уҳдадориҳое, ки вобаста ба иҷрои созишнома қабул кардааст, бо риояи талаботи қонунгузории гражданий Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода барад.

Шартҳои созишнома дар давоми мӯҳлати муайяншуда эътибор доранд. Шартҳои созишномаро танҳо бо розигии тарафҳо ва ҳамчунин бо талаби яке аз тарафҳо дар сурати моҳиятан дигар шудани вазъият тибқи Кодекси гражданий Ҷумҳурии Тоҷикистон тағиیر додан мумкин аст.

Тағииротҳо ба шартҳои созишнома бо розигии тарафҳо аз рӯи тартиби барои қабули созишнома пешбинӣ гардида ворид карда мешавад. Агар дар давоми мӯҳлати эътибори созишнома ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрхое муқаррар гарданд, ки ба натиҷаи фаъолияти тиҷоратии сармоягузор дар доираи созишнома таъсири манғӣ мерасонанд, ба созишнома тағииротҳое ворид карда мешаванд, ки барои натиҷаи фаъолияти тиҷоратии сармоягузор матлуб буда, ба вай имконият медиҳад, ки ба натиҷаи тиҷоратии ҳангоми татбиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони имзо кардани созишнома ноил гардад. Тартиби ворид намудани чунин тағиирот дар созишнома муайян карда мешавад. Муқаррароти мазкур дар бораи тағиир додани шартҳои созишнома дар сурати ба меъёрҳои (қоидаҳои) бехатарии иҷрои кор, ҳифзи сарвати замин, муҳити табиии зист ва сиҳатии аҳолӣ ворид намудани тағиирот ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бо мақсади мутобиқ гардидани онҳо бо чунин меъёрҳо (қоидаҳо), ки дар амалияи байналмилалӣ маъмулу эътироф гардидаанд, татбиқ карда намешавад.

Ба сармоягузор ҳифзи ҳуқуқи моликияти ва дигар ҳуқуқҳое,

ки дар натиҷаи имзои созишнома соҳиб гаштааст ва дар амал татбиқ менамояд, кафолат дода мешавад.

Ба сармоягузор амали санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ ва санадҳои ҳуқуқии мақомоти худидора, ки ҳуқуқҳои дар натиҷаи имзо кардани созишнома соҳибгардидаашро маҳдуд мекунанд, даҳл надоранд, ба истиснои маҳдудияти дастурҳое, ки мақомоти дахлдори назорат мутобики қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини бехатарии ичрои кор, ҳифзи сарвати замин, муҳити табиити зист, сиҳатии аҳолӣ, ҳамчунин бо мақсади таъмини бехатарии ҷамъиятий ва давлатӣ муқаррар менамояд.

Назорати ичрои созишномаро мақомоти ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи салоҳияташ анҷом медиҳад.

Салоҳият ва вазифаҳои мақомоти ваколатдор ва мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминий» аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд.

Намояндагони мақомоти ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ичрои созишномаро таҳти назорат мегиранд, танҳо бо мақсади назорати ичрои созишнома ҳуқуқи ба иншоотҳое, ки корҳои мазкурро анҷом медиҳанд, бемамоният ворид шудан, ҳамчунин ҳуқуқи дастрас намудани ҳучҷатҳоро доранд.

Амали созишнома баъди гузаштани мӯҳлати эътибори он ё худ бо мувофиқаи тарафҳо пеш аз мӯҳлат ва ҳамчунин бо дигар асосҳо ва бо тартиби пешбининамудаи созишнома мутобики қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то рӯзи имзо шудани созишнома амал мекунад, қатъ мегардад. Қатъи амали созишнома ба истиснои расмиёти озмун бо мувофиқаи тарафҳо аз рӯи тартибе, ки барои мавриди амал қарор гирифтани созишнома пешбинӣ шудааст, амалӣ гардонида мешавад¹.

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот» аз 05. 03. 2007. № 238//www. mmk.tj. (дастрасӣ аз 15. 08. с. 2011).

МАВЗҮИ 7. ТАЪМИНОТИ ҲУҚУҚИИ САРФАҶҮИИ ЭНЕРГИЯ

Мафҳум ва аҳамияти сарфаҷӯи энергия. Стандартҳои сарфаҷӯи энергия. Ҳавасмандгардонӣ ва ҷавобгарии истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони энергия дар иҷрои уҳдадории сарфаҷӯи.

Мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи сарфаҷӯи энергия»¹ аз 10-уми майи 2002с. №29 ин сарфаҷӯи энергия – истифодаи оқилона ва кам кардани талафот дар ҷараёни истеҳсол, таҷдид, интиқол ва истеъмоли энергия мебошад. Қонуни мазкур муносибатҳоеро, ки дар ҷараёни фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар соҳаи сарфаҷӯи энергия ба мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳою маҳсулоти энергетикӣ ба амал меоянд, танзим мекунад.

Мақсади Қонуни мазкур аз таъмини ҳуқуқии сиёсати давлатӣ дар соҳаи сарфаҷӯи энергия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси мувофиқ намудани манфиатҳои истеъмолкунандагон, таҳвилкунандагон ва истеҳсолкунандагони захираҳои энергетикӣ, ҳавасмандкуни онҳо барои ба кор андохтани коркардҳои илмӣ, технологияҳои самарабахши энергетикӣ ва механизмҳои иттилоотие, ки самаранокии истифодаи захираҳои энергетикиро баланд мебардоранд, иборат аст.

Танзими ҳуқуқии сарфаҷӯи энергия дар асарҳои чунин олимон аз қабили А.Н. Бобилев, Г.Е. Быстров, З.С. Беляева, Н.Н. Веденин, Б.А. Воронин, В.Н. Демьяненко, И.Ф. Казьмин, Б.Д. Клюкин, М.И. Козыря, М.И. Палладиной. И.Ф. Панкратов, Н.Т. Разгельдеев, Ф.М. Раинов, Н.В. Сторожев, В.В. Устюкова, Г.В. Чубуков ва дигарон таҳлили худро ёфтаанд².

Сарфаҷӯи энергия яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар ин соҳа мафҳумҳои зерин истифода мешаванд:

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

² Ниг.: Зарубина В.В. Правовое регулирование энергосбережения в агропромышленном комплексе. Дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2004. 185с. [Электронный ресурс]. <http://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-energosberezheniya-v-agropromyshlennom-komplekse>(санаси муроҷиат: 03.03.2013).

- сарфаҷӯи энергия – истифодаи оқилона ва кам кардани талафот дар ҷараёни истеҳсол, таҷдид, интиқол ва истеъмоли энергия мебошад;

- намудҳои алтернативии сӯзишворӣ – намудҳои сӯзишворие (гази фишурдаи моеъ, гази биологӣ, гази генератор, маҳсулоти коркарди биомассаҳо, сӯзишвории ангишти об-олуда ва ғайра) мебошад, ки истифодаашон истеъмоли захираҳои энергетикии қимат ва камчинро камтар ё комилан онҳоро иваз меқунанд;

- истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ – таъмини истифодаи самарабахш ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокшудаи захираҳои энергетикӣ дар сатҳи тараққиёти мавҷудаи техника ва технологияҳо бо риояи меъёрҳо ва қоидаҳои ҳифзи муҳити зист;

- нишондиҳандай самарабахшии энергия – андозаи мутлақ ва ё нисбии истеъмол, ё ки талафоти захираҳои энергетикӣ барои ҳамаи намудҳои маҳсулот (кор, хизматрасонӣ), ки дар муқоиса бо стандартҳои муқарраршудаи давлатӣ муайян гардидааст;

- сарфи ғайриистеҳсолии захираҳои энергетикӣ – сарфи захираҳои энергетикӣ, ки бинобар риоя нашудани талаботи муқарраршудаи стандартҳои давлатӣ, ё дигар санадҳои меъёрий, дастурҳои технологӣ ва нишондодҳои шиносномаҳои техникий барои таҷхизоти амалкунанда ба амал омадааст;

- талафоти захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ – фарқи байни миқдори истеъмолшуда ва истифодаи фоиданоки захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ дар ҳар як марҳилаи интиқол, расонидан, таҷдид, истеъмол, инчунин талафот дар натиҷаи истифодаи норматуби онҳо;

- сӯзишвории шартӣ – воҳиди баҳисобигирии сӯзишвории органикӣ мебошад, ки барои ба ҳам муқоиса кардани намудҳои гуногуни сӯзишворӣ истифода мешавад; ҳангоми сӯхтани 1 килограмми сӯзишвории шартӣ 7000 килокаллория гармӣ ҳосил мешавад;

- меъёрҳои талафот – сатҳи бо тартиботи муайян муқарраршудаи талафоти захираҳои энергетикӣ.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сарфаҷӯи энергия ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» асос ёфта, Қонуни ҔТ «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз, санадҳои дигари меъёрию ҳукуқӣ, инчунин санадҳои ҳукуқии байналмилие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф намудааст, иборат аст.

Объектҳои танзими давлатии ҳукуқӣ дар соҳаи сарфаҷӯи энергия муносибатҳо мебошанд, ки ҳангоми амалий намудани

сиёсати сарфаҷӯи энергия дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ва доираи ғайриистехсолӣ (иҷтимоӣ) пайдо шудаанд, аз ҷумла:

- истихроҷ, коркард, интиқол, истехсол, нигоҳдорӣ ва истифодаи ҳамаи намудҳои захираҳои энергетикӣ;
- истехсол ва истифодаи захираҳои энергетикии дуюмдараҷа ва намудҳои алтернативии сӯзишворӣ;
- истифодаи манбаъҳои барқароршавандай энергия;
- гузарондани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ равона шудаанд;
- анҷом додани назорати давлатӣ дар соҳаи истифода-барии захираҳои энергетикӣ;
- таъмини ченаки дақиқ, боэътиҳод ва ягона ҷиҳати ба ҳисобгирии захираҳои энергетикии таҳвил ва истеъмолшаванда;
- таъмини иттилоотӣ оиди масалаҳои сарфаҷӯи энергия ва истифодабарии манбаъҳои нави энергия ва намудҳои сӯзишворӣ¹.

Субъектҳои муносибат дар соҳаи сарфаҷӯи энергия шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие (истехсолкунандаҳо ва истифодабарандагони захираҳои энергетикӣ) мебошанд, ки фаъолияти зеринро анҷом медиҳанд:

- истихроҷ, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ, истехсол, истифода ва партовтозакуни ҳамаи намудҳои захираҳои энергетикӣ;
- истехсол ва таҳвили таҷҳизот, мошинҳо, механизмҳои энергиябахш ва энергияистеъмолкунанда, инчунин асбобҳои ҳисобкуниӣ, назоратбарӣ ва танзимкунандаи сарфи захираҳои энергетикӣ;
- гузарондани корҳои илмӣ – тадқиқотӣ, таҷрибавӣ-конструкторӣ, таҷрибавӣ-технологӣ, эксперти, корҳои маҳсуси васлкуниӣ, танзимгарӣ, таъмирий ва ғайра, ки бо афзоиши самаранокии истифода ва сарфай захираҳои энергетикӣ алоқаманд мебошанд;
- татбиқи чорабиниҳое, ки бо инкишоф ва истифодаи манбаъҳои ғайрианъанавӣ ва барқароршавандай энергия, истифодаи захираҳои энергетикии дуюмдараҷа вобаста мебошанд;

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

-тахия ва ба кор бурдани системаи самараноки идоракунии сарфаҷӯи энергия ва воситаҳои назорат оиди истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ;

-таъмини иттилоотии шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ дар хусуси сарфаҷӯи энергия;

- тайёр кардани кадрҳо дар соҳаи энергетика.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи сарфаҷӯи энергия ба мақсадҳои зерин нигаронида шудааст:

- созмон додани системаи идоракунии давлатии фаъолияте, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайри-истеҳсолӣ равона шудааст;

-муҳайё намудани шароитҳои ҳукуқӣ ва иқтисодӣ барои манфиатдоршавии шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ ба сарфаҷӯи энергия;

-ба вуҷуд овардани системаи идоракунии давлатии сарфаҷӯи энергия;

-тахия ва татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои давлатии сарфаҷӯи энергия, истифодаи манбаъҳои барқароршаванд, намудҳои алтернативии сӯзишворӣ ва захираҳои энергетикии дуюмдараҷа;

-баланд бардоштани самаранокиии фаъолияти комплекси сӯзишворию энергетикӣ дар асоси ба кор андохтани технологияи пешӯдами сарфаҷӯи энергия, кам кардани сарфи нисбии захираҳои энергетикӣ дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ;

-дастгирии давлатии лоиҳаҳо ва барномаҳои сарфаҷӯи энергия;

-ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ¹.

Танзими давлатии сарфаҷӯи энергия бо роҳи таъмини ҳукуқӣ, андозбанӣ, қарздиҳӣ, маблағгузорӣ, амалий намудани сиёсати инвеститсионӣ, иҷтимоӣ, илмию техникӣ ва назорат оиди икрои санадҳои меъёрию ҳукуқии сарфаҷӯи энергия дар корхонаҳои комплекси энергетикӣ ва истеъмолкунандагони энергия амалий мегардад.

Идоракунии давлатии сарфаҷӯи энергияро мақомоти ваколатдори давлатие, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, икро менамоянд.

¹ Ниг.:Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

Идоракунни давлатии сарфаҷӯи энергия иборат аст аз:

-тахияи самтҳои ба амал баровардани сиёсати давлатии сарфаҷӯи энергия;

-ҳамоҳангсозии корҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии истифодай захираҳои энергетикӣ дар сатҳҳои давлатӣ, байнидавлатӣ ва миңтақаӣ;

-дастгирии давлатии татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои сарфаҷӯи энергия;

-ташкили назорати давлатӣ оиди самаранокии истифодай захираҳои энергетикӣ, аз ҷумла ҷиҳати риояи талаботи стандартҳои давлатии истеъмоли самараноки онҳо;

-аз рӯи нишондодҳои сарфай захираҳои энергетикӣ сертификатсия намудани таҷҳизоти энергияистеъмолкунанда, энергия-сарфакунанда ва ташхисӣ, мавод, конструксияҳо ва воситаҳои нақлиётӣ;

-ҳатмӣ будани экспертизаи энергетикии ҳуҷҷатҳои лоиҳавии объектҳои соҳтмон;

-тадқиқи корхона бо мақсади назорат оиди самаранокии истифодай захираҳои энергетикӣ;

-тақсимоти корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи ҳаҷми истеъмоли захираҳои энергетикӣ бо мақсади ба кор бурдани тадбирҳои мушахҳас барои ҳавасмандкунни онҳо дар сарфаҷӯи энергия;

- аз тарафи шахсони ҳуқӯқӣ ва воқеӣ амалий намудани баҳисобгирӣ ва назорати ҳатмӣ ҷиҳати захираҳои энергетикие, ки худи онҳо истеҳсол ва сарф кардаанд, ба ҳам мувоғиқ карданни режими истеҳсол ва истифодай захираҳои энергетикӣ;

-мушоҳидаи давлатии оморӣ оиди истеъмоли захираҳои энергетикӣ ва самаранокии истифодай онҳо.

Назорати давлатии энергетикӣ, аз ҷумла оиди самаранокии истифодабарии захираҳои энергетикӣ аз тарафи мақомоти маҳсусгардонидашудаи давлатӣ, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис медиҳад, амалий мегардад.

Низомнома ва соҳтори ин мақомотро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ менамояд.

Вазифаҳои асосии экспертизаи давлатии энергетикӣ аз баҳодиҳӣ ба мувоғиқ будани лоиҳаҳо бо талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрии стандарткунонӣ дар қисмати нишондодҳои самаранокӣ,

инчунин муайян кардани асоснокии чораҳои пешбинишуудаи сарфаҷӯии энергия, иборат мебошанд¹.

Экспертизаи давлатии энергетикӣ аз рӯи намудҳои зерини фаъолият ва қарорҳои лоиҳавӣ гузаронида мешавад:

-истиҳроҷ, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ, истеҳсол, истифода ва партовтозакуни захираҳои энергетикӣ;

-хуҷҷатҳои лоиҳавӣ барои соҳтмони корхонаҳои нав, вусъатдиҳӣ, азnavсозии техниکӣ ва таҷдиди корхонаҳо, биноҳо ва иншоотҳои мавҷуда ба шумули техникаю технологияи истифодашаванда;

-лоиҳаҳои барномаҳои инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт;

-лоиҳаҳои стандартҳо, санадҳои меъёри-техниکӣ ва тартиботи соҳаи сарфаҷӯии энергетикӣ.

Гузаронидани экспертизаи давлатии энергетикӣ ҳатмӣ буда, тибқи муқаррароти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом мейбад.

Тадқиқоти энергетикии корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, бо тартиб додани шиносномаҳои энергетикии онҳо бо мақсади баҳодиҳӣ ба истифодаи самараноки захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ, кам кардани истеъмоли сӯзишвории шартӣ дар ҳолати якхелагии харочотҳо гузаронда мешавад.

Тадқиқоти энергетикӣ аз тарафи мақомоти назорати давлатии энергетикӣ гузаронда мешавад. Тартиб ва мӯҳлатҳои гузаронидани тадқиқотро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Дар корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо қатъи назар аз шаклҳои моликияташон, ки истифодабарии солонаи захираҳои энергетикиашон бештар аз 300 тонна сӯзишвории шартиро ташкил медиҳад, ҳатман тадқиқоти энергетикӣ гузаронида мешавад.

Тадқиқоти энергетикии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳое, ки истифодабарии солонаи захираҳои энергетикиашон камтар аст, бо қарори мақомоти назорати давлатии энергетикӣ сурат мегирад.

Тамоми ҳаҷм ва сифати захираҳои энергетикии истиҳроҷшаванда, истеҳсолшаванда, коркардшаванда, интиқолшаванда, нигоҳдоришаванда ва истеъмолшаванда таҳти баҳисобирии ҳатмӣ қарор мегиранд. Тартибот ва шартҳои мӯчаҳҳаз кардани истифодабарандагон ва истеҳсолкунандагони

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯии энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

захираҳои энергетикӣ бо асбобҳои хисобкуни сарфи онҳо, инчунин қоидаҳои истифода аз энергияи барқ ва гармӣ, гази табиӣ ва моеъ ва маҳсулоти коркарди нафтро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Баҳисобгирии захираҳои энергетикии истеъмолшаванд мутобиқи муқаррароти стандартҳои давлатӣ ва меъёрҳои дақиқи ченкунӣ амалӣ мегардад.

Мушоҳидаи давлатии оморӣ оиди ҳаҷм ва таркиби истеъмоли захираҳои энергетикӣ ва истифодаи самараноки онҳо аз тарафи мақомоти ваколатдори ҳокимиyaти иҷроия оиди омор бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва гузаронида мешавад.

Ҳамкории байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сарфаҷӯи энергия мутобиқи санадҳои хуқуқии байналмиллалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад.

Самтҳои асосии ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи сарфаҷӯи энергия аз инҳо иборатанд:

- мубодилаи фоидабаҳши технологияҳои энергетикии самарабаҳш бо ташкилотҳои хориҷӣ ва байналмилалӣ;
- иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаҳои байналмиллалӣ дар соҳаи сарфаҷӯи энергия;
- ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мувоғиқ гардондани нишондиҳандаҳои самаранокии энергетикӣ, ки дар стандартҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, инчунин эътирофи тарафайни натиҷаҳои сертификатсия¹.

Талаботи санадҳои меъёрий оид ба стандартизатсияи маҳсулот, корҳо ва хизматрасонии энергияталаб бояд ба дастовардҳои замонавии илму техника дар соҳаи сарфаҷӯи энергия асос ёфта, меъёрҳо ва қоидаҳое, ки истифодаи самарабаҳши захираҳои энергетикӣ ва сарфи самараноки онҳоро танзим мекунанд ва бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд, дарбар гиранд.

Нишондиҳандаҳои самаранокии истиҳроҷ, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ, истесҳсол, истифода ва партовтозакунӣ ба ҳуҷҷатҳои даҳлдори меъёрий доҳил карда мешаванд.

Нишондиҳандаҳои самаранокии энергетикии маҳсулоти энергияталаб, аз ҷумла таҷхизот, техникаи майшии таъиноти

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯи энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

оммавӣ, инчунин конструксияҳои соҳтмонӣ ва маводи ҳифзи гармӣ ва нишондиҳандаҳои сарфи захираҳои энергетикӣ дар ҷараёни истеҳсолот ва соҳаи манзилию майшӣ (аз ҷумла сарфи энергия барои гармкунӣ, шамолдиҳӣ, обигармрасонӣ ва равшанкуни биноҳо, сарфи сӯзишворӣ барои воситаҳои нақлиёт) бояд ба ҳуҷҷатҳои даҳлдори меъёрию техникӣ доҳил карда шаванд.

Меъёрҳои соҳавии талафёбии захираҳои энергетикӣ ба таври ҳатмӣ ба ҳуҷҷатҳои техникии таҷхизоти энергияталаб, воситаҳои техникии интиқол, тақсимкунӣ, нигоҳдории захираҳои энергетикӣ, дигар намудҳои мошинҳо, таҷхизот ва воситаҳои техникӣ, ки дар онҳо захираҳои энергетикӣ истифода мешаванд, доҳил карда мешаванд ва дар шиносномаҳои энергетикии таҷхизот, дастурҳои технологӣ ва истифодабарӣ, инчунин дар шартҳо ва шиносномаҳои техникӣ сабт мегарданд.

То мавриди амал қарор гирифтани системаҳои стандартҳои истеъмоли захираҳои энергетикӣ ба меъёрҳои талафоти захираҳои энергетикӣ, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, истифода мешаванд.

Маҳсулоти энергияталаб, инчунин захираҳои энергетикӣ дар асоси нишондиҳандаҳои даҳлдори самаранокии энергетикӣ ба таври ҳатмӣ сертификатсия мешаванд. Сертификатсияи ҳатмӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад.

Мувофиқ будани таҷхизоти майшии истеҳсолшаванда ба талаботи муқарраршудаи стандартҳои давлатӣ дар қисми нишондиҳандаҳои истеъмоли энергия бо роҳи тамғазании ҳатмӣ ба таҷхизоти мазкур эътимоднок карда мешавад.

Ҳангоми истихроҷ, истеҳсол, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ ва истеъмоли захираҳои энергетикӣ, инчунин ҳангоми сертификатсияи онҳо ҳатман назорати метрологии самаранокии истеъмоли захираҳои энергетикӣ ва мувофиқати онҳо ба стандартҳою меъёрҳои техникии муқарраршуда гузаронда мешавад¹.

Чораҳои иқтисодии таъмини сарфаҷӯии энергия ба му-айян кардани самти фаъолияти идоракунӣ, илмию техникӣ, хоҷагидории корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо ба мақсади

¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯии энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

истифодаи самаранок ва сарфаи захираҳои энергетикӣ равона мешаванд, ки инҳоро дарбар мегиранд:

-муаяйн кардани тартиби маблағузории лоиҳаҳо ва барномаҳои сарфаҷӯи энергия;

-ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ додани субсидияҳо, дотатсияҳо, қарзҳо, имтиёзҳои дигар барои ҳавасмандгардонии онҳо дар истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ;

-чораҳои таъсиррасонӣ барои истифодаи гайрисамарарабаҳш ва талафоти номатлуби захираҳои энергетикӣ.

Маблағузорӣ ба барномаҳои давлатӣ, инчунин тадқиқотҳои илмӣ, лоиҳаҳои сарфаҷӯи энергетикӣ ва чораҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳурияйӣ, маҳаллӣ, маб-лағҳои худӣ ва ҷалбушудаи ташкилоту корхонаҳо, сармоягузорони ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин аз ҳисоби дигар манбаъҳо бо тартиби муқарраркардаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Ҳавасмандгардонии афзоиши самаранокии истифода-барии захираҳои энергетикӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи тартиби муқарраркардаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳҳои зайл амалӣ мегардад:

- додани қарзҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат;

- муқаррар кардани нарҳҳои мавсимӣ ба гази табиӣ ва тарифҳо ба энергияи барқ ва гармӣ, нарҳҳою тарифҳои мухталифи шабонарӯзӣ ба ин намудҳои энергия;

- дар нарҳҳои захираҳои энергетикӣ ба ҳисоб гирифтани ҳарочот барои амалӣ намудани ҷорабиниҳои ба истифодаи самараноки энергия равонашуда, ҳамчунин ҳарочот барои иншоотҳои энергетикие, ки бо истифодаи манбаъҳои захираҳои барқароршавандай энергетикӣ, ки дар доираи барномаҳои давлатӣ оиди баланд бардоштани самаранокии истеъмоли энергия соҳта мешаванд;

- дастгирии давлатии татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои сарфаҷӯи энергия;

- мошинҳо, таҷҳизот, асбобҳо ва воситаҳои техникии ҷоридшаванде, ки аз ҷиҳати сарфаҷӯи энергия пурсамаранд ва барои амалӣ намудани барномаҳои давлатии сарфаҷӯи энергия истифода мешаванд, бо тартиби муқарраршуда аз боҷҳои гумруқӣ метавонанд озод шаванд;

- ҳавасмандгардонии субъектҳои ҳоҷагидорӣ қатъи назар аз шакли моликияташон ба соҳтмони объектҳои энергетикии

манъбаҳои энергияи ғайрианъанавӣ, ки бо тартиби муқарраршуда ба шабакаи системаи энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваст мешаванд.

Чораҳои таъсиррасонӣ дар ҳолати истифодаи гайрисамарабахши захираҳои энергетикиро мақомоти назорати давлатии энергетикӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Ҳолатҳои зерин барои истифодаи чораҳои таъсиррасонӣ асос шуда метавонанд:

- сарфи ғайриистехсолии захираҳои энергетикӣ ва истехсоли таҷхизоту масолеҳи энергетикии гайрисамарабахш;
- ҳарчи аз меъёрҳои муқарраршуда зиёдатии захираҳои энергетикӣ;
- сари вақт нашинондани асбобҳои ҳисобкунии сарфи захираҳои энергетикӣ;
- истифодаи сӯзишворӣ, энергияи барқ ва гармӣ бе меъёрҳои бо тартиби муайян тасдиқардашудаи сарфи онҳо дар истехсоли ҳар як воҳиди маҳсулот, ҳаҷми кор ва хизматрасонӣ;
- вайронкуниҳои дигари тартиботи муқарраршудаи истифодаи захираҳои энергетикӣ¹.

¹ Ниг.: Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаҷӯии энергия» аз 23 апрели 2002 с.№260.

МАВЗҮИ 8. ШАРТНОМАИ ТАЪМИНОТ БО ОБ

Вазъи ҳуқуқии истифодабарандагони об барои мақсадҳои истеъмолӣ. Асосҳои пайдоии ҳуқуқ ба истифодаи об барои мақсадҳои истеҳсолию тиҷоратӣ. Музднок будани истифодаи об. Танзими шартномавии оби истифодабарии шаҳрвандон. Ҷавобгарии ҳуқуқии оби истифодабарандагон. Ҷавобгарии ташкилоти таъминкунандай об дар ҳолати иҷро накардан ва ё ба таври даҳлдор иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ.

Таъсис ва мукаммалгардонии асосҳои меъёрву ҳуқуқӣ дар соҳаи таъмини аҳолии ҶТ бо оби тоза ва босифати нӯшокӣ яке аз масъалаҳои муҳими рӯз ба ҳисоб меравад. Асосҳои қонунгузории мавҷудбуда ба шароити ислоҳоти гузарондаи мамлакат кӯҳна шудааст ва ба талаботҳои сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодии имрӯза мувофиқат намекунад. Аммо дар шароити иқтисоди бозоргонӣ танҳо як қонунэҷодкуниӣ наметавонад масъалаҳои муҳими дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ баррасиша-вандаро ҳал кунад. Муносибатҳо оид ба таъминоти об ба мақсадҳои нӯшокӣ ва саноатӣ, қабули обҳои сахроӣ бо шартномаи таъминот бо об ва обҷудокуниӣ, ки ҳамчун воситаҳои ҳуқуқии ташкилоти бозори обу корез истифода мешавад ба танзим дароварда мешавад. Бо қабул намудани Кодекси нави Гражданий ҶТ вазифаи шартномаҳои таъминот бо захираҳо ба воситаи хати васлшуда хеле паҳн гаштаад, ки дар шароити низоми иқтисодӣ ва низоми ҳуқуқии шӯравӣ қарибки аломатҳои гражданий-ҳуқуқиро доро набуданд. Масъалаҳои бунёди асосҳои молумулкӣ фаъолияти корхонаҳои обтаъминкунанда ва обҷудокунанда дар асарҳои олимони зерин таҳлил шудаанд: В.И. Синайский, В.А. Лапач, М.И. Брагинский, В. В. Витрянский, Е. А. Суханов, А.А. Завьялов, М.Г. Пискунов, Д.И. Дедов. Дар илм аҳамияти аввалиндараҷаро оид ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии шартномаи таъмини барқ асарҳои илмии Е.В. Блинкова¹ ва И.В. Беренштейн² соҳиб мегардад.

Мувофиқи Кодекси оби ҶТ аз 29-уми ноябри соли 2000-ум №34, истифодабарандай об -шахси вокеӣ ва ҳуқуқие, ки обро ба таври муқарраргардида барои эҳтиёҷоти худ истифода мебарад.

¹ Ниг.: Блинкова Е.В. Договор водоснабжения в российском гражданском праве. Дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2001. 222с

² Ниг.: Беренштейн И.В. Правовое регулирование водоснабжения и водоотведения в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 244с.

Ба объектҳои оби ҶТ дарёҳо, кӯлҳо, пиряҳҳо, барфтудаҳо ва дигар сарчашмаҳои рӯизаминиӣ, инчунин минтақаҳои ҷамъшавии обҳои зеризаминиӣ аз ҷумла обҳои табобатию маъданӣ ва обҳои гарми зеризаминиӣ дар ҳудуди он қарордошта мансуб мебошанд.

Мувофики таъиноти мақсаднок, ки ҷиҳати истифодаи маҳсуси объекти об иҷозат дода шудааст, тибқи тартиби муқарраргардида истифодабарандагони об ҳукуқ доранд:

- пайдо кардани об ҷиҳати истифодаи минбаъдаи он;
- истифодаи объекти об барои эҳтиёҷоти қишоварзӣ, саноат, гидроэнергетика, нақлиёт, ҳочагиҳои моҳипарварию широр ва дигар мақсадҳои манъ карданашуда;
- соҳтани системаҳои обёрий, бунёд намудану мӯчаҳҳазонидани иморати иншоотҳои гидротехникии ҳочагии об, инчунин анҷом додани таъмиру таҷдид ва барҳамдиҳии он;
- истифодаи объектҳои об барои истироҳат, гузаронидани тадбирҳои варзишию солимгардонӣ, нигоҳ доштани ҳолати мусоиди табиӣ, инчунин анҷом додани дигар амалҳои боқонунгузорӣ доир ба истифодаи иншооти об манъкарданашуда;
- талаб намудан аз мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об дар ҳусуси андешидани тадбирҳо доир ба пешгирий кардани камшавӣ ва ифлосшавии фонди об, таъмини захираҳои об бо микдор ва сифати муайян;
- муттаҳид шудан дар ассоциатсияҳои истифодабарандагони об.

Ассоциатсияҳои истифодабарандагони об бо мақсади нигоҳ доштан, истифода намудани системаҳои мелиоративӣ ва ирригатсионии дохилиҳоҷагӣ, ки дар истифодаи якҷоя ва фардӣ қарор доранд, ҷиҳати тақсими боадолатона, самаранок ва саривақтии об байни ҳочагиҳои дехқонӣ (фермерӣ), ҷамъоварии пардоҳт барои расонидани об, ҳалли низоъҳое, ки байни аъзо оид ба тақсим ва истифодаи об ба миён меоянд, таъсис дода мешаванд.

Дар ҳолатҳои камобии аз ҳад зиёд, ҳолатҳои садамавӣ дар объектҳои об, хатари сар задани бемориҳои сирояткунанда, муриши ҳайвонот ва дар дигар ҳолатҳо ҳукуқҳои истифодабарандагони об ба манфиатҳои давлат инчунин ба манфиатҳои дигар истифодабарандагони об маҳдуд карда мешаванд. Бо вучуди ин ба бад шудани шароитҳои истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва майшии аҳолӣ бояд роҳ дода нашавад.

Махдуд кардани хуқуқҳои истифодабарандагони об ҳангоми амалӣ гардонидани тадбирҳои таъхирнопазир доир ба пешгириӣ ва рафъи оқибатҳои оғатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи таъсири зараровари об ба вуқӯъ омадаанд, бо моддаи 130 Кодекси Оби ҶТ танзим карда мешавад. Ҳангоми напардохтани ҳақи истифодаи об мутобиқи моддаи 31 Кодекси Оби ҶТ истифодаи он қисман ё пурра қатъ мегардад. Ҳуқуқҳои истифодабарандагони обро метавонад мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, ки барои истифодаи махсуси об иҷозат додааст, маҳдуд намояд. Ҳуқуқҳои истифодаи баъдинаи об аз ҷониби истифодабарандай аввалии об бо мувофиқати мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, инчунин дигар мақомот мутобиқи ҳамин Кодекс, маҳдуд карда мешаванд¹.

Истифодабарандагони об уҳдадоранд:

-истифодаи оқилонаи объектои об, зоҳир намудани ғамхорӣ оид ба масрафи сарфакоронаи об, барқарору беҳтар кардани сифати обҳо;

-ҷорӣ кардани технологияи нигоҳдории захирави об, ки ба баланд бардоштани дараҷаи самаранокии истифодаи об, беҳтар шудани ҳолати мелиоративии заминҳо ва муҳити зист мусоидат меқунад;

-андешидани тадбирҳои имконпазир ҷиҳати қатъи пурраи партофтани обҳои партов ба объектои об ва обҳои ҷорӣ, ки дар таркибашон маводи ифлоскунанда доранд;

-роҳ надодан ба вайрон кардани хуқуқҳои ба дигар истифодабарандагони об додашуда, инчунин андешидани тадбирҳо ҷиҳати нарасонидани заар ба объектои хочагӣ ва табиӣ (замин, ҳайвоноту набобот, қанданиҳои фоиданок ва сари вақт пардохтани ҳақи истифодаи захиравои об ва хизмати расонидани об ба истифодабарандагон;

-дар ҳолати дуруст нигоҳ доштани иншоотҳои обёриӣ, заҳбурҳо, обтозакунӣ, дигар объекто ва воситаҳои техникий, ки ба ҳолати обҳо таъсир мерасонанд, беҳтар гардонидани сифати истифодаи онҳо;

¹Ниг.: Кодекси оби ҶТ аз 29 ноябри 2000 с, №34// Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, 2000с, № 11, м. 510; 2006с, №3, м. 164; 2008с, № 3, м. 200; 2009с, №, м. 824; 2011с., №6, м.455.

-мустақилона ё якчоя бо дигар мақомот тибқи тартиби муқарраргардида анчом додани назорат ба сифат ва миқдори оби истифодашаванд;

-амалӣ гардонидани тадбирҳои ҳифзи моҳӣ ва дигар набототу ҳайвоноти обӣ;

-дар ҳолати зарурӣ нигоҳ доштани минтақаҳои ҳифзи об бо риояи низоми истифодаи ҳудуд, агар онҳо таҳти истифодаашон қарор дошта бошанд;

-риоя намудани талаботи муқарраргардида ва шартҳои шартномаи истифодаи об, ки бо ташкилотҳои обрасон ва бо мувофиқати мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об баста шудааст;

-ичрои дигар талаботе, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар иҷозати барои истифодаи маҳсуси об пешбинӣ гардидаанд.

Тадбирҳои ҳавасмандгардонии истифодабарандагони об, ки амалигардонии чорабиниҳои ба ҷамъият фоиданокро оид ба истифодаи сарфакорона ва ҳифзи об иҷро менамоянд, аз ҷониби мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба истифода ва ҳифзи об таҳия ва бо идораҳои манфиатдор мувофиқат гардида, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд. Ташкилотҳои ҳочагии об барои таъмини эҳтиёҷоти гуногуни соҳаҳои ҳочагии ҳалқ амалҳои обро аз манбаъҳои об гирифтанд, расонидан ва байни истифодабарандагон тақсим намуданро иҷро менамоянд.

Ташкилотҳои ҳочагии об фаъолияти ҳудро мутобики Кодекси мазкур, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаи тарафҳо оиди расонидани об ба истифодабарандагон амалӣ менамоянд. Ҷиҳати риоя намудани нуқтаҳои шартномаи тарафҳо оиди обрасонӣ ташкилотҳои ҳочагии об уҳдадоранд:

-ҳолати боэътиҳоди техникии системаҳои обёриро (ирригациониро) то мӯҳлатҳои дар шартномаи тарафҳо оиди ба истифодабарандагон расонидани миқдори об пешбинишуда таъмин намоянд;

-захбуру заҳкашҳо, объектҳои қабули оби партов, обтаъминкунӣ ва обравониро омода созанд;

-обистифодабарандагонро мутобики муҳлат ва меъёри пешбинишуда бо об таъмин намоянд;

-бо мувофиқат бо истифодабарандагони об барои муайян кардани миқдори оби расонидашуда, дар ҷойҳои обгузаре, ки

дар шартнома нишон дода шудааст, дастгоҳҳои обченкунӣ гузоранд.

Мувофиқи КОҶТ об-ҳамаи обҳои дар объектҳои обӣ чойгирибӯда, яъне ҷамъшавии об дар руи замин, қаъри замин дар як ҳудуду ҳаҷм ба доштани низоми обӣ мебошад.

Фонди давлатии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ ҳамаи объектҳои об ва захираҳои оби дар онҳо ҷамъшуда, заминҳои ишғолкардаи онҳо минтақаҳо ва қитъаҳои ҳифзи обро дар бар мегирад. Ба объектҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дарёҳо, кӯлҳо, пиряҳҳо, барфтудаҳо ва дигар сарчашмаҳои рӯизаминиӣ, инчунин минтақаҳои ҷамъшавии обҳои зеризаминиӣ, аз ҷумла обҳои табобатию маъданӣ ва гарми зеризамини дар ҳудуди он қарордошта мансуб мебошанд. Захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмӯи тамоми намудҳои обҳои зеризаминиӣ ва рӯизаминиӣ иборатанд.

Истифодай об ба се гурӯҳ ҷудо мешавад: умумӣ, маҳсус, алоҳида.

Истифодай умумии об – истифодай умумии об бидуни ба кор бурдани иншоот ё дастгоҳи техникий.

Истифодай маҳсус –истифодай об ба воситаи ба кор бурдан иншоот ё дастгоҳи техникий.

Дар истифодай алоҳида объектҳои обӣ барои зарурати мудоғиявӣ, низоми энергетикий, нақлиёт, инчунин барои дигар заруриятҳои давлатӣ дода мешавад.

Намудҳои истифодай об¹ (барои шаҳсоне, ки соҳиби объектҳои обӣ намебошанд; вобаста ба мақсади истифода: патенсиалиӣ, захираҳо ва ҳолати объектҳои обӣ):

1. Истифодай дарозмуддат (аз 3 то 5 сол);
2. Истифодай қӯтоҳмуддат (то 3 сол);
3. Истифодай маҳдуд (сервитути об).

Истифодабарандагони об ҳуқуқ доранд, аз объектҳои об ба он мақсадҳое, ки ин объектҳои об барои онҳо бо иҷозат ҷиҳати истифодай маҳсуси об дода шудаанд, истифода баранд.

Асосҳои бавуҷудоии ҳуҳуқи истифодай об :

- 1) иҷозатнома барои истифодай об;
- 2) шартномаи истифодай объектҳои обӣ;

¹ Ниг.: Кодекси оби ҶТ аз 29 ноябр 2000 с, №34// Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, 2000с, № 11, м. 510; 2006с, №3, м. 164; 2008с, № 3, м. 200; 2009с, №, м. 824; 2011с., №6, м.455.

3) ҳангоми муқаррар намудани режими чудогонаи истифодабарӣ –қарори Ҳукумати ҶТ.

Ҳукуки шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ барои истифодаи об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зерин қатъ мегардад:

-аз байн рафтани зарурати истифодаи об ё даст кашидан аз он;

-ба охир расидани мӯҳлати иҷозати истифодаи маҳсуси об нишондодашуда;

-аз нав ташкил намудан ва барҳам додани шахси ҳукуқӣ, фавти шахси воқеӣ;

-ба миён омадани зарурати давлатии бекор кардани иҷозати истифодаи маҳсуси об;

-мунтазам вайрон кардани шартҳои шартнома дар бораи истифодабарии об, ки бо мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об баста шудааст.

Ҳукуқи истифодаи об (ғайр аз ҳукуқи истифода аз захираҳои об барои эҳтиёчи нӯшиданӣ ва майшӣ) дар сурати аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ вайрон кардани қоидаҳои истифодаи об ё истифодаи объекти об хилоғи мақсаде, ки он дода шудааст, инчунин дар ҳолатҳои ба таври назаррас вайрон кардани таносуби экологии муҳити зист қатъ карда мешавад.

Дар қонун ҷиҳати қатъи ҳукуқи истифодаи об метавонад дигар асосҳо пешбинӣ гардад.

Муносибатҳои ҷамъиятӣ оиди истифодаи об ин мавзӯи танзими қонунгузории гражданиӣ мебошад. Дар Кодекси об бевосита нишон дода шудааст, ки муносибатҳо оид ба истифодаи об, ки аз объектҳои обӣ гирифта шудааст аз ҷониби қонунгузории гражданиӣ ба танзим дароварда мешавад. Муносибатҳое, ки ба истифодаи обҳои дар муҳити табиат ва объектҳои обӣ ҷой дошта алоқаманд аст аз ҷониби қонунгузории об ба танзим дароварда мешавад. Обҳое, ки дар муҳити зист ҷойгир ҳастанду ба объектҳои обӣ дохил намешаванд. Дар ин ҷо обҳоеро дар назардорем, ки дар ҳавои атмосфера дар шакли буғ ва ё дар организми растаниву ҳайвонот ҷойгир ҳастанд.

Ҳукуқи истифодаи об институти ҳукуқи об буда, дар як вақт ҳамчун ҳукуқи субъективӣ, ки ба истифодабарандай мушахҳас тааллук дорад баромад мекунад.

Объекти обӣ, ки дар моликияти давлатӣ ҳастанд вобаста ба мақсади истифода, патенсиалии захираҳо ва ҳолатҳои экологии объектҳои об ба шаҳрвандон ва шахсони ҳукуқи ба истифодаи

дарозмуддат ва күтохмуддат дода мешавад. Ҳуқуқи истифодай күтохмуддати объектҳои об ба мӯҳлати то 3 сол муқаррар шудааст, ҳуқуқи истифодай дарозмуддати объектҳои об бошад ба мӯҳлати аз 3 то 25 сол муқаррар шудааст. Вай метавонад ба ташаббуси обистифодабаранд ба тартиби муайн шуда дароз карда мешавад¹.

Ҳуқуқи маҳдуди истифодай объектҳои об дар шакли сервитутҳои оби умумӣ ва хусусӣ баромад меқунад. Ҳама метавонад объектҳои обӣ истифодай умум ва дигар объектҳои обро истифода баранд, ба истинои ҳолатҳое, ки дар қонунгузорӣ муқаррар шудааст (сервитути умумии об). Дар ҳамин вақт мувофиқи шартнома ҳуқуқи шахсе, ки объектҳои об ба истифодай дарозмуддат ва күтохмуддат дода шудааст, метавонад ба манфиати шахсони дигари манфиатдор маҳдуд карда шавад (сетвитути хусусии об). Сервитути хусусии обро метавонад дар асоси қарори суд муқаррар кунад. Қоидай умумии сервигут, ки дар қонунгузории гараждани пешбини шудааст, нисбати сервигутути об татбиқ карда мешавад.

Намудҳои зерини сервигутути об мавҷуд аст. Инак сервигутути умумӣ ва хусусии об метавонад ба мақсадҳои зерин муқаррар карда шавад: ҷамъ намудани об бо истифодай иншоот, воситаҳои техникий ва таҷҳизот, истифодай объектҳои об ба сифати роҳҳои обӣ барои киштиҳои боргузарон ва дигар воситаҳои обӣ. Барои ба амал баровардани сервигутути об ба истифодай об гирифтани иҷозатнома талаб карда намешавад.

Объекти об на танҳо обҳои рӯи заминӣ, балкий зеризаминиро, ки дар он об ҷойгир аст дарбар мегирад. Ҳамин тавр ҳангоми истифодай об ҳуқуқ на танҳо ба об балки ба қитъаи замин, ки об дар он ҷойгир аст пайдо мешавад. Ҳангоми ба истифода додани объекти об қаъри он ва соҳили он низ ба истифода дода мешавад. Агар қаър ва соҳили об ба истифода дода шавад дар якҷоягӣ об низ ба истифода дода мешавад. Кодекси об қисматҳои мушаххаси намудҳои гуногуни обро, ки ба истифода дода мешавад дар бар мегирад. Вобаста аз хусусиятҳои физикиву географӣ, алломатҳои дигари ба намудҳои зерин

¹ Ниг.: Кодекси оби ҶТ аз 29 ноябри 2000 с, №34// Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, 2000с, № 11, м. 510; 2006с, №3, м. 164; 2008с, № 3, м. 200; 2009с, №, м. 824; 2011с., №6, м.455.

чудо мешавад: объекти оби рӯи заминӣ, обҳои дохили баҳрӣ, баҳрҳои марзӣ, обҳои зеризамини.

Ба объектҳои обҳои зеризамини инҳо дохил мешаванд:

-фазои обдор –обҳое, ки дар ҷойҳои кафидаи кӯҳ ва холигии кӯҳ ҷойгир буда, дар алоқаи гидравликӣ қарор дорад;

-ҳавзи обҳои зеризамини – маҷмӯи фазоҳои обдор, ки дар захираҳо ҷойгир аст;

-ҷои истихроҳи обҳои зеризамини –қисми фазои обдоре, ки дар ҳудудаш шароити хуби истихроҳи обҳои зеризамини мавҷуд аст;

-баромади табиии обҳои зеризамини –баромади обҳои зеризамини дар ҳушкӣ ё дар зери замин.

Ба ғайр аз ин КО ҶТ объектҳои обро ба обҳои дохили ва обҳои тарансарҳадӣ чудо мекунад. Ҳамаи объектҳои об дар ҳудуди ҶТ обҳои дохили мебошанд. Объектҳои оби руизамини ва зеризамини, ки сарҳади ду ва ё зиёда давлатро мегузарад ё ки дарёе, ки сарҳади як давлатро аз сарҳади давлати дигар ҷудо мекунад объекти обҳои тарансарҳадӣ мебошад. Дар баробари таснифоти қайдшуда инчунин объекти обро ба истифодаи умумӣ ва маҳсус ҷудо мекунанд. Объекти оби истифодаи умумӣ – объекти обие, ки ба ҳама дастрас буда дар истифодаи умум қарор дорад. Дар объектҳои оби истифодаи умум, истифодаи умумии об дар шакли муқаррар намудаи қонунгузорӣ ба амал бароварда мешавад. Истифодаи объектҳои оби истифодаи умум маҳдуд карда мешавад, агар ин бевасита дар қонунгузории ҶТ пешбинӣ шуда бошад.

Объектҳои оби истифодаи маҳсус –объектҳои обе, ки доираи маҳдуди шахсон истифода мебаранд.

КОҶТ қоидаи маҳсуси қобилияти муомилоти объектҳои обро муқаррар мекунад¹. Муомилоти объекти об мувофиқи талаботи қонунгузории КОҶТ ба амал бароварда мешавад. Дар ҳуқуқи гаражданӣ дар зери мағҳуми «қобилияти муомилотӣ» имконияти озодона ихтиёрдории объекти ҳуқуқи гражданӣ ба воситаи ба шахси дигар фаҳмида мешавад.

Фурӯш, ба гарав мондан ва амалий намудани аҳдҳои дигаре, ки боиси бегонакуни объекти об мегардад, роҳ дода намеша-

¹ Ниг.: Кодекси оби ҶТ аз 29 ноябр 2000 с, №34// Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, 2000с, № 11, м. 510; 2006с, №3, м. 164; 2008с, № 3, м. 200; 2009с, №, м. 824; 2011с., №6, м.455.

вад. Объекти об метавонад мувофиқи тартиби пешинишуудаи қонунгузории гражданий ва замин аз як шахс ба шахси дигар гузарад.

Мувофиқи КО ҶТ субъекти истифодабарандай об шаҳрвандон ва шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки объекти об ба истифодаи онҳо дода шудааст.

Барои он, ки шахсро ҳамчун субъект эътироф кунем он бояд ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

Якум – ба хусусияти худ бояд, ки дорои қобилияти ба амал баровардани ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективӣ бошад. Барои ин бояд дорои мустақалияти зоҳирӣ бошад; ҳамчун щахси ягона баромад кунад; дорои қобилияти коркардкунӣ ва баста барории ҳоҳиши шахсӣ бошад.

Дуюм – бояд дар муносибатҳо иштирок кунад ва хусусияти ҳуқуқи субъектӣ дошта бошад.

Истифодабарандай об, шаҳрванд метавонад объекти обро ба заруроти шахс ва барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода барад. Ин ҳуқуқ аз КГ бар меояд, ки мувофиқи он шаҳрвандон метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолияте, ки қонун манъ накардааст машғул шавад. Дар ин ҳолат агар истифодабарандай об обро барои мақсадҳои соҳибкорӣ истифода барад, пас бояд ки барои истифодаи об, иҷозатнома гирад.

Истифодабарандай об –шахси ҳуқуқӣ чун қоида пас аз гирифтани иҷозатнома ба истифодаи об ҳуқуқи истифода-бариро пайдо мекунад. Фарқияти шахси ҳуқуқӣ аз шаҳрванд дар ин ҷо дар он аст, ки шаҳрванд обро бо гирифтани иҷозатнома ба мақсади майшӣ истифода мебарад, шахси ҳуқуқӣ ин ҳуқуқро надорад.

Истино вучуд дорад, ки мувофиқи он ҷамъ намудани об барои таъмини бехатарии сӯхтор аз тамоми объектҳои об бе гирифтани иҷозатнома роҳ дода мешавад.

Истифодабарнадай об, ки объекти обро барои таъмин намудани талаботи обистеъмолқунандагон истифода мебарад, уҳдадор аст, ки ин фаъолиятре мувофиқи иҷозатнома ва шартномаи истифодаи объекти об ба амал барорад. Инҷо гап дар бораи намудҳои маҳсуси обистифодабарнадагон –ташкilotҳое меравад, ки ҷамъкунии обро аз обанборҳо дарё-ҳо, кӯлҳо, ҷашмаҳои зеризаминий барои ба истеъмолқунандагон тақсим кардан амалӣ мекунад.

Дар КО ЧТ масъалаҳои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амаликунии обистифодабарандагон ба танзим дароварда мешавад. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии обистифодабарандагонро қонунгузории гараждани ЧТ ва КОЧТ муайян мекунад. Обистифодабарандагон –шахрвандон, аз он ҷумла ноболифон ҳуқуқ доранд озодона объектҳои обро истифода баранд.

Ҳар як субъекти ҳуқуқи обистифодабарандагон бояд дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ бошад, яъне қобилияти доштани ҳуқуқ ва ичро намудани уҳдадориҳо бошад. Қобилияти ба амали худ ба даст овардан ва амалӣ намудани ҳуқуқ ва ичро намудани уҳдадориҳо аз расидан ба синни 18 солагӣ ба вучуд меояд, шахси ҳуқуқӣ бошад аз лаҳзаи бақайдигирӣ давлатӣ ба вучуд меояд.

Қобилияти ҳуқуқдории субъектони ҳуқуқи обистифодабарандагон аз лаҳзаи пайдоиши онҳо ба вучуд омада, пас аз қатъ гаштани фаъолияти субъектон аз байн меравад.

Мувофиқи КОЧТ объектҳои оби ЧТ барои эҳтиёҷотҳои зерин истифода мешаванд:

1. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти нӯшиданӣ, майшӣ ва дигар эҳтиёҷоти аҳолӣ¹. Барои таъмини оби нӯшиданӣ, майшӣ, инчунин дигар эҳтиёҷоти аҳолӣ объектҳои обе дода мешаванд, ки сифати онҳо ба талаботи муқарраркардаи санитарӣ мувофиқ мебошад. Ҳангоми бо тартиби обтаъминкуни мутамарказ истифода намудан аз объекти об барои эҳтиёҷоти нӯшиданӣ, майшӣ ва дигар эҳтиёҷоти аҳолӣ шахсони ҳуқуқӣ, ки ҳати қубурҳои оби хочагию нӯшиданӣ дар идоракуни фаврӣ ё моликияти онҳо қарор гирифтааст, ҳуқуқ доранд, обро аз манбаъҳои обтаъминкуни мутобиқи иҷозат барои истифодаи маҳсуси об ба истеъмолкунандагон диханд.

Шахсони ҳуқуқӣ вазифадоранд:

-ҳамаи шартҳои технологиро ҳангоми ба истифодабарандагон расонидани оби нӯшокӣ ичро намоянд;

-расонидани оби нӯшокиро мувофиқи меъёрҳои муқарраршудаи сифат, ташкили баҳисобигирӣ оби гирифташаванда, мушоҳидаи (мониторинги) мунтазами сифати обро дар ҷойҳои обгирӣ таъмин намоянд;

¹ Ниг.: Кодекси оби ЧТ аз 29 ноябри 2000 с, №34// Ахбори Маҷлиси Олии ЧТ, 2000с, № 11, м. 510; 2006с, №3, м. 164; 2008с, № 3, м. 200; 2009с, №, м. 824; 2011с., №6, м.455.

-низоми мунтазам додани оби нӯшокиро барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти аҳолӣ ва ташкилотҳои саноати ҳӯрок-ворӣ дар навбати аввал таъмин намоянд;

-набояд ба вайрон шудани низоми мунтазами обрасонӣ ба аҳолӣ, эҳтиёҷоти ташкилотҳо, протсесҳои технологиӣ ба оби нӯшокӣ зарурат надошта, сабаб шаванд;

- ба мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, мақомоти назорати давлатии санитарӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оид ба бад шудани сифати об аз меъёри муқарраргардида хабар диханд.

Ҳангоми тибқи тартиби обтаъминкуни гайримутамарказ истифода намудани объекти об барои эҳтиёҷоти нӯшиданӣ, майшӣ ва дигар эҳтиёҷоти аҳолӣ, ташкилоту муассисаҳо ва шаҳрвандон ҳуқуқ доранд обро бо тартиби умумӣ ё истифодаи маҳсус бевосита аз манбаъҳои рӯйзамини Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамон ғардидаанд. Истифодаи объектҳои обгирие, ки барои ин мақсадҳо пешбинӣ шудаанд, мувофиқи қоидаҳои муқарраркардаи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки ин объектҳо дар ҳудуди онҳо воқеъ гардидаанд, анҷом дода мешавад.

Истифодаи оби зеризамини дорои сифати нӯшиданӣ барои этиёҷоте, ки бо таъмини оби нӯшиданию майшӣ вобаста нестанд, манъ аст. Дар минтақаҳое, ки манбаъҳои зарурии рӯйзамини об мавҷуд набуда, захираҳои оби зеризамини дорои сифати нӯшиданӣ кофӣ мебошанд, мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об метавонад истифодаи ин обро барои мақсадҳои ба таъминоти нӯшиданию майшӣ иртиботнадошта, иҷозат дихад.

Системаҳои мутамарказ ва гайримутамаркази таъмини обрасонии оби нӯшокӣ метавонанд моликияти чумхурияйӣ, коммуналӣ ва ё шахсони ҳуқуқӣ бошанд. Системаи тақсимоти манзилии оби нӯшокӣ, системаи алоҳидаи таъминоти оби нӯшокӣ, системаҳои таъминоти оби нӯшокӣ дар воситаҳои нақлиёт моликияти соҳибони фонди манзилӣ, воситаҳои нақлиёт мебошанд. Системаҳои мутамарказ ва гайримутамарказ хусусӣ гардонида намешаванд. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд дар моликияти худ шабакаҳои таъминоти об дошта бошанд, ки мутобиқи талаботи меъёрҳои амалкунанда ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилона соҳта шудаанд.

Манбаъҳои маблағузорӣ дар соҳаҳои таъминоти оби нӯшокӣ инҳо мебошанд:

-маблағҳои аз ҳисоби пардохти истифобарандагони системаҳои мутамарказ ва истифодабарандагони оби нӯшокӣ;

-маблағҳои бучети ҷумҳурияйӣ;

-маблағҳои бучетҳои маҳаллӣ;

-маблағҳои шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ, аз ҷумла сармоягузориҳо барои рушди системаҳои таъминоти оби нӯшокӣ воридшаванда.

-дигар манбаъҳое, ки аз тарафи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда нашудааст.

Оби нӯшокие, ки барои фурӯш дар зарфҳо, воситаҳои инфиродӣ, майшӣ ва дастаҷамъии пок намудан ва безарар гардонидани об, инчунин мавод, реагентҳо, протсесҳои технологӣ ва воситаҳои дигар, ки ба истеъмолқунандагон пешниҳод мешаванд, бояд ҳатман сертификатсия шаванд. Сертификатсияи оби нӯшокӣ, ки ба тариқи системаи марказонидашудаи обрасонӣ дода мешавад, мувофиқи қонунҳои мавҷуда амалӣ мегардад.

Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, моликони системаҳо, ташкилотҳои обрасонии оби нӯшокӣ мутобиқи салоҳияташон ҳангоми вайрон шудани фаъолияти сис-темаи марказонидашуда ва гайримарказонидашудаи обрасонии оби нӯшокӣ, ки боиси халалдор гардидани таъмини оби нӯшокӣ ба истифодабарандагон ё боиси номувофиқ шудани сифати обе, ки мутобиқи талаботи меъёри мӯқаррар гардидааст, бояд барои бо оби нӯшокӣ таъмин намудани истифодабарандагон чора бинанд. Бо ин мақсад манбаъҳои эҳтиётӣ ва системаи обрасонии оби нӯшокӣ, воситаҳои техникии майшӣ ва дастаҷамъии тоза ва безараргардонии об, таъмини оби нӯшокӣ дар зарфҳо ё расонидани онҳоро дар зарфҳо (сис-тернаҳо) барои истифодаи умум таъмин намоянд.

Шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ дар асоси ихтиёри оид ба таъминоти якҷояи об ташкилотҳои гайридавлатӣ таъсис дода метавонанд. Ташкилотҳои гайридавлатии таъминоти якҷояи об ҷиҳати баланд бардоштани эътимоднокии бо об таъмин намудани як маҳалла ё гурӯҳи маҳалҳои аҳолинишин бо иштироки тамоми аҳолӣ ва ё як қисми аҳолӣ бо мақсади соҳтмони шабакаи нав, барқарорсозии шабакаҳои мавҷуда, бо обтаъминкунӣ, дар ҳолати корӣ нигоҳ доштан, маблағгузорӣ ва баҳрабардорӣ аз шабакаҳои истифодаи умум ташкил карда мешаванд. Давлат ташкилотҳои гайридавлатии таъминоти якҷояи обро дастгирӣ намуда, ҷиҳати ташаккули онҳо мусоидат менамояд.

2. Истифодаи объектҳои об барои мақсадҳои муоличавӣ, курортию солимгардонӣ. Объектҳои обе, ки тибқи тартиби муқарраргардида ба категорияи оби муоличавӣ (маъданӣ) мансуб дониста шудаанд, пеш аз ҳама барои мақсадҳои муоличавӣ ва курортӣ истифода мешаванд. Дар ҳолатҳои истисно макомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзим ва истифода ва ҳифзи об бо мувофиқати мақомоти даҳлдори тиббӣ метавонанд истифодаи объектҳои обӣ ба категорияи оби муоличавӣ (маъданӣ) мансуб донисташударо барои дигар мақсадҳо иҷозат диханд.

Партофтани обҳои партов ба объектҳои обе, ки ба категорияи оби муоличавӣ мансуб дониста шудаанд, манъ аст. Истифодаи объектҳои об барои шино кардани киштиҳои хурдҳаҷм (заврақҳои белу мотордор, катерҳо, яхтаҳои бодбондор ва гайра) бо риояи қоидаҳои истифодаи киштиҳои хурдҳаҷм, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, иҷозат дода мешавад. Киштиҳои хурдҳаҷм бояд тибқи тартиби муқарраргардида бо сабти аломуатҳо дар деворҳояшон аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимијати давлатӣ ба қайд гирифта шаванд.

Тамоми объектҳои об, ба истиснои объектҳои обе, ки дар ҳудуди мамнӯъгоҳҳо, ҳавзҳои моҳипарварӣ, ҳавзҳо ва дигар ҳочагиҳои парвариши моҳӣ воқеъ гардидаанд, имкон дорад дар сурати риояи қоидаҳои муқарраргардида, барои моҳидорӣ бо мақсади варзиш ва ҳаваскорӣ истифода бурда шаванд. Барои мақсадҳои мазкур мақомоти маҳсуси ваколатдори давлатӣ оид ба танзими истифода ва ҳифзи об метавонад объекти об ё қитъаҳои алоҳидаи онҳоро чудо намояд. Дар обанборҳое, ки ба ҷамъиятҳои варзишӣ барои ташкили ҳочагиҳои моҳипарварӣ дода шудаанд, моҳидорӣ бо мақсади варзиш ва ҳаваскорӣ дар асоси иҷозати ин ҷамъиятҳо, амалӣ мегардад.

3. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзӣ. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзӣ ҳам бо тартиби истифодаи умумӣ ва ҳам бо тартиби истифодаи маҳсус амалӣ гардонда мешавад. Ҳангоми истифодаи маҳсуси об системаҳои объёрию оббарорӣ, обмонӣ, хушкунӣ, заҳбурканӣ ва системаҳои обтажминкуни соҳаи кишоварзӣ, инчунин объекту дастгоҳҳои алоҳидаи ҳочагии об, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мансуб мебошанд, ба кор бурда мешаванд. Истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати фароҳам овардани низоми мусоиди намӣ дар заминҳои обӣ бо мақсади истеҳсоли

маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин барои таъмини дигар эҳтиёҷоти истеҳсолоти кишоварзӣ амалӣ гардонида мешавад. Истифодаи об дар системаҳои объёрий, оббарорӣ ва объёрию оббарорӣ, аз системаҳои дарёҳо, каналҳои магистралӣ, ҳавзаҳои зеризаминиӣ ва дигар объектҳои хоҷагии об дар асоси шартномаҳо, нақшаҳои дохилиҳоҷагӣ (доҳили ассотсиатсияҳо) ва умумисистемавии (ҷадвалҳои) истифодаи об амалӣ карда мешавад. Дар шартномаҳои истифодаи об идораҳои системаҳои объёрий, оббарорӣ, объёрию оббарорӣ ва системаҳои обтаъминкунии соҳаи кишоварзӣ шартҳои истифодаи об, инчунин ҳуқуқу ӯҳдадориҳои ҳамдигарро дақиқ муайян мекунанд¹.

Нақшаҳои истифодаи об дар сатҳҳои гуногун аз ҷониби инҳо тасдиқ карда мешаванд:

- нақшаҳои дохилиҳоҷагии истифодаи об бо мувофиқати ташкилоти обрасон аз ҷониби мақомоти даҳлдори ҳокимиyaти иҷроия дар маҳалҳо, ки тибқи тартиби маъмурӣ ҳудуди даҳлдор тобеи он аст;

- вобаста ба системаҳои дорои аҳамияти ноҳиявӣ (ҳавзвавӣ) аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиyaти давлатӣ, ки тибқи тартиби маъмурӣ ҳудуди даҳлдор тобеи он аст;

- вобаста ба системаҳои дорои аҳамияти байниноҳиявӣ, вилоятӣ (ҳавзвавӣ), ҷумҳуриявӣ мутобиқан аз ҷониби мақомоти ваколатдори маҳсуси вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об бо мувофиқати мақомоти кишоварзӣ.

Обдиҳии иловагӣ барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ вобаста ба дарҳости истифодабарандай об мутобиқи шартҳои дар шартнома зикргардида, анҷом дода мешавад. Мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об ҳуқуқ дорад:

- ҳангоми кам шудани сатҳи оби манбаи объёрий (бо риояи усули таъминоти баробари об) ба истифодабарандагон додани обро маҳдуд намояд, дар давраи камобӣ дар манбаъҳои алоҳидаи обдиҳии системаи объёрий гардиши обро ҷорӣ намояд;

- дар ҳолатҳои истифодаи бесамари об, ҳудсарона гирифтани об аз ҷониби истифодабарандагони алоҳида обдиҳиро мувофиқи

¹ Ниг.: Кодекси оби ҶТ аз 29 ноябр 2000 с, №34// Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, 2000с, № 11, м. 510; 2006с, №3, м. 164; 2008с, № 3, м. 200; 2009с, №, м. 824; 2011с., №6, м.455.

моддаи 49 Кодекси об қатъ кунад ва мутобиқи қонунгузории Ҷумхурии Тоҷикистон ҷарима бандад;

-вобаста ба тағйир ёфтани низоми оби манбаи объёрӣ, шароити обу ҳаво, дигар сабабҳое, ки зарурати тағйир додани мӯҳлатҳои обдиҳии дар шартномаҳо пешбинигардидаро ба миён меоранд, ҷадвали обдиҳиро барои истифодабарандагони об тағйир дидад. Тағйирот дар шартҳои истифодаи об метавонад танҳо дар асоси қоидаҳое, ки дар шартномаҳои обрасонӣ зикр шудаанд, ворид карда шавад.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки аз объектҳои об барои эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзӣ истифода мебаранд, вазифадоранд уҳдадориҳои муқарраргардидаи шартномавӣ ва низоми истифодаи обро риоя намоянд, тамоми намудҳои талафоти обро кам кунанд, баҳисобигирии даҳлдор ва назорати миқдори оби истифодашавандаро таъмин карда, иншоот ва дастгоҳҳои обченкуниро дар ҳудуди худашон ҳифз намоянд. Объёрии заминҳо ба воситаи обҳои партов аз ҷониби мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об бо мувофиқати мақомоти назорати давлатии санитарӣ, ветеринарӣ ва экологӣ иҷозат дода мешавад.

Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ метавонанд дар асоси иҷозати истифодаи маҳсуси об аз ҷониби мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об дода шуда ва шартнома бо ташкилоти обрасони маҳаллии ҳочагии об аз объектҳои об барои объёрӣ истифода баранд. Бо об таъмин намудани ҳочагиҳои наздиҳавлигӣ, ҳочагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) ва дигар ҳочагиҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, сарфи назар аз шакли моликият, мувофиқи шартномаи байни ташкилоти обрасони ҳочагии об ва ассотсиатсия ё дигар иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ки ҳочагиҳои номбурда дар ҳудуди он ҷойгиранд, анҷом дода мешавад.

Ба ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ - истифодабарандагони об ҳудсарона танзим намудани объектҳои гидротехникӣ дар каналҳо ва обанборҳои таъиноти байниҳоҷагӣ бо мақсади зиёд ё кам кардани ҳароҷоти об, инчунин дар онҳо васл намудани сарбандҳои муваққатӣ, дастгоҳҳои обкашӣ ва дигар объекту воситаҳо манъ аст. Партофтани об аз ҳавзҳо, каналҳо ва дигар иншоотҳои объёрикунанда дар ҳолатҳои даркорӣ, танҳо аз та-

рафи мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзим ва ҳифзи об ичозат дода мешавад.

Рондани чорво, рафтуомади тракторҳо, мошинҳои кишоварзӣ, автомобилҳо ва дигар воситаҳои нақлиёт аз болои каналҳо ва дигар объектҳо дар ҷойхое, ки барои ин мақсадҳо пешбинӣ нашудаанд, манъ аст. Обдиҳии чорво аз каналу обанборҳо танҳо дар сурати мавҷуд будани майдончаҳо ё ҷойҳои махсуси барои ин мақсад ҷиҳозонидашуда, ичозат дода мешавад. Барои нигоҳ доштан ва беҳтар кардани системаҳои объёри, оббарорӣ ва объёрию оббарорӣ истифодабарандагоне, ки аз ин системаҳо об мегиранд, тибқи тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ичрои корҳои ирригатсионию мелиоративӣ ҷалб кардан мумкин аст.

Бо об таъмин намудани соҳаи кишоварзӣ ба обтаъминкуни мутамарказ ва гайримутамарказ тақсим карда мешавад. Ҳангоми обтаъминкуни мутамаркази соҳаи кишоварзӣ қоидаҳои моддаи 54 Кодекси мазкур татбиқ карда мешаванд. Бо обтаъминкуни гайримутамаркази ташкилотҳои алоҳидаи кишоварзӣ, обёри намудани ҷароғоҳҳо бо ичозати мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мувофиқати мақомоти назорати давлатии санитарию ветеринарӣ, мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об анҷом дода мешавад. Шахсони ҳуқуқӣ, сарфи назар аз шакли моликият, ки системаҳои обтаъминкуниро барои обёрии ҷароғоҳҳо ва дигар мақсадҳои кишоварзӣ истифода мебаранд, вазифадоранд ба ҷоришавии бесамари об, шӯру ботлоқшавии заминҳо роҳ надиҳанд.

4. Истифодаи объектҳои об барои мақсадҳои саноатӣ ва эҳтиёҷоти гидроэнергетикӣ. Обиистифодабарандагоне, ки объектҳои обро барои мақсадҳои саноатӣ истифода мебаранд уҳдадоранд меъёрҳои технологӣ ва қоидаҳои истифодаи обро риоя намуда, инчунин барои кам кардани ҳароҷоти об ва қатъ кардани партофтани обҳои партов бо роҳи такмили технологияи истеҳсолот ва схемаи обтаъминкуни (истифодаи равандҳои технологии беоб, таъминоти об бо усули гардиш ва дигар усулҳои технологӣ) тадбирҳо андешанд. Мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳолатҳои оғати табиӣ, садамаҳо, камобӣ ва дигар ҳолатҳои махсус ҳуқуқ доранд, истеъмоли оби нӯшиданиро барои мақсадҳои саноатӣ аз шабакаҳои коммуналӣ кам ё манъ ва аз хатҳои оби хочагию нӯшиданий идоравӣ ба

манфиати дар навбати аввал қонеъ гардонидани эҳтиёчоти ахолӣ ба оби нӯшиданӣ ва майшӣ муваққатан маҳдуд намоянд.

Оби зеризаминӣ (оби ширин, маъданӣ ва гарм), ки ба категорияи оби нӯшиданӣ ё муолиҷавӣ мансуб дониста нашудаанд, метавонанд тибқи тартиби аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида барои обтаъминкуни технологӣ, аз онҳо чудо карда гирифтани унсурҳои кимиёвии дар таркибашон мавҷуда, ба даст овардани нерӯи гармӣ ва дигар эҳтиёчоти истеҳсолӣ, бо риояи талаботи истифодаи сарфакорона ва ҳифзи об, истифода бурда шаванд. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёчоти гидроэнергетикӣ бо дарназардошти манфиатҳои соҳаҳои дигари хоҷагии ҳалқ амалӣ карда мешавад, агар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об дар ин маврид тартиби дигареро пешбинӣ накарда бошанд. Пур кардану истифода намудани обанборҳо ҳар сол танҳо бо мувофиқати мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об анҷом дода мешавад. Бо мувофиқати мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд имкониятҳои инженерии каналҳо ва дигар объектҳои мавҷудаи гидротехникии таъиноти гуногунро барои истеҳсоли неруи барқ, агар ин амал ба кори асосии ин объект заари воқеӣ нарасонад, истифода намоянд.

Муассисаҳои гидроэнергетикӣ ҳуқуқ доранд:

-обро барои истеҳсоли қувваи барқ дар асоси лоиҳаҳои тасдиқшуда истифода баранд;

-чорабиниҳоро оиди беҳтар истифодабарии обанборҳо, ба мақсадҳои энергетикӣ ба амал бароранд, агар талаботи истифодабарии маҷмӯъи ва ҳифзи обро вайрон намекарда бошад;

-аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ риояи қоидаҳои истифодаи мӯътадили обанборҳоро барои эҳтиёчоти гидроэнергетикӣ талаб намоянд.

Муассисаҳои гидроэнергетикӣ уҳдадоранд:

-низоми муқараршудаи пур кардан ва обартой аз обанбор, каму зиёд шудани сатҳи боло ва поёни обро риоя намоянд;

-бе мамониат гузаштан ва бехатарии киштиҳо, қаиқҳо, ба амал баровардани обартойҳои санитарӣ ва ҳифзи табиатро дар асоси лоиҳаҳо таъмин кунанд;

-иншоотҳои ҳифзи моҳӣ, ҷои гузариши моҳиҳо ба ҷойҳои тухмгузорӣ ва ҳифзи дигар ҳайвоноту набототи обиро дар ҳолати мусоид нигоҳ доранд;

-устувории иншоотҳо ва истифодай бесадамаи техникро ҳангоми ҳодисаҳои сел, обхезӣ ва дигар оғатҳои табиӣ таъмин намоянд.

5. Истифодай объектҳои об барои эҳтиёҷоти нақлиёти обиу ҳавоӣ. Дарёҳо, кӯлу обанборҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои обии истифодай умумӣ мебошанд, ба истиснои ҳолатҳое, ки истифодай онҳо бо ин мақсадҳо пурра ё қисман манъ гардидааст ё онҳо барои истифодай чудогона дода шудаанд. Тартиби ба категорияи киштигард мансуб донистани роҳҳои обӣ ва қоидаҳои истифодабарии онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад. Тартиби истифодай объектҳои об барои истгоҳ, парвоз ва фурудӣ, инчунин барои дигар эҳтиёҷоти нақлиёти ҳавоӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

6. Истифодай объектҳои об барои эҳтиёҷоти ҳочагии моҳипарварӣ. Дар обанборҳои ҳочагиҳои моҳипарварӣ ё қитъаҳои алоҳида, ки барои нигоҳдорӣ, такрористехсол ва шикори намудҳои нодири моҳиҳо аҳамияти маҳсус доранд, ҳуқуқи истифодабарандагони об имкон дорад, ба манфиати ҳочагии моҳипарварӣ маҳдуд карда шавад. Номгӯи чунин обанборҳо ё қитъаҳои онҳо ва намудҳои маҳдудияти истифодай об аз тарафи мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об муайян карда мешавад. Ҳангоми истифодай объектҳои гидротехникӣ ва дигар объектҳо дар обанборҳои ҳочагиҳои моҳипарварӣ барои такрористехсоли онҳо истифодабарандагони об, бояд шароит муҳайё созанд ва тадбирҳои таъминкунандай ҳифзи захираҳои моҳиро амалӣ гардонанд. Дар ҷойҳои тухмгузорӣ ва ҷуқуриҳои зимистонгузаронӣ дар обанборҳои ҳочагиҳои моҳипарварӣ гузаронидани корҳои заминканӣ ва хокпартоӣ, дигар корҳои ба ҳолати захираҳои моҳӣ ва шароитҳои такрористехсоли онҳо таъсири манғӣ расонанд, манъ аст. Гирифтани об аз обанборҳои моҳигирӣ барои мақсадҳои саноатӣ, объёрӣ ва дигар эҳтиёҷот танҳо дар ҷойҳое, ки бо мақомоти ҳифзи моҳӣ мувоғиқат шудааст, анҷом дода мешавад.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки обанборҳои ҳочагиҳои моҳипарварӣ барои ба роҳ мондани моҳипарварӣ ба истифодай

онҳо дода шудаанд, вазифадоранд барои тақрористехсоли захираҳои моҳӣ шароит фароҳам оварда, корҳои зарурии ме-лиоративиро анҷом диҳанд, инчунин заминистифодабарандагон қитъаҳои соҳилро дар ҳолати мусоиди санитарӣ нигоҳ доранд.

7. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти хоҷагии шикор. Дар дарёҳо, кӯлу дигар объектҳое, ки маҳалҳои зисти паррандаҳои ёбоии дар об шинокунанда ва ҳайвоноти қиматноки мӯинадор мебошанд, мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об метавонанд ба ташкилотҳои хоҷагии шикор бо дарназардошти талаботи истифодаи маҷмӯй ва ҳифзи об ҳукуқҳои афзалиятнок фароҳам оранд. Тартиби истифодаи объектҳои обро барои эҳтиёҷоти хоҷагии шикор (парвариши паррандаҳои обӣ, ҳайвоноти мӯинадор, парвариши растаниҳои обӣ ва гузаронидани дигар чорабиниҳои зарурӣ барои пешбурди хоҷагии шикор) мақомоти ҷумҳуриявии хоҷагии ҷангал таҳия намуда, бо мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, мақомоти назорати давлатии санитарӣ ва дигар мақомоти манфиатдор мувофиқат мекунад. Тартиби истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти хоҷагии шикор аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

8. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти мамнӯъгоҳҳо. Объектҳои обе, ки дорои арзиши маҳсуси илмию фарҳангӣ мебошанд, тибқи тартиби муқарраркардаи қонунгузорӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мамнӯъгоҳ эълон гардида, бо мақсади ҳифзи табиат ва гузаронидани тадқиқоти илмӣ ба мамнӯъгоҳҳо барои истифодаи бемӯҳлату алоҳида дода мешаванд. Объектҳои обе, ки дорои арзиши илмию фарҳангӣ мебошанду мамнӯъгоҳ эълон гардидаанд, бо тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ёдгориҳои табиат ё фарҳанг дониста мешаванд. Қарор дар бораи ёдгориҳои табиат ё фарҳанг донистани объектҳои об ва муқаррар намудани шартҳои маҳсуси истифодаи онҳо ба маълумоти аҳолӣ ва ташкилотҳои манфиатдор расонида мешавад.

Тартиби истифодаи оби мамнӯъгоҳҳо тибқи низомномаҳои мамнӯъгоҳҳо муайян карда мешавад. Дар мамнӯъгоҳҳо амале, ки ҳолати табиии объекти обро вайрон мекунад, манъ аст. Ба объектҳои обии мамнӯъгоҳҳо шаҳрвандон танҳо бо иҷозати маъмурияти онҳо роҳ дода мешаванд. Партофтани оби партов ба ҳавзҳои оби объектҳои бо об таъминкунандай мамнӯъгоҳҳо,

инчунин корҳои гидромелиоративие, ки метавонанд ҳолати табиии ин объектҳоро тафйир дижанд, бо риояи қоидаҳои дар Кодекси мазкур пешбинишуда ва бо мувофиқати мамъмурияти мамнӯъгоҳҳои дахлдор гузаронида мешаванд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба минтақаҳои муҳофизатии атрофи мамнӯъгоҳҳо объекти обро бо қатъ ё маҳдуд кардани намудҳои истифодаи об дар ин объект, ки боиси вайрон шудани ҳолати аслии табиати мамнӯъгоҳҳо мегарданд, дохил намояд. Кашида гирифтани объектҳои об аз истифодаи мамнӯъгоҳҳо танҳо дар ҳолати зарурати маҳсус дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода мешавад.

9. Истифодаи объектҳои об барои партофтани обҳои партов. Истифодаи объектҳои об барои партофтани обҳои партови саноатӣ, коммуналию майшӣ, дренажӣ, боронҳои сел ва дигар обҳои партов танҳо бо иҷозати мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об бо мувофиқати мақомоти назорати давлатии санитарӣ, ҳифзи захираҳои моҳӣ ва дигар мақомоти манфиатдор анҷом дода мешавад. Иҷозат дар асоси ҳучҷатҳое, ки зарурат ва имконияти истифодаи объектҳои обро барои обҳои партов асоснок мекунанд, дода мешавад.

Партофтани обҳои партов ба объектҳои обии ба категорияҳои оби нӯшиданӣ мансуб донисташуда, манъ аст. Партофтани оби партов танҳо дар ҳолатҳое иҷозат дода мешавад, ки агар ин амал боиси дар таркиби объекти об аз меъёрҳои муқарраргардида, зиёд шудани маводи ифлоскунанда нагардад ва истифодабаранд оби партовро то ҳадде, ки мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ оид ба танзим истифода ва ҳифзи об муқаррар намудааст, тоза кунад. Дар сурати вайрон кардани талаботи мазкур партофтани оби партов бояд аз ҷониби мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ оид ба танзими истифода ва ҳифзи об манъ ва ҳатто фаъолияти ташкилотҳои саноатӣ, сехҳо, дастгоҳҳо, ташкилоту муассисаҳои алоҳида қатъ гардонида шавад. Дар ҳолатҳои мавҷуд будани хавфи таҳдид ба саломатии аҳолӣ мақомоте, ки назорати давлатии санитариро амалий мегардонанд, ҳуқуқ доранд партофтани оби партовро то қатъ гардонидани истифодаи объекти истеҳсолӣ ва дигар объектҳо манъ карда, дар ин ҳусус ба мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об хабар дижанд. Тамоми тадбирҳое, ки тоза ва безаракунии оби партови корхонаҳои аз нав соҳташаванда ва таъмишавандай саноатӣ, коммуналию

кишоварзиро дар объектҳои об таъмин менамоянд, бояд то ба истифода додани иқтидорҳои истеҳсолии ин корхонаҳо анҷом дода шаванд.

10. Истифодаи объектҳои об барои эҳтиёҷоти зидди сӯхтор, бартараф намудани ҳолатҳои фавқулодда ва дигар ҳолатҳои ба он монанд. Гирифтани об барои эҳтиёҷоти зидди сӯхтор аз ҳама гуна объекти об иҷозат дода мешавад. Истифодабарандагони об вазифадоранд оби дар ихтиёрашон бударо барои сӯхторхомӯшкунӣ ва дигар ҳолатҳои фавқулодда бепул ва бемамониат диҳанд. Тартиби истифодаи объекти об барои эҳтиёҷоти зидди сӯхтор ва бартараф намудани ҳолатҳои фавқулодда, инчунин дигар зарурати давлатӣ ва ҷамъиятӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад.

11. Истифодаи обанборҳо. Шахсони воқеӣ ва ҳуқукии истифодабарандагони ҳатҳои қубури об, объектҳои обгузаронӣ ё обгирӣ вазифадоранд низоми пуркунӣ ва обпартоиро аз обанборҳо, ки бо дарназардошти манфиатҳои обистифодабарандагони дар минтақаҳои таҳти таъсири обанборҳо қарордошта муқаррар шудааст, риоя намоянд. Тартиби истифодаи обанборҳо бо қоидаҳое, ки макомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об барои ҳар як обанбор, силсила ё системаи обанборҳо бо мувофиқати макомоти назорати давлатии санитарӣ ва дигар мақомоти манфиатдор тасдиқ шудаанд, муайян карда мешавад. Ташкил ва ҳамоҳангзории тадбирҳое, ки ҳолати зарурии техниکӣ ва ободонии обанборҳоро таъмин мекунанд, инчунин назорат аз болои риояи қоидаҳои истифодабарии онҳо аз ҷониби мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об тибқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешаванд.

Ҷавобгарии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ , ки истифодабарандагони об ба ҳисоб мераванд дар натиҷаи вайрон кардани қонунгузории об ба вучуд меояд. Гузашт кардан аз ҳуқуқи истифодаи об ва аҳдҳои дигаре, ки ба таври рӯирост ё пинҳонӣ ҳуқуқи моликияти давлатии обро вайрон мекунанд, беэътибор дониста мешаванд.

Шахсоне, ки дар содир намудани кирдорҳои ғайриқонунӣ дар КОҶТ пешбинӣ гардида гунаҳкоранд, инчунин барои амалҳои зайл тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд:

-худсарона истифода бурдани об, гирифтани об бо вайрон кардани шартномаҳо;

-ифлосу олуда намудани об;

-ба истифода додани корхонаҳо, иншооти коммуналӣ ва дигар объектоҳо бидуни иншоотҳои пешгирикунандай ифлосу олудашавии об ё таъсири зааровари он;

-вайрон кардани низоми ҳифзи об дар ҳавзаҳои обчамъшаванда, ки боиси ифлосшавии он, аз об вайрон шудани заминҳо ва дигар омилҳои зааровар мегарданд;

-вайрон кардан баҳисобгирий ва ҳисботи истифодаи об;

-худсарона анҷом додани корҳои гидротехникӣ;

-хароб кардани объектоҳои хочагии об ва дастгоҳҳо;

-вайрон кардани талаботи меъёрию техниκӣ санитарию гигиенӣ ва метрологӣ оид ба тартиби амалӣ гирдонидани назорат ва баҳисобгирии истифодаи об;

-даст кашидан аз пешниҳоди иттилооти дурусту саривақтӣ ё додани аҳбори ғалат дар бораи ҳолат ва истифодаи захираи об;

-кори ғайриқанотбахши иншооти тозакуанда аз меъёри зиёд партофтани моддаҳои ифлоскунанда ба объектоҳои об;

-вайрон кардани низоми хочагӣ дар объектоҳои об ва иншооти хочагии об, ки боиси ифлос шудани онҳо аз об вайрон шудани заминҳо ва дигар омилҳои зааровар мегарданд;

-партофтани обҳои партови ифлоскунанда ба сатҳи обҳои зеризамини.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад барои дигар намудҳои вайрон кардани қонунгузории об ҷавобгарӣ муқаррар намояд.

Объекти оби худсарона ғасбшуда тибқи тартиби дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида, бе пардоҳти ҳароҷоти давраи истифодаи ғайриқонунии онҳо, ба соҳибонашон баргардонида мешавад. Шаҳсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ вазифдоранд зарареро, ки аз ҷониби онҳо дар натиҷаи вайрон кардани қонунгузории об расонида шудааст, тибқи андозаҳо ва тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати худ оид ба муносибатҳои вобаста ба об зарурати таъмини рушди устувори иқтисодиёти худ, истифодаи сарфакорона ва ҳифзи захираҳои обро дар асоси риояи принсипҳои ҳуқуқи байналхалқии об, ҳамкории муфид ва дӯстона бо давлатҳои хориҷӣ, бехатарии умумии экологӣ, инки-

шофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи муносибатҳои вобаста ба обро ба асос мегирад. Муносибатҳои байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба об бо дигар давлатҳо бо Кодекси мазкур, дигар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, танзим мегардад. Асосҳои иқтисодии муносибатҳои вобаста ба об бо дигар давлатҳо дар заминаи ҳуқуқи байналхалқии об ва созишномаҳои байнидавлатӣ муқаррар карда мешаванд.

Баҳсҳое, ки дар соҳаи обистифодабарӣ ба вучуд меояд мувофиқи қонунгузории ҶТ ҳал карда мешавад (боби 20 КОҶТ)

Баҳсҳо вобаста ба истифодаи об аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, инчунин суд бо тартиби муқарранамудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳал карда мешаванд. Баҳсҳо оиди истифодаи об байни истифодабарандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва истифодабарандагони давлатҳои дигар аз ҷониби Ҳукуматҳои ҶТ ҳал карда мешаванд. Баҳсҳо оиди ҳуқуқи истифодаи маҳсуси об аз ҷониби мақомоте, ки иҷозати истифодаи объекти обро додааст, ҳал карда мешаванд.

Мақомоти ҳокимияти иҷроияти вилоятҳо ва шаҳри Душанбе баҳсҳоро вобаста ба истифодаи об байни шахсони ҳуқуқии дар ноҳияҳои (шаҳрҳои) гуногуни вилоят ва шаҳри Душанбе воқеъгардида, ба истиснои ҳолатҳое, ки ҳалли онҳо ба салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об мансуб дониста шудааст, ҳал менамоянд. Мақомоти ҳокимияти иҷроияи ноҳияҳо ва шаҳрҳо баҳсҳоро оид ба истифодаи об дар байни шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ вобаста ба масъалаҳои истифодаи объектҳои оби воқеъ дар ҳудуди ноҳияи (шаҳри) мазкур, ба истиснои баҳсҳое, ки ҳалли онҳо ба салоҳияти мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об мансуб дониста шудаанд, ҳал менамоянд. Ҷамоати шаҳрак ва дехот баҳсҳои байни шаҳрвандонро оид ба масъалаҳои истифодаи объектҳои оби дар ҳудуди онҳо воқеъгардида, ба истиснои баҳсҳое, ки ҳалли онҳо ба салоҳияти мақомоти ваколатдори маҳсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, дигар мақомоти давлатии ба ин ваколатдор мансуб дониста шудааст, ҳал мекунанд.

Мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, баҳсҳоеро оид ба истифодай об ҳал мекунад, ки мувофиқи қонунгузорӣ ба салоҳияти он мансуб дониста шудааст. Баҳсҳо оид ба истифодай об дар байни истифодабарандагони аввала ва баъдинаи об, инчунин байни истифодабарандагони баъдинаи об аз ҷониби мақомоте, ки иҷозати истифодай махсуси обро додааст, ҳал мегарданд. Баҳсҳо дар хусуси истифодай об дар аризаи далелноки яке аз тарафҳо, ки ба он ҳӯҷатҳои лозимӣ, аз ҷумла маводи дар якҷоягӣ аз тарафи мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об, идораи системаи обтаъминкунӣ, истифодабарандагони об таҳияшуда замима мегардад, баррасӣ карда мешаванд.

Ичрои қарорҳо дар мавриди баҳсҳои вобаста ба истифодай об, агар дар қарор мақоми дигари ичроқунанда зикр нагардида бошад, аз ҷониби мақомоти ваколатдори махсуси давлатӣ доир ба танзими истифода ва ҳифзи об таъмин карда мешавад. Даъво аз болои қарор дар мавриди баҳси вобаста ба истифодай об ичрои онро мавқуф намегузорад. Мақоми дар хусуси баҳси вобаста ба истифодай об қарор қабулкарда ҳуқуқ дорад, ичрои қарорро то аз ҷониби мақоми болой баррасӣ гардидан даъво мавқуф гузорад. Баҳсҳои амволӣ ва дигар баҳсҳое, ки ба муносибатҳои оид ба об вобаста мебошанд, инчунин аз ҷониби судҳо ҳал карда мешаванд.

Тибқи шартномаи таъмини об аз тариқи хати васлшуда ташкилоти таъминкунандай об уҳдадор мешавад, обро бо андоza ва сифати муқарраршуда дар ҳолати дар мизоҷ мавҷуд будани таҷхизоти зарурӣ барои обқабулкунӣ ба мизоҷ дихад ва мизоҷ (абонент) бошад уҳдадор мегардад, ки арзиши оби истифодашударо пардозад, инчунин низоми истифодай онро, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, риоя намояд, таъмини бехатарии истифодай шабакаҳои оби таҳти ихтиёраш қарордошта, инчунин дастгоҳ ва таҷхизоти истифода менамудаашро вобаста ба истифодай об дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ дорад¹.

Новобаста аз он, ки дар шартнома кӣ ба ҳайси мизоҷ баромад мекунад-субъекте, ки обро барои эҳтиёҷоти майшӣ истифода мебарад, ё субъекте, ки обро барои эҳтиёҷоти соҳибкорӣ истифода мебарад муносибати онҳоро бо корхонаи обу корез бо

¹ Ниг.: Блинкова Е.В. Договор водоснабжения в российском гражданском праве. Дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2001. С.8.

шартномаи таъмини об, ки ҳамчун як намуди шартномаи хариду фурӯш дар КГЧТ дарҷ гардидааст, ба танзим дароварда мешавад. Қабул намудани обҳои ифлос, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст ба мазмuni шартномаи таъмини об дохил намешавад ва шартномаи дигарро дар бар мегирад, ба хизматрасонии пулакии обпартой равона буда манфиати мустақили аз корхонаи обу корезро доро мебошад. Дар асоси ин шартномаи омехта ё шартномаи ба ҳуд дарҷкунандай шартҳои ҳам таъминоти об ва ҳам обҷудокунро (*sui generis*) эътироф карда намешавад. Тибқи шартномаи обпартой аз тариқи хати васлшуда ташкилоти обпартов уҳдадор мешавад, аз мизоч (фармоишгар) дар ҳолати мавҷуд будани таҷхизоти зарурӣ барои обқабулкуни обҳои партовро қабул намояд ва мизоч (абонент) бошад уҳдадор мегардад, ки арзиши обҳои партофташударо пардозад, инчунин низоми обпартоиро ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, риоя намояд, таъмини бехатарии истифодаи шабакаҳои оби таҳти ихтиёраш қарордош-та, инчунин дастгоҳ ва таҷхизоти истифода менамудаашро вобаста ба истифодаи об дар ҳолати коршоями нигоҳ дорад. Шартномаи таъмини барқ, газ, гармӣ ва таъминоти дигари маҳсулотро бо хати васлшуда бояд ба ҳайси намудҳои шартномаи мустақили хариду фурӯш эътироф кунем. Онҳо метавонанд ба ҳайси намудҳои гуногуни шарномаи таъминоти маҳсулот бо хати васлшуда эътироф шаванд, агар намунаи соҳтори онҳо дар КГ ЧТ дарҷ гардад. Тарафҳои шартномаи таъмини об танҳо корхонаҳои хочагии обу корез, ки таъминоти марказонидашудаи обро ба амал мебароранд, шуда метавонанд. Додани об ба субъектони дигари соҳибкорӣ бо шартнома, ки метавонад чун шартномаи маҳсултсупорӣ баромад кунад, ба расмият дароварда мешавад. Пардоҳти болоӣ аз зиёдшавии меъёри обистифодакуни обҳои партофтани обҳои партов ва ҷизҳои ифлосшуда), ҷарима ба ҳисоб намеравад, зоро ҳачми он бевосита ба ҳарочоти корхонаи хочагии обу корез илова мешавад¹.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи таъминоти об ва обпартой дар айни ҳол дар шароити монополияи маҳдуди табии амали шудаистодааст, ки барои пешравӣ мумкин аст тағиротҳои муайянро бо роҳи ҷудо кардани иштирокчиёни алоҳидаи фаъолияти истеҳсолиро талаб кунад. Дар алоқаманди бо ин дар сатҳи

¹ Блинкова Е.В. Договор водоснабжения в российском гражданском праве. Дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2001. С.8-10.

чумхурияйӣ муайянкунии принсипҳо ва усулҳои асосии танзими фаъолияти маҳдуди монополияи табиӣ ба мақсад ва соҳаи таъмини об ва обпартой талаб карда мешавад.

Асоси фаъолияти иқтисодии субъектони соҳибкориро дар соҳаи таъминоти об ва обпартой объектҳои мураккаби муҳандисии инфрасохторӣ, ки бо моҳияти худ ба объектҳои гайриманқул тааллук дорад, ташкил медиҳад. Танҳо ҷалб карданни объектҳои мазкур ба муомилоти гражданий метавонад дикқати сармоягузоронро ҷалб намояд, ки бевосита ба бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба ин объектҳо алоқаманд мебошад. Набудани қоиди ягонаи бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба объектҳои инфрасохтори муҳандисӣ, бунёди муносибатҳои бозоргониро дар соҳа ба қафо мепартояд.

МАВЗҮИ 9. ШАРТНОМАИ ТАЪМИНИ ЭНЕРГИЯИ БАРҚӢ

Мафҳум ва хусусиятҳои энергияи барқ. Мафҳум, хусусиятҳо ва тартиби тасвиби шартномаи таъмини энергияи барқӣ. Үнсурҳои асосии шартномаи мазкур. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо дар ин шартнома. Ҷавобгарии иштирокчиёни шартнома дар ҳолати ҳуқуқвайронкуни. Муаммоҳои асосии ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон.

Дар шароити бозоргонӣ хусусиятҳои энергияи электрикӣ пайдо мешаванд. Зиёда аз ин, муқаррароти бевосита дар қонунпешбинишуда мебошад, ки қувваи электрикӣ, энергияи электрикӣ ва гармиро маҳсулоти бозорӣ меҳисобад ва ин асос медиҳад, ки мо онро ҳамчун мавзӯи хариду фурӯш эътироф кунем. Бори аввал мафҳуми «таъмини барқ» дар асоси қонунгузории гарждани соли 1991 муқаррар карда шуда буд, ки шартномаи мазкур чунин номида мешуд «шартнома оиди таъминоти сарватҳои энергетикӣ ва дигар сарватҳо ба воистаи хати васлшуда». Дар Кодекси гражданий амалкунанда меъёрҳои танзимкунандаи шартномаи таъмини барқ дар боби 29 пешбинӣ шудааст. Хариду фурӯши энергияи электрикӣ, хизматрасонӣ оиди додани энергияи электрикӣ, танзими қувваи барқ, мувофиқ кардани ҳачми истеҳсолот ва истеъмоли энергия, ташкил ва амалий намудани савдои марказии энергияи электрикӣ дар бозори яклухт дар асоси шартномаи басташуда, мувофиқи КГ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад.

Дар замони имрӯза диққати асосиро ба масъалаи таъмини барқ Л.А. Андреева, В.В. Витрянский, П.Г. Лахно, О.М. Олейник, С.В. Свирков, Н.Ш. Шонасиридинов¹ зоҳир мекунанд, ки асарҳои худро мисли шартномаи маҳсус бахшидаанд.

Ҳамин тарик, мувофиқи нуқтаи назари қонунгузор таъмини барқ яке аз намудҳои шатрномаи хариду фурӯш ба ҳисоб меравад. Энергияро обьекти ҳукуқи гражданий ҳисобида қайд кардан ҷоиз аст, ки энергияро ба қатори обьекти ашёй ҷойгир кардан баҳснок мебошад. Дар назария оиди маф -хуми энергия ҳамчун обьект ду нуқтаи назар мавҷуд аст: энергия – ашё ва энергия-маҳсус аз ашё ҷудо буда як намуди таъминоти моликият ба ҳисоб меравад. М.К. Сулаймонов, ҷонибдори ақидаи

¹ Ниг.: Шонасиридинов Н.Ш. Договорное регулирование энергоснабжения. Учебное пособие. -Душанбе: Сино, 1992. -122с.

«энергия-ин ашё» мебошад. Ақидаи олимонро оиди он, ки «энергия аз ашё чудо буда, неъмати молу мулкӣ мебошад» ба назар нагирифата чунин меҳисобад, ки «энергия ин молу мулки моддии чисмӣ мебошад», ки бо ақидаи ў инчунин объекти ҳуқуқи ашёй мебошад¹. Ҳуқуқи моликият ба энергия дар натиҷаи мушахаскунонии он ҳамчун ашё ба вучуд меояд. Масалан, ҳангоми чудо кардани яқ кисми қувваи барқ ва кафолати он барои фармоишгар, зоро «хати электрикӣ, қувваи барқ, энергияи электрикӣ, ки бо хатҳои васлшуда тақсим мешаванд объекти моддӣ, ашё мебошад. Ҳуқуқи шахс ба хати барқ ва энергияи электрикӣ ҳуқуқи ашёй – ҳуқуқи моликият мебошад. Ҷонибдорони дигари нуқтаи назар инро тасдиқ мекунанд: «Фарқияти энергия аз ашё дар он аст, ки дорои хусусияти моддӣ буда қобилияти иҷроқунии кори фоиданокро дорад, иҷро кардани корҳои гуногуни технологиро таъмин мекунад, барои фаъолияти соҳибкорӣ ва фаъолияти дигар шароити мусоид фароҳам меорад»². Мо чунин меҳисобем, ки энергияро ашё ҳисоб кардан каме баҳснок аст, зоро он дорои хусусиятҳои маҳсус мебошад, барои он, ки дар зери мағҳуми ашё дар адабаётҳои ҳуқуқи мавзӯиҳои ҷаҳони моддии бунёднамуда чи одамон ва чи табиат, ки дорои хусусиятҳои табиӣ мебошад фаҳмида мешавад. Ҳуқуқи амволӣ нисбати ашёи бо нишонаи навъ муайяншуда амал мекунад.

Аз ин лиҳоз ба дорандай ҳуқуқи амволӣ намудҳои маҳсуси ҳимоя таъмин карда мешавад, ки бевосита ба ашё таъсир мера-сонад. Нисбати энергия даъвои виндикатсионӣ ва негаторӣ татбиқ намудан амри маҳол аст. Ҳатто агар ба субъект мисли ташкилоти барқтаъминкунанда хати барқ чун ҳуқуқи амволӣ тааллук дошта бошад, пас энергияи дар хати барқ мавҷудбуда метавонад моликияти дигар субъект бошад, масалан ба ташкилоти барқинтиколдиҳанда. Агар мо таъмини барқро институти ҳуқуқи гарҷданӣ ва объекти онро энергия ҳисобем, пас дар адабиёти ҳуқуқӣ мағҳуми энергия бисёр васеъ нишон дода шудааст. Масалан, вазъияти ногувор ин татбиқкунии мағҳуми «энергия» нисбати хислату ҳолати инсон мебошад, масалан ме-

¹Ниг.: Сулейменов М.К. Еще раз об объектах гражданских прав: деньги и ценные бумаги// Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». Ноябрь, № 11, 2003 г. [Электронный ресурс]. <http://journal.zakon.kz/203721-eshhe-raz-ob-obektakh-grazhdanskikh.html> (дата обращения: 03.03.2013).

²Ниг:Ҳаминчоро

гүянд: одами дорой патенсиалии дохилй ва ғайра. Баъдан ибораҳои «энергия тамом шуд», «тоза кардани энержия», «пур кардани энержия» ва ғайраро шунидан мумкин аст. Табобат бо энержияи биологӣ бисёр намоён ва серистифода шудааст. Зоро дорандай энержияи биоэнергетикӣ ҳам энержияро ба субъекти дигар ба мақсади таъсиррасонии фоиданок ба субъекти энержияро «қабулкунанда» медиҳад. Мумкин аст дар оянда шартномаи «дадани энержия» биоэнергия ба вучуд ояд ва байни субъектони шахсони вокеӣ ва дорандай энержия баста шавад.

Мафҳуми энержия – яке аз феномени мурракаби табиӣ дар илми ҳуқуқи гржданӣ ба шумор меравад. Нишон додан лозим аст, ки энержия молумулк мебошад ва дар асоси ин мувофиқи моддаи 140 КГ ҶТ ба объекти ҳуқуқи гаржданӣ ҷойгир мешавад.

Лекин ҳуқуқи амволӣ – ҳамеша ҳуқуқи молумулкӣ мебошад, ки асосиаш ҳуқуқи моликият ба ҳисоб меравад. Ба ҳайси объекти ҳуқуқи амволӣ ашё ба сифати иҷтимоии молумулк баромад мекунад.

Молумулк ин – шакли ҷамъиятии объекти табиӣ мебошад, ки хусусияташ ба хусусиятҳои гуногуни табииву ҷамъиятии ин намуди объектҳо вобаста аст. Кодекси гражданӣ ба объекти ҳуқуқи гаржданӣ ашё, ҳуқуқи молумулкӣ ва неъматҳои шахсии ғайримолумулкиро дохил мекунад. Ҳамин тавр энержия ин объекти маҳсуси ҳуқуқи гаражданӣ, неъмати молумулкӣ буда талаботи субъектони ҳуқуқи гражданиро ба гирифтани гармиву рӯшной бо тарзҳои дар санадҳои қонунгузорӣ ва шартномаҳо пешбинишуда таъмин менамояд.

Шакли ҳуқуқии танзимкунандаи истеъмоли энержия ин шартномаи таъмини барқ мебошад. Таъмини барқ дар ҟТ дар шароити амалкунии бозорҳои энержияи электрикivу гармӣ ба амал бароварда мешавад. Бозори энержияи электрикӣ аз ду намуди бозор иборат аст: бозори электрикӣ яклухт ва чакана. Бозори энержияи гармӣ бошад аз як намуди бозор – бозори чакана иборат аст. Мувофиқи мавҷудияти ин бозорҳо тарзҳои амалсозии энержияро пешакӣ муайян намуда, чунин таснифи шартномаҳои таъмини барқро пешниҳод мекунад:

- 1). Шартномаи таъмини барқ дар бозори чаканаи энержияи электрикivу гармӣ;
- 2). Шартномаи ҳариду фурӯш ва интиқоли қувваи электрикӣ, энержияи электрикӣ дар бозори яклухт.

Бозори чаканаи энергияи электрикӣ- низоми муносибатҳо дар асоси шартноми хариду фурӯш мебошад, ки фурӯш ва итсъемоли энергияи электрикӣ, инчунин расонидани хизмати ба ин алоқаманд ва амалишавандаро, байни субъектони бозори чаканаи энергияи электрикӣ ба танзим медарорад.

Бозори яклухти энергияи электрикӣ –низоми муносибатҳои ба хариду фурӯши энергияи электрикӣ алоқаманд мебошад, ки дар асоси шартномаи байни субъектони бозори яклухти энергияи электрикӣ амалӣ машавад. Хариду фурӯши энергияи электрикӣ дар бозори чакана дар асоси шартномаи таъмини барқ, ки дар байни истеъмолкунандагон ва ташкилоти энергиятаъминкунанда баста мешавад ба амал бароварда мешавад. Ташкилотҳои энергияистехсолкунанда ва энергиятаъминкунанда- маҳсулотсупорандагони кафолатноки энергияи электрикӣ бояд дар савдои марказаонидашудаи энергияи электрикӣ бо тартиби муқаррарнамудаи мақомоти ваколатдор иштирок намояд. Мақомоти ваколатдор Вазорати энергетика ва саноати ҶТ мебошад, ки назоратро амалӣ намуда муносибатҳоро дар соҳааш энергияи электрикӣ ба танзим медарорад. Ба ваколати он салоҳиятҳо оиди амалисозии ашёи сатҳи давлатӣ дар соҳаи энергияи электрикӣ, коркарди нақшай инкишофи энергияи электрикӣ ва амалӣ намудани назорат аз болои иҷроиши он дохил мешавад. Ба шартномаи маҳсулотсупорӣ хислати маҳсуси маҳсулоти ба аломатҳо таснифшаванда, ки ин шартномаро ба намудҳои алоҳидаи шартномаи хариду фурӯш чудо мекунад, дохил намешавад.

Нисбати шартномаи таъмини барқ бошад, алалхусус хусусияти беҳамтои маҳсулоти энергия - ҳамчун хусусияти материявӣ корҳои муайиро иҷро мекунад ва ин тамоюл шартномаи таъмини барқро ба намудҳои алоҳидаи шартномаи хариду фурӯш чудо мекунад. Шартномаи таъмини барқ ин консенсуалӣ, дутарафа ва музdnок мебошад. Мувофиқи қ1 м.570 КГ шартномаи таъмини барқ шартномаи умумӣ мебошад, ин маънои онро дорад, ки мувофиқи қонунгузории гражданий оиди шартномаи таъмини барқ шартномаи умумӣ мешавад, зеро он аз ҷониби ташкилоти тиҷоратӣ - барқтаъминкунанда (барқинтиқолдиҳанла), ки уҳдадории онро оиди фурӯҳтани энергияи электрикӣ ҳамчун маҳсулоти муқаррар мекунад, ки ин ташкилот ба хислати фаъолияти худ бояд ҳамаи шахсоне, ки муроҷиат мекунанд амалӣ созад. Ташкилоти

барқтаъминкунанда хуқуқ надорад, ки ҳангоми бастани шартнома як шахсеро аз шахси дигар боло гузорад. Нарх оиди энергия ба ҳамаи истеъмолкунандагон яхел муқаррар карда мешавад. Ташкилотҳои таъминкунандаи барқ хуқуқ надоранд, ки аз бастани шартномаи умумӣ, агар имконияти хизматрасонӣ мавҷуд бошад руй гардонанд. Ҳуқумати ҶТ қоидаҳои ҳатмиро барои тарфҳо ҳангоми бас-тани шартнома ва ичро кардани шартномаи умумӣ- таъмини барқ муқаррар кардаанд. Тарафони шартномаи таъмини барқ шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Чун қоида фурӯшанд дар шартномаи таъмини барқ ташкилоти барқтаъминкунанда мебошад, ки фурӯши энергияи электрикиву гармии харидашуда ва истеҳсолшударо ба истеъмолкунандагон ба амал мабарорад.

Ташкилоти энергияистеҳсолкунанда ташкилотест, ки истеҳсоли энергияи электрикиву гармиро ба амал бароварда одатан ба фуруши яклухти энергияи истеҳсолкардааш – гармиву электрикӣ машғул мебошад.

Мувофиқи меъёри императивии санадҳои маҳсуси қонунгузорӣ фурӯши энергияи истеҳсолкарда, коркардшудаи ташкилоти энергияистеҳсолкунанда НБО танҳо дар давраи ҳифзи табииати энергияи электрикӣ дар савдои марказонидашуда имконият дорад.

Истеъмолкунанда –шахси ҳуқуқӣ ё воеӣ буда дар асоси шартнома қувваи электрикӣ, энергияи электрикӣ ва гармиро истифода мебаранд. Ба мақсади инкишофи рақобат дар бозори алоҳидаи молии давлат ба субъектони таркиби шартномаи таъмини барқ талаботи маҳсус муқаррра мекунад. Ҳамин тавр хариду фурӯши энергияи электрикӣ дар бозори яклухти ҷумҳуриявии энергияи электрикӣ дар асоси шартнома бо мақомотҳои ваколатдор амалий карда мешавад. Ҳусусияти фаъолияти фурӯшанд мувофиқи шартномаи таъмини барқ оиди амали намудани истеҳсолот, интиқол, тақсимкунӣ ва амалисозии энергияи электрикиву гармӣ ва амалиёти содиротиву воридотии таъмини барқ (ҳамгуна амалиёт бо энергияи электрикӣ ва гармӣ), дар он аст, ки ин амалиёт иҷозатномаи маҳсусро талаб мекунад. Вобаста ба мавзӯ ва таркиби иштирокчиёни шартномаи таъмини барқ намудҳои гуногуни он чудо мешаванд: шартномаи таъмини барқ, шартнома оиди захиракуни муттақобилаи таъминоти энергия, шартномаи таъмини газ, шартномаи таъмини энергияи гармӣ, об, нафт ва дигар

маҳсулотҳои нафтӣ. Ҷудо кардани намудҳои маҳсуси таъмини энергия, ки танҳо ба шахсияти истеъмолкунанда вобастааст мувофиқи мақсад нест, зеро ин хусусиятҳо танҳо ба нархи шартнома таъсир мерасонад. Шакл ва тартиби бастани шартнома вобаста ба ѩахсияти муштарӣ ва мақсади истифодаи он фарқ мекунад. Ҳамин тавр шартнома оиди таъмини шахсони ҳуқуқӣ ё шаҳрвандони соҳибкор бо барқ ҳамавақт дар шакли хаттӣ баста мешавад. Агар мизоч шаҳрванд бошад ва энергияро ба мақсади майшӣ истифода барад, пас шартнома аз лаҳзаи пайвастшавии воқеии мизоч ба шабакаи васлшуда басташуда ба ҳисоб меравад. Ин қоида аҳамияти духела дорад: Якум шартномаи таъмини барқ мумкин аст бо роҳи васлшавӣ ба шабакаи барқ баста шавад (бе тартиб додани шартномаи хаттӣ) Дуюм –инхел шартномаи хаттӣ басташуда, танҳо пас аз васлшавии воқеӣ ба қувваи конунӣ медрояд. Шартномаи басаташудаи ташкилотҳои барқистехсолкунанда ва энергиятақсимкунанда дар бозори чакана бояд шартҳои якхеларо ба ҳама иштирокчиёни бозори чаканаи энергияи электрикӣ дар бар гирифта бошад. Тарафони шартномаи таъмини барқ ду ташкилоти таъминкунандаи энергия буда уҳдадор мешаванд, ки камбузии энергия ва қувваро дар давраҳои сарборӣ ё паст фаромадани истифодаи энергия аз якдигар пурра кунанд.

Объекти шартномаи таъмини барқ, ки шарти ягонаи мавҷудаи он мебошад одатан энергия (дар шаклҳои гуногун) ва энергиядорандо баромад мекунанд, яъне ашёест, ки ҳангоми истифодаи он энергия (буғ, газ) ҷудо мекунад. Низоми соҳторҳои техникий, ки истеъмолкунандагонро ба гирфтан ва истифодаи бехатари энергия таъмин мекунад шабакаи васлшуда меноманд. Имконияти интиқол ва истифодаи энергия танҳо бо воситаи шабакаи васлшуда, яке аз хусусияти асосии шартномаи таъмини барқ ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин сабаб шартҳои императивии имконияти бастани шартномаи таъмини барқ бо мизоч ин мавҷуд будани таҷҳизотҳои зарурии ба шабакаи хона васлшуда ва таҷҳизотҳои ҳисобкунанда мебошад. Истеъмоли энергияи таҷҳизотҳои зеринро талаб мекунад: комуникатсияи муҳандисӣ, таҷҳизоти назоративу ҳисобкунанда, воситаҳои таъминкунандаи бехатарӣ. Ҳамин тавр алалхусус тарзҳои расонидани энергия иҷозат медиҳад, ки мо таъмини барқро аз дигар уҳдадориҳои ба ҳаммонанд фарқ кунем. Масалан расонидане,

ки объекти он ҳамон як молумулк аст мисол газ, нафт ё об, ки ин объектҳо метавонад бо тарзҳои дигар расонида шавад. Шартномае, ки дар асоси он фурӯши гази табиӣ дар балонҳо ё нафт дар систернҳо ба амал бароварда мешавад, чун маҳсулотсупорӣ ё хариду фурӯш ба расмият дароварда мешавад. Агар газ ба истеъмолкунандагон ба воситай шабакаи васлтууда расонида шавад, пас шартномаи таъмини энергия баста мешавад. Мувофиқан мизоч ҳукуқ дорад, ки бастани шартномаро танҳо дар ҳолати доштани таҷхизотҳои зурурии таъмини энергия, ки ба шабакаи ташкилоти энергиятаъминикунанда васл шудааст талаб намояд, инчунин мизоч уҳдадор аст, ки ҳисобкуни энергияи истифодашударо бо роҳи наасб кардани таҷхизотҳои ҳисобкунанда таъмин намояд. Таҷхизотҳои ҳисобкунандаро ташкилотҳои энергияистеъмолкунанда ба даст оварда наасб меқунад. Маблағгузорӣ барои ба дастовардан ва наасб кардани таҷхизотҳои ҳисобкунанда аз ҳисоби худӣ ва ё қарзӣ аз ҷониби ташкилотҳои энергиятаъминикунанда ба амал бароварда мешавад. Истеъмолкунана харочоти ба даст овардан ва наасб кардани таҷхизотҳои ҳисобкунандаро ба ташкилотҳои энергиядиҳанда ба воситай тарифҳо оиди энергия, ки дар шартномаи таъмини энергия пешбинӣ шудааст ҷуброн меқунанд. Истеъмолкунанда ҳукуқ дорад таҷхизотҳои ҳисобкунандай фардиро ба даст орад. Ба ин гуна истеъмолкунандагон ҷуброни харочоти ташкилотҳои энергиядиҳанда танҳо барои наасби таҷхизотҳои ҳисобкунанда мувофиқи шартнома ба амал бароварда мешавад.

Уҳдадории мизоч мувофиқи шартномаи таъмини энергия хеле аз уҳдадориҳои харидорон ҳангоми хариду фурӯш фарқ меқунад ва дар қонунгузорӣ муқаррар шудааст, ки вобаста ба табиати мавзӯи маҳсулотсупорӣ ҳатарнокии он ба ҳаёт ва саломатии инсон, ки риояи қоидаҳои бехатариро аз худи мизочон талаб меқунад, бе риояи ин қоидаҳо, истифодаи маҳсулот аз ҷониби харидорон ғайри имкон аст¹. Масалан: чи гуна нигоҳ доштани ҳолати зарурии таҷхизотҳои электрикӣ ва ҳисобкунандаҳо, ки дар ихтиёри истеъмолкунанда қарор дорад, талаботҳо оиди нигоҳ доштани ҳолати таҷхизотҳо мувоиқи истифодабарии энергияи электрикӣ гармӣ; риоя кардани режими

¹ :: Шонасиридинов Н.Ш. Договорное регулирование энергоснабжения. Учебное пособие. -Душанбе: Сино, 1992. С.42.

истифодаи энергияи дар шартнома муайян шуда; ичро кардани талаботҳои меъёрҳо.

Дар шартномаи таъмини барқ барои истеъмолкунандагони майшӣ, масалан шартномаи басаташуда байни ташкилоти барқтаъминкунандаи «Барқи тоҷик» ва истеъмолкунандаи майшии энергия (шахси воеӣ- соҳиби хонаи истиқоматӣ) ба мизоч уҳдадории иловагӣ ва оғузор карда шудааст, масалан гузаронидани чорабиниҳо оиди тайёр кардани хона ба замистон. Уҳдадориҳои дар санадҳои қонунгузорӣ муқаррар кардашуда ба ҳамаи истеъмолкунандагон тааллук надорад. Агар мувофиқи шартномаи таъмини барқ мизоч шаҳрванд бошад, ки энергияро ба мақсади майшӣ истифода мебарад, уҳдадориҳои таъмин намудани ҳолатҳои зарурии техникӣ ва бехатарии шабакаи энергетикий инчунин таҷхизотҳои энергетикий ва таҷхизотҳои ҳисобкуни истифодаи энергия бар души ташкилотҳои барқтаъминкунанда гузошта шудааст. Мизоч уҳдадор аст, ки ҳатман дар бораи ҳамаи садамаҳо, сӯҳторҳо, нуқсон пайдо кардани таҷхизотҳои ҳисобкунанда ва дигар вайронкуниҳои коидаҳои истифодаи энергия новобаста аз он, ки бо гуноҳи кӣ сар зодааст, ба ташкилотҳои барқтаъминкунанда ҳабар диҳад. Қонун оқибатҳои маҳсуси ин вайронкуниҳоро муқаррар намекунад. Мувофиқан чораҳои умумии ҷавобгарии гражданий барои ҷуброн кардани зарари воеӣ татбиқ карда мешавад. Илова бар ҳуқуқи умумӣ, мувофиқи шартномаи таъмини барқ мизоч ҳуқуқ дорад:

-кувваи энергияи заруриро, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст қабул кунад;

-бо розигии ташкилоти энергиятаъминкунанда энергияи қабулкардаашро ба мизочи дигар диҳад.

Нархи шартнома дар бисёр ҳолатҳо на аз ҷониби тарафҳо муайн карда мешавад, балкӣ аз ҷониби давлат муқаррар карда мешавад. Мувофиқи қонуни ҶТ «Дар бораи энергияи электрикӣ» нарҳ ва шарти расонидани энергияи электрикиро мувофиқи шартномаи ҳариду фурӯш бо розигии тарфҳо бо назардошти тарифи ташкилоти энергиядиҳанда муқаррар карда мешавад. Риоя кардани режими истеъмоли энергия, ки дар қонунгузорӣ ва шартнома муқаррар карда шудааст, барои таъмин намудани мизочони дигар зарур аст.

Инак сарфи барзиёди энергия (аз он ҷумла дар давраҳои сарборӣ) аз ҷониби як мизоч мумкин аст ба миқдори зурурӣ до-

дани энергия ба мизочони дигар таъсир расонад. Ба ғайр аз ин дар натиҷаи риоя накардани режими истифодаи энергия мумкин аст сифати энергия низ зарар ёбад. Инчунин истеъмолкунанда ба дуруст ва пурра нигоҳ доштани таҷхизотҳои ҳисобкунандай энергия ҷавобгар мебошад. Мизоч уҳдадор аст, ки ҳатман дар бораи ҳамаи садамаҳо, сӯхторҳо, нуқсон пайдо кардани таҷхизотҳои ҳисобкунанда ва дигар вайронкуниҳои қоидаҳои истифодаи энергия новобаста аз он, ки бо гуноҳи кӣ сар задааст, ба ташкилотҳои барқтаъминкунанда ҳабар дидад. Қонун оқибатҳои маҳсуси ин вайронкуниҳоро муқаррар намекунад. Мувофиқан чораҳои умумии ҷавобгарии гражданий барои ҷуброн кардани зарари воқеӣ татбиқ карда мешавад. Вайрон кардани режими мувофиқашудаи додани энергия боиси ба ҷавобгарии гаражданӣ ҷалб кардани ташкилоти энергиядиҳанда мегардад. Сифати энергияи додашаванда бояд ба стандарти давлатӣ ва дигар қоидаҳои ҳатмӣ ҷавобгу бошад. Тарзҳои муайян намудани сифати энергия одатан ба тартиби императивӣ ва санадҳои маҳсуси меъёри созишномаи тарафҳо ба танзим дароварда мешавад. Стандарти давлатии амалкунанда оиди энергиятаъминкуни ГОСТ 13109 -9723 мебошад.

Уҳдадории асосии фурӯшандагӣ ин додани энергия ба ҳисоб меравад:

- а) ба микдори муайян;
- б) ба риояи режими додани мувофиқашуда;
- в) ба сифати муқарраршуда.

Микдори энергияи истеъмолшударо ба нишондодҳои таҷхизоти ҳисобкунандагӣ, ки аз қайд гузаштааст ва ба санадҳои меъёри- ҳуқуқӣ мувофиқ аст муайян карда мешавад. Микдори энергияи додашаванда, ҳамон вақт шарти асосии шартнома ба ҳисоб меравад, ки агар мизоч шахси ҳуқуқӣ ё шаҳрванд бошаду энергияро ба мақсади соҳибкорӣ истифода барад. Яке аз ҳусусиятҳои шарти микдор дар шартномаи таъмини энергия дар он мебошад, ки мувофиқи он микдори ниҳоии энергияе, ки мизоч ҳуқуқи гирифтани дорад муайян карда мешавад.

Дар бисёр ҳолатҳо шартномаи таъмини энергия ба мизоч ҳуқуқ медиҳад, ки бо ҷуброни ҳароҷти фурӯшандагӣ мувофиқ энергияи қабулшавандаро дигар кунад. Шаҳрванди энергияро ба мақсади майшӣ истифодакунандагӣ ҳуқуқ, дорад онро ба қадом микдори ба худ зарурие, ки набошад қабул кунад. Микдори энергияи аздастрафта ва истифодашуда бо таҷхизоти энергия-

ченкунанда муайан карда мешавад. Мувофиқан дар ин шартнома миқдор ба шарти асосӣ дохил карда намешавад. Ҳусусияти энергия ба маъни чисмониаш – дар алоқаи мутақобилааш хислати сифативу миқдории он мебошад. Аз ин сабаб, вайронкуниҳои шарт оиди миқдор тагиребии сифати энергияро ба миён меорад. Ҳамин тавр кам додани энергия, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст ё танаффус ва ё паст шудани сифати энергия ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр оқибатҳои ин вайрониҳо муайан карда мешавад. Бар замми ин режими алоҳидаи додани энергия роҳ дода мешавад, агар миқдор ва сифати энергияи дар вақтҳои ганогун додашаванда бо созишномаи тарафҳо муайян карда шавад. Мувофиқи қоида таъмини энергия, ки ба мизоч росонда мешавад, бояд беист бошад. Қонунгузор муайян кардааст, ки шартномаи таъмини барқ бе мӯҳлат баста мешавад, ба истиснои шартномаи таъмини барқ бо шахсони ҳуқуқӣ. Дар натиҷаи гузаштани мӯҳлати амали шартномаи таъмини энергия, агар ягон тараф то гузштани мӯҳлати шартнома оиди катъ кардан, тағиیر додан ва ё аз нав бастани шартнома дарҳост пешниҳод накарда бошад, шартномаи таъмини энергия ба ҳамон шарт ва ба ҳамон мӯҳлат дарозкардашуда ҳисобида мешавад, агар яке аз тарафҳо оиди аз нав бастани шартнома ба мақсади роҳ надодан ба танаффуси таъмини энергия дарҳост пешниҳод карда бошад пас шартҳои шартномаи пешина қувваи амали худро нигоҳ медорад.

Танаффус дар расонидани барқ, катъ ё маҳдуд кардани расонидани барқ бо созиши тарафҳо роҳ дода мешавад, ба истиснои холатҳои тасдиқнамудаи мақомоти давлатии назорати энергетикий. Эҳтимолияти катъ шудани мувақатии хизматросонӣ бояд, ки дар шартномаи таъмини барқ пешбинӣ шуда бошад, инак мувофиқи шартномаи намунавии таъмини барқи майшии истеъмолкунанғон сифати маҳсулоти додашаванда бояд, ки ба меъёри санитарӣ ва СНиП25 мувофқат кунад. Фурӯшанда уҳдадор мешавад, ки бе маҳдуд ба мизоч маҳсулотро ба сифати зарурӣ ва дар миқдори ба он даркорӣ мувофиқи талаботҳои меъёри санитарӣ ва Қоидаи истифодаи энергияи электрикӣ ва гармӣ, Қоидаи хизматрасонии камунали таъмин намояд. Агар ташкилоти энергиятаъминкунанда шартро оиди миқдори энергия вайрон кунад, мизоч ҳуқуқ дорад, ки аз пардоҳти хизматросонӣ даст кашад ва инчунин ҷуброни зарарро дар шакли воқеӣ талаб намояд. Факти гирифтани

маҳсулоти бесифат бо иштироки мизоч, намояндаи энергиядиҳанда ва ташкилоти мазкур ба расимијат дароварда шавад.

Ташкилоти энергия таъминкунанда метавонад микдори ками энергияро бе танаффус ба мизоч дар ҳолатҳои зеррин расонад: паст кардани фишори газ дар қубурҳо ё дигар кардани тартиби кимиёвии он (қобилияти сӯзишвории он), паст кардани қувва, ки истеъмокунандаи энергияи электрикӣ истифода мебарад; паст кардани ҳарорат ва ё фишори обҳои гарм дар қубурҳои обтақсимкунанда. Дар ин ҳолат вайрон кардани шартни микдор дар як вақт вайронкуни шарт оиди сифат ба ҳисоб меравад ва баракс. Инчунин таъмини энергия метавонад яктарафа аз ҷониби ташкилоти энергиятаъминкунанда ба мақсади пешгирий ва бартарф кардани садамаҳо танаффус ва маҳдуд карда шавад. Барои истеъмолкунандагони алоҳида қонунгузор расондани энергияро бо нақшай маҳсус пешбинӣ кардааст. Инак мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи энергияи электрикӣ» ҳангоми пайдо шудани садама таъмини истеъмолкунандагон ба энергия бо ҷадвали тартибдодай ташкилотҳои энергиятаъминкунанда ба амал бароварда мешавад, ки қувваи барқро ба корхонаҳо, ки бо сабабҳои техникӣ ба қувваи барқи бе танаффус ниёз доранд ва аз кор мондани онҳо ба ҳаёту саломатии одамон таҳдид намуда оқибатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба вучуд меорад, таъмин менамояд. Уҳдадории қабул намудани энергия мисли он ки дар шартномаи маҳсулотсупорӣ уҳдадории қабули маҳсулот мавҷуд аст вучуд надорад. Мизоч ба ҳоҳиши худ энергияро қабул меқунад. Мувофиқи шартномаи таъмини энергия мизоч ҳуқуқ дорад:

-якум микдори энергияи барои он заруриро то ҳадди дар шартнома пешбiniшуда қабул намояд, ки ин маънои дар шартни пурра пардоҳт намудани энергияи истеъмолшуда, ҳуқуқи яктарафа рад кардани қабули энергияро дорад;

-дуюм ба розигии ташкилоти энергиятаъминкунанда метавонад энергияи додаи онро ба дигар мизоч диҳад, инчунин ҳуқуқ дорад иддао пешниҳод карда, дар он вақтҳое, ки расондани энергия ба меъёр ва стандарти муқарраршуда мувофиқат намекард, пардоҳт нақунад. Истеъмолкунандагоне, ки сифати энергияи электрикиашон бад шудааст бояд нуқтаҳои шабакаи худашонро назорат кунанд, ҷойҳои энергияистеҳсолкунандаи энергияро аз назар гузаронанд ва ғайра. Лекин, агар мизоч

энергияи электркii босифатро истифода бурда бошад, ташкилоти энергиятаъминкунанда ҳуқуқ дорад ҷуброни арзиши истифодаи беасоси энергияро мувофиқи қоидай дорошавии беасос талаб намояд. Оиди таъмини барқ қонунгузорӣ нисбати истеъмолкунандагони саноатӣ уҳдадории нигоҳ доштани сифати энергияро дар як сатҳ муқаррар мекунад. Вайрон кардани режими муқарраршуда ба ташкилотҳои энергиядиҳонда ҳуқуқ медиҳад, ки аз мизочон зарари воқеӣ ва дар баъзе ҳолатҳо ноустуворона талаб намояд. Мизоч бояд ба энергияи қабулкардааш маблағ пардозад. Татбиқ ва мӯҳлати пардоҳти энергия дар қонунгузорӣ ва ё дар шартнома пешбинӣ мешавад. Ташкилоти энергиятаъминкунанда ҳуқуқ дорад дар ҳолатҳои напардоҳтани энергия аз ҷониби мизоч шартномаро яктарафа қатъ намояд ва дар ин ҳолат бояд як моҳ пеш мизочро тариқи хаттӣ оғоҳ намоянд. Вайронкуниҳои зиёди шартҳои шартнома аз ҷониби мизочон ба ҳазорон истеъмолкунандагони дигар таъсири манғӣ мерасонад, зеро энергия ба истеъмолкунандагони дигар ба як хат гузаронда мешавад. Дар ин шароит агар ба ҳамаи вайронкунандаҳои шартнома уҳдадориро пурра voguzor кунем, пас ин ҳолат зуд ба муфлисшавии онҳо бурда расонда, дар миқёси ҷумҳурӣ бошад ба иқтисодиёт зарбаи сахт мерасонад. Аз ин сабаб қонунгузор ҷавобгарии тарафони шартномаро барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби шартҳои он маҳдуд мекунад, вайронкунандаи шартнома фақат зарари воқеиро ҷуброн мекунад, яъне ҳароҷот ва арзиши амволи заардидаро мепардозад. Бар замми ҷуброни зарар дар намуди зарари воқеӣ, ҷавобгарӣ барои вайрон кардани шарти шартнома мумкин аст дар шакли пардоҳти ноустуворона зоҳир гардад, ки ҳолатҳои пардоҳти он дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст. Асосҳои татбиқ кардани ҷораҳои ҷавобгарии гараждани вобаста ба субъектони шартномаи таъмини энергия фарқ мекунад. Инак, шаҳрвандони истифодакунандаи энергия ба эҳтиёҷоти майшӣ ба вайроншавии шартҳои шартнома танҳо дар ҳолатҳои мавҷуд будани гуноҳи худ ҷавобгар мешавад. Агар дар шартномаи таъмини энергия яке аз тарафҳо шаҳрванд –соҳибкор бошад, пас нисбати чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ қоидae, ки фаъолияти шахсони ҳуқуқиро (тиҷоратиро) ба танзим медарорад татбиқ карда мешавад. Агар аз моҳияти муносибатҳои ҳуқуқӣ барояд, ки соҳибкори инфириодӣ энергияи қабулкардаашро ба мақсади майшӣ истифода мебарад, он бояд

барои ичро накардан ё ичрои номатлуби уҳдадорӣ оиди пардохт барои истифодаи энергия. Аз ин қоида як истисно барои ташкилотҳои энергиятаъминкунанда бар меояд. Агар танаффус дар додани энергия дар асоси қонунӣ ба миён омада бошад, пас ташкилоти энергиятаъминкунанда танҳо дар ҳолати гунаҳгор буданаш ба ҷавобгарӣ қашида мешавад. Ин гуна асосҳо танаффус ё қатъи додани энергия, ки барои қабул намудани чораҳои зарурӣ оиди пешгирий ва бартараф кардани садамаҳо дар низоми таъмини энергия зуур мебошанд, ба ҳисоб меравад. Дар дигар ҳолатҳо ташкилоти энергиятаъминкунанда барои зарави ба мизоҷ расондаашон ҷавобгар мебошад. Дар ҳолати ичро накардан ва ё ичрои номатлуби уҳдадориҳо оиди шартнома, хизматрасонанда ва истеъмолкунанда ӯҳдадоранд, ки ба зарави воқеии ба ин амалашон расонидаро ҷуброн намояд. Ҳангоми танаффус дар додани барқ ба мизоҷ бо гуноҳи ташкилоти барқтаъминкунанда, охирин барои ичро накардан ё ичрои номатлуби уҳдадориҳо ҷавобгар мебошад. Вақти танаффус бо ҳуҷҷати истеъмолкунанда ва ташкилоти таъминкунандаи энергия аз лаҳзаи қатъ гаштани додани энергия то барқароршавии додани энергия муайян карда мешавад. Ҳангоми ичрои уҳдадорӣ оиди пардохти ҳаққи энергия истеъмолкунанда, ки ҳуқуқашро ташкилоти энергиятаъминкунанда вайрон кардааст метавонад аз ташкилоти мазкур ба тариқи судӣ пардохти зарари расондашуда ва фоидайи даст рафтари талаб намояд¹. Ташкилотҳои энергия таъминкунанда барои надодани энергия дар ҳолатҳои фавқулода дар назди истеъмолкунанда ҷавобгар нестанд.

Мақомоти давлатии назорати энергетикӣ ҳуқуқ дорад ташкилотҳои энергиятаъминкунандаро уҳдадор созад, ки онҳо додани энергияро (пурра ё қисман қатъ намоянд), дар ҳолати паст рафтани нишондиҳандаҳои сифати энергия бо гуноҳи исетъмолкунанда, ки фаъолияти мӯътадили ташкилот-ро вайрон мекунад пурра ё қисман маҳдуд намояд; дар ҳолати садамавӣ қарор доштани таҷҳизотҳои электрикии истеъмолкунанда, ки ба ҳаёти одамон таҳдид мекунад; набудани шахси муттасадӣ, ки таҷҳизотҳои электрикиро истифода мебарад; ичро накардани муқаррароти Мақомоти давлатии назорати

¹ Ниг.: Сейнароев Б.М. Правовые вопросы договора на снабжение электроэнергией предприятий и организаций

энергетикӣ ё роҳ надодани номояндагони мақомоти мазкур барои аз назаргузарони таҷхизоти энергияҳисобкунанда.

Б.М. Сейнароев инчунин нуқтаи назарро чудо мекунад, ки мувофиқи он энергияи электрикӣ арзиш, неъмати иқтисодӣ ҳисобида мешавад, ки метавонад мавзӯи шартнома бошад. Энергияи электрикӣ – аз нуқтаи назари Б.М. Сейнароев наметавонад мавзӯи шартномаи иchorai молумулкӣ, шартномаи нигоҳдорӣ, барои он ки дар ин шартномаҳо молумулкӣ додашуда бояд, ки ба гузашти мӯҳлат баргардонида шавад. Энергияи электрикӣ бошад истифода шуда, баргардонидани он ғайри имкон аст. Расонандай кафолатноки энергияи электрикӣ–ташкилоти энергиятаъминкунандае мебошад, ки дар ҳолати қатъ гаштани таъмини истеъмолкунандагон ба энергияи электрикӣ бе гуноҳи истеъмолкунандагон аз ҷониби ташкилотҳои дигари энергиятаъминкунанда таъмини энергияи электрикиро ба истеъмолкунандагон ба амал мебарорад. Ташкилоти энергиятаъминкунанда –ташкилоте мебошад, ки фурӯши қувваи электрикий истеҳсолшуда ва ё ҳаридашударо ба амал мебарорад¹.

Шартномаи таъмини барқ аз рӯи таркиби субъективиаш ба шумори паҳнгаштаи шартнома дохил мешавад, зоро ҳама шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар замони имрӯза наметавонанд бе истифодаи энергияи барқу гармӣ ва газ пеш раванд. Муносабатҳои бо истифодаи барқ алоқаманд бо шартномаи таъмини барқ ба танзим дароварда мешавад.

Тибқи моддаи 569 КГҖТ мувофиқи шартномаи таъмини барқ ташкилоти таъминкунандаи барқ уҳдадор мешавад, аз тариқи хати барқи васлшуда нерӯи барқ дихад ва мизоч (абонент) бошад уҳдадор мегардад, ки арзиши барқи истифодашударо пардозад, инчунин низоми истифодаи онро, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, риоя намояд, таъмини бехатарии истифодаи шабакаҳои барқи таҳти ихтиёраш қарордош-та, инчунин дастгоҳ ва таҷхизоти истифода менамудаашро вобаста ба истифодаи барқ дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ дорад. Аз моҳияти меъёри зикршуда аён аст, ки шартномаи таъмини барқ дорои як қатор хусусиятҳои хосе мебошад, ки дар бисёр шартномаҳои дигари гражданий-ҳуқуқӣ дида намешавад. Ба ин хусусиятҳо инҳо

¹Ниг.: Сейнароев Б.М. Договор энергоснабжения [Электронный ресурс]. <http://www.lawmix.ru/comm/6906/> (дата обращения: 03.03.2013).

дохил мешаванд: ҳатман дош-тани хати ба корхонаҳои таъминкунандаи барқ васлшуда, уҳдадории мизоч оид ба низоми истифодаро, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, риоя намояд, таъмини бехатарии истифодаи шабакаҳои барқи таҳти ихтиёраш қарордошта, инчунин таҷҳизот ва дастгоҳҳои даҳлдори баҳисобигирии истифода менамудаашро вобаста ба истифодаи барқ дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ дорад. Моҳияти шартнома дар он ифода меёбад, ки мувофиқи он фурӯши ва арзишҳову неъматҳои моддӣ аз ҷониби корхонаи барқтаъминкунандаи ба мизоч (истеъмолкунанда) ба амал бароварда мешавад. Шартномаи таъмини барқ дорои як қатор хусусиятҳое мебошад, ки ба ў хос намебошад ва ё умуман дар шартномаи хариду фурӯш, бо фаҳмиши анъанавии ин институт мавҷуд нест.

Дар асоси хосиятҳои маҳсуси физикий энергияи электрикӣ наметавонад мавзӯи шартномаи қарзи молумулкӣ, шартномаи нигоҳдорӣ шуда наметавонад, зоро бо гузашти мӯҳлати муқарраршуда, моликияти тибқи шарномаҳои зикргардида додашуда, бояд баргардонда шаванд. Энергияи электрикӣ бошад истифода мешавад ва баргардондани он ғайриимкон аст. Хусусиятҳои асосии энергияи электрикӣ инҳо мебошанд: онро ҳамчун ашё дидан, дар анбор ба ҳаҷми зарурӣ барои истифодаи саноатӣ ҷамъ намудан номумкин мебошад, маҳдуд будани татбиқи принципҳои доштан, ихтиёрдорӣ оид ба муносибат бо энергия чун ба ашё, ба ҳам мувофиқ омадани вақти истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикӣ чун ҷараёни ягонаи вақт-баҳси илми сивилистиро ба вучуд меорад ва дар оянда низ ба вучуд меорад. То имрӯз дар байни сивилистон ақидаи ягона дар бораи он, ки энергия ашё аст ё не? вучуд надорад. Нуқтаи назари анъанавии моликияти «молумулкӣ» аз он бармеояд, ки дар асоси мағҳуми муносибатҳои молумулкӣ ҳуқуқи моликият ба объекти моддӣ, ашёҳо фаҳмида мешавад, худи мағҳуми молумулк бошад ба мағҳуми ашё баробар карда мешавад¹.

Инкишофи истеҳсолот ва иқтисодиёт ба муттаҳидшавии нуқтаи назари молумулкӣ, ба эътирофи ҳуқуқӣ кардани на-мудҳои нави молумулк оварда мерасонад. Ба молумулк чун ба объекти моликият энергияи электрикӣ ва газро, баъдан на-мудҳои дигари энергия ва маҳсулоти хоми аз фаҳмиши анъанавии ашё барояндаро ҷой намуданд. Самти дигар дар васеъкуни

¹ Ниг.: Сейнароев Б.М. Договор энергоснабжения [Электронный ресурс]. <http://www.lawmix.ru/comm/6906/> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

доираи объектҳои ҳуқуқи ашё коркард ва истифодаи нуқтаи назари «молумулки бечисм», ки ба ин энергияи электрикӣ, газ ва қоғазҳои қимматнок дохил мешавад, ба ҳисоб меравад¹. Шартномаи таъмини барқро ба назар гирифта, муносибатҳои шартномаи пудратро таҳлил намуда М. М. Агарков қайд мекунад, ки энергияи электрикӣ на ҳуқуқ мебошаду на ашё, мувофиқан бо шартномаи таъмини барқ, нерӯгоҳи барқӣ уҳдадор мешавад, ки кори барои ба истеъмолкунанди расондани энергия заруриро анҷом дихад, на ин, ки ба истеъмолкунанди ягон намуд молумулк дихад. М.М.Агарков аз инчо хулоса мебарорад, ки шартномае, ки мувофиқи он нерӯгоҳи барқӣ истеъмолкунандаро бо энергия таъмин мекунад, шартномаи пудрат ҳисобем². Ақидаҳои гуфташудаи яке аз классикони сивилистикаи Россия аҳамиятноки худ ва далелбиёрии бовариноки худро гум накарданд, гарчанде, ки дар ин роҳи дурудароз соҳаи энергетика аз навшуд, мувофиқан муносибатҳои ҳуқуқии таъминоти энергияи электрикӣ низ тағиیر ёфт. Низоми энергетикии муқтадир ба вучуд омадааст, ки энергияи электрикиро дар масофаи зиёд таъмин мекунад. Тағиротҳои соҳтори дохилии соҳаи энергетикий низ шуда гузаштанд, ихтисосҳои самтҳои зерин ба вучуд омаданд: истеҳсолот, хати интиқоли энергия, вазифа оид ба фурӯхтан; бозори яклухти энергетикий, яъне соҳаи хариду фурӯши энергияи электрикӣ, ки онро субъектон дар худуди низоми ягонаи энергетикии ҶТ ба амал мебароранд, ба вучуд омад. Ҷарвёни инкишофи муносибатҳои таъминоти энергияи электрикӣ таҳлили ҳаматарафай худро дар асари сивилисти номӣ профессор С.М.Корнеев, ки ба хислати ҳуқуқии шартномаи таъмини барқ бахшида шудааст, ёфтааст³. Ӯ аввалин маротиба масъалаи мустақилияти шартномаи мазкурро пешниҳод кардааст, ба хулоса омад, ки мавзӯи шартномаи баррасишаванда энергияи электрикӣ, ҳамчун арзиш ва неъмати иқтисодӣ мебошад. Фаҳмиши сивилистии имрӯзай энергетикии олимони Фарбро Р.Савате иброз намуд: «Энергия метавонад танҳо дар шакли уҳдадорӣ ифода гардад. Ин ашё, ҳамеша бо нишонаи

¹Ниг.: Мурzin Д.В. Ценные бумаги - бестелесные вещи. Правовые проблемы современной теории ценных бумаг. М.: Статут, 1998. С. 67 - 68.

²Ниг.: Агарков М.М. Подряд (текст и комментарий к статьям 220 - 235 ГК РФ). М., 1924. С. 13 - 14.

³Ниг.: Корнеев С.М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями. М., 1956. С. 29; Юридическая природа договора энергоснабжения // Закон. 1995. №7.С.78.

навъ муайяншаванда мебошад, ки танҳо дар натиҷаи истифодай онҳо зоҳир мегарданд ва бо воҳиди ягона фурӯхта мешавад. Объекти асосии уҳдадорӣ ба ҳисоб рафта, ҳеч вақт наметавонад объекти ҳуқуқи моликият бошад»¹. Ба тарафдорони шартномаи мустақил оид ба таъмини энергияи электрикӣ, энергияи гармӣ ва газ бо хати васлшуда эътиroz карда, О.Н.Содиков шабоҳати шартҳои шартномаи маҳсулотсупорӣ ва таъмини гази корхонаҳои саноатиро чун шартномаи намуди хос қайд кардааст, ба сифати намудҳои гуногуни маҳсулотсупорӣ, ки дар амалия мушкилоти муайяни кориро ба миён меорад². Нуқтаи назари мазкур оқибат аз ҷониби қонунгузор қабул шудааст. Ҳангоми коркарди лоиҳаи қисми дуюми КГЧТ оид ба шартномаи таъмини барқ баҳси зиёд ба вучуд омад, лекин дар Кодекс шартномаи таъмини барқро ҳамчун як намуди шартномаи хариду фурӯш қабул шуд, зеро энергия ин мол мебошад.

Дар мамлакатҳои Аврупо ҳам, шартномаи мазкурро ҳамчун як намуди шартномаи хариду фурӯш ҳисобида мешавад³. Бо ақидаи В.В.Витрянский шартномаи таъминоти барқ як намуди алоҳидаи хариду фурӯш мебошад, бо ҷамъи аломатҳои таснифшаванда мебинем, ки ин шартнома ҳеч вақт наметавонад як намуди шартномаи маҳсулотсупорӣ ва ҳеч вақт наметавонад институти шартномавии бевоситаи ба он воридшаванда бошад⁴. Фарқияти асосии ин ду шартномаи хариду фурӯш дар ҳусусияти мавзӯи шартномаи таъминоти барқ, ки ба ҳуд ду навъ объекто дарбар мегирад, мебошад: якум-амали ташкилоти барқтаъминқунанда оид ба додани энергия ба мизоҷ ва мутаносибан амали мизоҷ оид ба қабули барқи додашаванда ва пардоҳти он (мағҳуми анъанавии мавзӯи ӯҳдадорӣ); дуюм-мол-энергияи додашаванда ҳуд чун объекти маҳсуси муносибатҳо оид ба таъмини барқ баромад мекунад. Дар ин равия ба қонунгузор вазифаи прогматӣ-имконияти татбиқи меъёрҳои умумии хариду фурӯш ба на-мудҳои алоҳидаи шартномаи хариду фурӯш, ки аз такроркунии меъёрҳои танзими муносибатҳои ҳаммонанд озод мекунад, гузошта шудааст.

¹Ниг.: Саватье Р. Теория обязательств. М.: Прогресс, 1972. С. 86.

²Ниг.: Садиков О.Н. Правовые вопросы газоснабжения. М., 1961. С. 158 - 159.

³Ниг.: Витрянский В.В. Вторая часть Гражданского кодекса о договорных обязательствах // Вестник ВАС РФ. 1996. N 6. С. 122 - 123.

⁴Ниг.: Витрянский В.В. Договор купли - продажи и его отдельные виды. М.: Статут, 1999. С. 167.

Шартномаи таъмини барқ бо мизоч (абонент) ҳангоми дар ў мавҷуд будани таҷҳизоти барқие, ки ба талаботи муқаррар гардида ҷавоб медиҳад ва дар шабакаҳои ташкилоти таъмини барқ тибқи тартиби муқаррарнамуда сабт шудаанд, инчунин мавҷуд будани таҷҳизот ва дастгоҳҳои даҳлдори баҳисобгирии истифодаи барқ баста мешаванд. Дар ҳолатҳое, ки ба сифати мизоч (абонент) тибқи шартномаи таъмини барқ шаҳрванде ба-ромад меқунад, ки нерӯи барқро барои истифодаи майшӣ ба кор мебарад, шартнома аз лаҳзаи воқеии тибқи тартиби муқарраршуда васл намудани мизоч (абонент) ба шабакаи вaslгардида басташуда эътироф мегардад.

Ташкилоти таъминкунандаи барқ вазифадор аст, ба мизоч (абонент) аз тариқи шабакаи вaslgarдида ба ҳамон миқдоре, ки дар шартнома пешбинӣ гардидааст, бо риояи низоми додани он, ки аз ҷониби тарафҳо мувофиқа шудааст, барқ дихад. Меъёри барқи додашуда аз ҷониби ташкилоти таъмини барқ ва барқи қабулнамудаи мизоч (абонент) тибқи нишондоди дастгоҳи баҳисобгирии барқ ва дар сурати мавҷуд набудани он тибқи ҳисобу китоб муайян карда мешавад.

2. Дар шартнома ҳуқуқи мизоч (абонент) дар мавриди тағйир додани миқдори барқи дар шартнома муайяншуда бо шарти ҷуброни ҳароҷоти ташкилоти таъмини барқ, ки вобаста ба интиқоли барқ тибқи миқдори дар шартнома пешбинишуда масраф намудааст, пешбинӣ гардиданаш мумкин аст.

3. Дар ҳолатҳои ба сифати мизоч (абонент) тибқи шартномаи таъмини барқ баромад кардани шаҳрванде, ки қувваи барқро барои истеъмоли майшӣ истифода мебарад, ў ҳуқуқ до-рад қувваи барқро ба миқдори барояш зарурӣ истифода барад. Миқдори барқе, ки аз ҷониби ташкилоти таъмини барқ дода шудааст ва мизоч (абонент) қабул кардааст, тибқи нишондоди дастгоҳи баҳисобгириӣ муайян карда мешавад.

Агар ташкилоти таъмини барқ тавассути шабакаи vslgarдида нисбат ба он, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, ба мизоч (абонент) камтар барқ дода бошад, агар дар қонунҳо ё шартномаҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад ва ё аз моҳияти уҳдадорӣ барнаояд, қоидаҳои пешбининамудаи моддаи 502 КГҶТ истифода бурда мешаванд. Сифати барқе, ки ташкилоти таъмини барқ таъмин менамояд, бояд ба талаботи муқаррарнамудаи намуна (стандарт)-ҳои давлатӣ ва дигар

санадҳои меъёрӣ оид ба намуна (стандартизатсия) ё сифати пешбининамудаи шартнома мутобиқат намояд. Дар ҳолати аз ҷониби ташкилоти таъмини барқ вайрон кардани талаботе, ки ба сифати барқ пешниҳод мегардад, агар дар қонунҳо ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад ё аз моҳияти уҳдадорӣ барнаояд, қоидаҳои пешбининамудаи моддаи 511 КГ ҶТ истифода бурда мешавад. Мизоч (абонент) вазифадор аст ҳолати даҳлдори техникӣ ва бехатарии шабакаҳои барқи истифодашаванд, асбобу анҷом ва таҷхизотро таъмин намояд, низоми муқарраршудаи истифодаи барқро риоя карда, инчунин ба ташкилоти таъмини барқ дар бораи садамаҳо, сӯхтор, норасогиҳои асбобу анҷоми баҳисобгирии барқ ва дигар вайронкориҳое, ки ҳангоми истифодаи барқ рух додаанд, фавран иттилоъ диҳад. Дар ҳолатҳое, ки оид ба шартномаи таъмини барқ ба ҳайси мизоч (абонент) шаҳрванде баромад карда барқро барои эҳтиёҷоти майшӣ истифода мебарад, агар дар қонунҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, уҳдадории таъмини ҳолати муносиби техникӣ ва бехатарии шабакаҳои барқ, инчунин асбоби баҳисобгирии истифодаи барқ ба зиммаи ташкилоти таъмини барқ гузошта мешавад. Талабот нисбат ба ҳолати техникӣ ва истифодаи шабакаҳои барқ, асбоб ва таҷхизот, инчунин тартиби татбиқи назорати риояи он тибқи қонунҳо муайян карда мешавад. Агар дар қонунҳо, санадҳои дигари меъёрӣ ё созишиномаи тарафҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, пардоҳти барқ барои микдори воқеии барқи истифоданамудаи мизоч (абонент), ки мутобиқи моддаи 571 КГҟТ муайян карда мешавад, сурат мегирад. Мизоч (абонент) метавонад барқеро, ки ўз аз ташкилоти таъмини барқ гирифтааст, тавассути шабакаи пайваста танҳо бо розигии ташкилоти таъмини барқ ба шахси дигар мизоч (абонент)-и фаръӣ интиқол диҳад. Нисбат ба шартнома дар мавриди аз ҷониби мизоч (абонент) ба мизоч (абонент)-и фаръӣ интиқол додани барқ, агар дар қонунҳо ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад, қоидаҳои ҳамин зербоб истифода бурда мешаванд. Ҳангоми интиқоли барқ ба мизоч (абонент)-и фаръӣ, агар дар қонунҳо тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад, дар назди ташкилоти таъмини барқ мизоч (абонент) масъул мебошад. Дар ҳолатҳое, ки ба ҳайси мизоч (абонент) оид ба шартномаи таъмини барқ шаҳрванде баромад мекунад, ки барқро барои эҳтиёҷоти майшӣ истифода мебарад, он хукуқ дорад бо шарти

огоҳ намудани ташкилоти таъмини барқ ва пурра пардохтани арзиши барқи истифодашуда якҷониба шартномаро бекор қунад. Дар ҳолатҳое, ки ба ҳайси мизоч (абонент) оид ба шартномаи таъмини барқ шахси ҳуқуқӣ баромад меқунад, ташкилоти таъмини барқ ҳукуқ дорад тибқи тартиби якҷониба дар асосҳои пешбининамудаи моддаи 560 КГЧТ ба истиснои ҳолатҳое, ки қонунҳо ё дигар санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар намудаанд, аз ичрои шартнома даст қашад. Танаффус дар интиқоли барқ, қатъ ё маҳдуд кардани интиқоли барқ тибқи созишиномаи тарафҳо, ба истиснои ҳолатҳои тасдиқнамудаи мақомоти назорати давлатии энергетикӣ, ки вазъи гайриқаноатбахши таҷхизоти мизоч (абонент) дорои таҳди迪 садама мебошад, ё ба ҳаёт ва амнияти шаҳрвандон хатар ба миён меоварад, иҷозат дода мешавад. Дар мавриди танаффуси интиқоли барқ, қатъ ё маҳдуд кардани интиқоли он ташкилоти таъмини барқ бояд мизоч (абонент)-ро огоҳ созад. Танаффус дар интиқоли барқ, қатъ ё маҳдуд соҳтани интиқоли он бидуни мувофиқаи мизоч (абонент) ва бидуни огоҳонии даҳлдор танҳо дар ҳолатҳои зарурати андешидани тадбирҳои таъхирнапазир ҷиҳати пешгирий ё рафъи садама дар системаи ташкилоти таъмини барқ бо шарти фавран огоҳ намудани мизоч (абонент) иҷозат дода мешавад. Дар ҳолати ичро накардан ё ичрои номатлуби уҳдадориҳои вобаста ба шартномаи таъмини барқ ташкилоти таъмини барқ ва мизоч (абонент) уҳдадоранд зарари воқеии (қисми 2 моддаи 15) ба ин васила расонидашударо ҷуброн намоянд. Агар танаффус дар интиқоли барқ дар натиҷаи аз ҷониби ташкилоти таъмини барқ танзим намудани низоми истифодаи барқ, ҳангоми нокифоя будани иқтидор ва нерӯи барқ бошад, ки дар асоси қонунҳо анҷом дода шудааст, ташкилоти таъмини барқ танҳо дар сурати мавҷуд будани гуноҳи он вобаста ба ичро накардан ё ичрои номатлуби уҳдадориҳои шартнома масъулият дорад.

МАВЗҮИ 10. ШАРТНОМАИ ҲАМЛУ НАҚЛИ ГАЗ ВА НАФТ БА ВОСИТАИ ҚУБУРХОИ МАГИСТРАЛӢ

Газ ва нафт - объекти муносибатҳои маҳсулотсупорӣ ва ҳамлу нақли магистралӣ бо истифодаи қубурҳо. Мағҳум ва хусусиятҳои шартномаи ҳамлу нақли газ ва нафт ба воситаи қубурҳои магистралӣ. Унсурҳои асосии ин шартнома. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчиёни он. Қубури магистралӣ ҳамчун маҷмӯи ягонаи молу мулкӣ. Танзими зиддимонополии (монополияи табииӣ) ҳамлу нақли газ ва нафт ба воситаи қубурҳои магистралӣ. Муаммоҳои дастрасӣ ба қубури магистралӣ. Ҷавобгарии иштирокчиёни шартнома дар ҳолати ҳуқуқвайронкуни.

Масъалаи муайянкуни низоми муносибатҳои шартномавӣ дар қубурҳои нафту газашон аз солҳои 60-ум, вақте ки қӯбурҳои магистралӣ зиёд истифода шуданд, ба миён омад. Аммо, дар асоси он ки идораи нафтгузаронандои магистралӣ аз ширкатҳои истихроҷкунандай нафт, нафт харидорӣ намуда, онро ба ширкатҳои коркардкунандай нафт мефурӯҳтанд. Амалисозии нафти истихроҷшуда ҳамин тавр ба воситаи шартномаи маҳсулотсупорӣ ба амал бароварда мешуд¹. Ба таври дигар, расондани нафт бо роҳи кашондани он ба воситаи қубурҳои магистралӣ амалӣ мешуд. Дар ин бора сивилисти номӣ О.Н. Садиков навистааст «Шартномаи боркашонӣ вучуд надорад, агар маҳсулот ба харидор бо воситаҳои маҳсулотсупоранд расонда шавад. Масалан, вақте ки нафт ё газро идораи нафткашонҳо ё газкашонҳои магистралӣ мекашонанд. Дар ин ҳолат байни идораи магистралии нафткашон ё газкашон аз як тараф ва ташкилоти шаҳрии газтаъминкунанда ё корхонаи коркардкунандай нафт аз тарафи дигар шартномаи маҳсулотсупорӣ мебанданд. Ба нархи газу нафти бо қубурҳои боркашон додашаванда, ҳам нархи маҳсулот ва ҳам арзиши интиқоли газу нафт дохил мешавад»². Чунин ҳолатро Л.М. Рутман ҷонибдорӣ мекунад: «Хис-лати ҳуқуқии муносибатҳои

¹Ниг.: Закиева О.Г. Правовая природа договора на транспортировку нефти по магистральным трубопроводам[Электронный ресурс]. http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=684 (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

²Ниг.: Садиков О. Н. Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право: курс лекций. М., 2001. С. 378.

дар интиқоли нафту газ бавучудоянда мураккаб мебошад, дар як вақт аломатҳои маҳсулотсупорӣ ва интиқолдиҳиро ба худ дарҷ мекунад. Аммо бисёртар ин алоқамандиҳо ба маҳсулотсупорӣ монандӣ доранд, зоро додани нафт ҳама вақт хислати пардоҳт карданро ба ташкилоти нафтрасонанда ба худ касб менамуд, ки ин дар муносибатҳои интиқолдиҳӣ мавҷуд на буд. Идораи нафткшонандаҳои магистралӣ нафтро аз ташкилотҳои нафтӣ на барои истеъмоли истеҳсолӣ, балки барои ба қабулкунандаи зарурӣ расондан мегиранд, муносибатҳои дар инчо бавучудомада гузариши маҳсулотро аз як шахс ба шахси дигар ифода мекунад. Нишонаҳои номбаршу-да барои баҳогузории алоқаи баррасишаванда ҳалкунанда мебошад, ки дар асоси ин танзимнамоии ҳуқуқии он тибқи меъёрҳои қонунгузории танзимкунандаи маҳсулотсупорӣ ба амал бароварда мешавад¹. Аммо на ҳама ҳуқуқдринҳо ин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ мекунанд. Ана дар ин бора С.И. Дудников дар асари худ «Танзими ҳуқуқии интиқоли қубурии ИҶШС» чи мегӯяд: «Расондани бори нафтӣ бо қубурҳои магистралӣ-чараёни интиқолӣ мебошад, на унсурҳои маҳсулотсупорӣ. Барои ҳамин бояд гап на дар бораи он равад, ки муносибатҳоро оид ба расондани нафт бо шартномаи маҳсулотсупорӣ ба расмият дарорем, балки дар бораи мувофиқкуни танзими муносибатҳои ҳуқуқии мазкур ба мазмуни техникиву иқтисодии он равад. Шартномаҳои бо қубурҳои магистралӣ ба ягон намуди уҳдадориҳои ҳуқуқи гражданиӣ дохил намешавад ва онро бо асосҳои кофӣ мумкин аст ба навъҳои маҳсуси шартномаи соҳибкорӣ дохил кунем. Дар натиҷа мо чунин меҳисобем, ки навъи маҳсуси шартномаи ба вуҷудомадаро бо қубурҳои магистралӣ, шартномаи интиқоли маҳсулотҳо ба воситаи қубурҳои магистралӣ номгузорӣ кунем»². Мутаносибан соли 1984 Н.А. Романович нуқтаи назари дигарро оид ба хислати ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқии

¹Ниг.: Рутман Л.М. Правосубъектность государственного промышленного объединения // Правоведение. 1974. №6. [Электронный ресурс]. <http://www.lawmix.ru/comm/2982/> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

² Ниг.: Дудников С.И. Правовое регулирование трубопроводного транспорта: Автореф. д-ра юрид. наук. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет, 1963. [Электронный ресурс]. <http://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-otnoshenii-v-sfere-transportirovki-nefti-po-magistralnym-nefteprovoda> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

интиқоли қубурии ҳамонвақта пешниҳод намуд: «Муносибатҳои истифодаи қубурҳои интиқолдиҳанда маҳсулотсупорӣ ва интиқолро муттаҳид мекунад, ки ҷараёни аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ҷудонашавандаро ташкил мекунанд, ки дар кучо маҳсулотсупорӣ ба анҷом расида аз кучо интиқолдиҳӣ оғоз меёбад, номаълум аст. Аммо, бисёртар ин комплекси мураккаби муносибатҳои мазкур бо шартномаи маҳсулотсупорӣ ба расмият дароварда мешавад, ки шакли мазкур барои ин муносибатҳо маҳдуд мебошад. Ба ғайр аз ин шартномаҳои бо қубурҳои магистралӣ иҷрошавандаро ба шартномаи интиқол ҷойгир қунем, пас ба воридшавии муносибатҳои маҳсулотсупорӣ ба он монеагӣ мекунад. Ҳамин тавр муносибатҳои бо қубурҳои магистралӣ бавучудояндаро на маҳсулотсупории бо интиқолдиҳӣ олудашуда ва на интиқолдиҳӣ бо унсурҳои маҳсулотсупорӣ, шуморидан мумкин нест»¹. Дар инчо на унсурҳои вобастаи асосиву ҳукмфармо ва на унсурҳои дуюмдараҷа нест. Ҳамаи онҳо аҳамияти баробар доранд, аз ҳамдигар ҷудонопазиранд, барои ҳамин табииати ҳуқуқии ин шартномаҳоро бо присипи бартарият муқаррар намудан номумкин аст. Мутаносибан дар муносибатҳои баррасишаванда мавҷуд будани ҳолатҳои мустақили маҳсулотсупорӣ ва интиқолдиҳӣ ҳарф задан ҷоиз нест, зеро ин муносибатҳо дар як шартнома ба расмият дароварда мешавад. Оид ба мустақилияти ҳолатҳои интиқолдиҳӣ ҳарф задан ҷоиз буд, агар он аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аз уҳдадориҳои маҳсулотсупорӣ озод мебуд, ки ин мушоҳида намешавад. Азnavташкилкуни муносибатҳо оид ба истифодаи қурубурҳои магистралӣ барои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ озод намудани мақомотҳои қубурҳои интиқолдиҳӣ аз хизмати маҳсулотсупор ва вобаста кардани фаъолияти онҳо танҳо ба интиқолдиҳӣ, бо дарназардошти ҳусусиятҳои ҳоси он ва ташкил намудани муносибатҳои шартномаи интиқолдиҳӣ ба расондани маҳсулот бисёр бамаврид аст². Ба таври дигар гӯем, мустақилияти ҳуқуқии ҷараёни интиқолдиҳӣ аз маҳсулотсупорӣ зарур аст. Пас дар ин ҳолат шартнома оид ба расондани арзишҳои моддӣ бо қубурҳои магистралиро дар қатори шартномаҳои боркашонӣ ва таноби

¹Ниг.: Романович А. Н. Транспортные правоотношения. Минск, 1984. С.126.

²Ниг.: Закиева О. Г. Асари зикршуда.

ядак пурра чун намудҳои гуногуни шартнома оид ба қашондан меҳисобем, муносибатҳои дар ин асос бавучудомадаро ба интиқолдиҳӣ дохил мекунем. Ҳамин тавр қубурҳои интиқолдиҳанда ба дигар намудҳои нақлиёти маҳсулоткашон баробар мешавад»¹. Ин чунин маъно дорад, ки дар он замон зарурати азnavташкилкуни қубурҳои интиқолдиҳанда, инчунин этироф намудани муносибатҳои ҳуқуқии интиқоли нафт бо қубурҳои магистралӣ ба ҳайси муносибатҳои ҳуқуқии интиқолиҳӣ ва озод намудани онҳо аз нишонаҳои маҳсулотсупорӣ илман исбот шуда буд.

Мехостам диққати шуморо ба реалий будани шартномаи интиқоли нафт бо қубурҳои магистралро нисбат ба шартномаи маҳсулотсупорӣ, ки ҳамавақт консенсуалӣ мебошад, ҷалб намоям. Сабаби фарқгузориро байни шартномаҳои реалий ва консенсуалӣ М. И. Брагинский хуб фаҳмондааст: «Ин ё он шартномаро чун реалий ва ё баръакс чун консенсуалӣ тартиб додан аз он вобаста аст, ки манфиати ҳар як тараф дар чи ифода меёбад ва мутаносибан мақсади шартнома, ки манфиати тарафҳоро ифода мекунад, аз чи борат мебошад. Агар мақсади мазкур аз гирифтани мол, кор ва хизматрасонӣ ва мутаносибан гирифтани мукофот иборат бошад, пас амалҳои номбаршууда (додани мол, кор ва хизматрасонӣ ва мутаносибан гирифтани мукофот) ба мавзӯи шартнома табдил меёбад ва ҳамин вақт қонунгузор шартномаро ҳамчун консенсуалӣ муайян мекунад. Дар ҳолатҳои боқимонда, вақте, ки мавзӯи шартнома ба амал баровардани амалҳои муайян оид ба молумулк мебошад, қонунгузор намунаи шартномаи реалиро интихоб мекунад». Шартномаи маҳсулотсупорӣ, бо дарна-зардошли он ки аз лаҳзаи ба розигӣ расидан басташуда ҳисобида мешавад, бо та моми шартҳояш консенсуалӣ ҳисобида мешавад. Додани нафт ба боркашон, додани ҳучҷати тасдиқкунандай қабули борро пас аз қашондан ба боркашон асос медиҳад, ки шартномаи интиқоли нафтро бо қубурҳои магистралӣ ба гурӯҳи шартномаҳои реалии гражданий-ҳуқуқӣ дохил намоем. Аз соли 1992 сар карда корхонаҳои интиқолдиҳандай нафт ба низоми

¹Ниг.: Романович А. Н. Транспортные правоотношения. Минск, 1984. С.126.

²Ниг.: Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. М.: Статут, 2001. С.392.

тарофавии пардохти хизматрасонӣ гузаштанд ва муносибати дучониба бо бор интиқолдиҳанда бо шартномаи интиқолдиҳӣ ба танзим дароварда мешавад. Дар назари аввал шартномаи интиқоли нафт бо қубурҳои магистралӣ –ин намуди «ҳамлу нақл»-ии шартномаи гражданий-хуқуқӣ мебошад. Аммо аз фарқият бо шартномаи боркашонӣ, шартномаи интиқоли нафт бо қубурҳои магистралӣ ба мақсади ягона-таъмини ҳамлу нақли бор-равона шудаанд. Ба ақидаи В.А. Егиазаров¹ аз сабаби он, ки дар шартнома гап дар бораи ҳамлу нақли маҳсулот меравад, мо бо шартномаи экспидитсияи нақлиётӣ, ки вазъи хуқуқиаш мувофиқи КГ ҶТ муайян карда мешавад сару кор дorum.

Аммо дар назари аввал ин соҳтори дақиқи хуқуқӣ пас аз омӯзиши матни шартнома яқранг намебошад. Шартномаи номбурда ба шартномаи экспидитсияи нақлиёт «моил» аст. Танҳо «моил» аст, зеро бо пуррагӣ қоидаи КГ ҟТ оид ба шартномаи экспидитсияи нақлиёт ба шартномаи интиқоли нафт бо қубурҳои магистралӣ бо хусусияти бастан ва мазмуни он паҳн намегардад².

Тибки шартномаи экспедитсияи нақлиётӣ экспедитор уҳдадор мешавад бо пардохти подошпулӣ ва аз ҳисоби муштари (бор-фиристанда ё боргиранда) хизматрасонии вобаста ба боркашониро, ки дар шартномаи экспедитсия муайян гардидааст, ичро ё ташкил намояд. Дар шартномаи экспедитсия метавонад уҳдадории экспедитор дар мавриди боркашонӣ тавассути нақлиёт ва ба самти ҳаракате, ки экспедитор ё муш-тарӣ интихоб намудаанд, уҳдадории экспедитор дар мавриди аз номи муштари ё аз номи худ бастани шартнома (шартномаҳо)-и боркашонӣ, таъмини фиристодан ва гирифтани бор, инчунин дигар уҳдадориҳои вобаста ба ҳамлу нақл пешбинӣ карда шавад. Ба сифати хизматрасонии иловагӣ, анҷом додани чунин амалиётҳои барои боркашонӣ муҳим ба монанди гирифтани ҳуҷҷатҳои барои воридот ва содирот зарурӣ, ичро расмиёти гумrukӣ ва дигар расмиёт, санчиши теъдод ва ҳолати бор, борбардорӣ ва борфарорӣ, пардохти бочу хироҷ ва дигар ҳароҷотҳое, ки ба зиммаи борфиристанда (боргиранда) гузошта

¹Ниг.: Егиазаров В. А. Понятие «транспортирование грузов» и «перевозка грузов» в российском законодательстве//Право и экономика. М., 1999. № 11. С.89.

²Ниг.: Закиева О. Г. Асари зикршуда.

мешавад, нигаҳдошти бор, гирифтани он дар маҳалли таъинот, инчунин дигар амалиёт ва хизматрасонӣ пешбинӣ карда шуда-наш мумкин аст. Шартҳои ичрои шартномаи экспедитсияи нақлиётӣ, агар дар қонунҳо оид ба фаъолияти нақлиётию экспедитсионӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, тибқи созишномаи тарафҳо муайян карда мешаванд.

Хислати ҳуқуқии шартномаҳо бо ширкатҳо, дар назари мо, мумкин аст чун шартномаи омехта, яъне мувофиқи м.453 КГ ҶТ дорои унсурҳои намудҳои гуногуни шартномаҳо мебошад, фаҳмем. Ёдовар мешавем, ки санади баррасишаванда унсурҳои ҳам экспедитсияи нақлиётӣ ва ҳам хизматрасонии пулакиро ба худ дарҷ мекунад. Номи он худ ин тавр садо медиҳад, «шартномаи хизматраонӣ оид ба интиқоли нафт», ки онро ба шартномаи хизматрасонии пулакӣ (Боби 37 КГ ҔТ) дохил кардан лозим меояд. Ҷӣ тавре, ки Ю.В.Романетс оид ба ин намуди шартнома қайд кардааст, ба ҳамаи хизматрасониҳо нишонаҳои умумӣ хосанд: «натиҷаи онро ичро кардани амали хислати моддӣ надошта, ки дар якҷоягӣ бо он умумияти ягонаро ташкил мекунанд¹». Ин мағҳум дар сатҳи баробар борои шартномаи интиқоли нафт бо қубурҳои магис-трайӣ мувофиқат мекунад. Нисбати танзими ҳуқуқии шартномаи номбаршуда бошад дар шартномаи намунавӣ санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои дар соҳаи интиқоли нафт бавучудояндро ба танзим медарорад номбар шудааст. Инчунин бояд инро ба назар гирем, ки субъектон субъекти монополияи табиӣ мебошанд ва мутаносибан фаъолияти он аз ҷониби қонунгузории монополияи низ ба танзим дароварда мешавад. Инак, мутаносибан шартномаи хизматрасонӣ оид ба интиқоли нафт на танҳо бо қонунгузории гражданӣ балқӣ бо санадҳои меъёрии гуногуни идоравӣ, инчунин бо қонунгузории зиддиинҳисорӣ ба танзим дароварда мешавад. Боз як ақидаи олимӣ сивилисти номиро оид ба масъалаи хислати ҳуқуқии шартномаи нафт ва маҳсулотҳои нафтӣ баррасӣ мекунем. Дар асрҳои М.И.Брагинский ва В.В.Витрянский гап дар бораи он мера-вад, ки меъёрҳои КГ ҔТ-ро нисбати шартномаҳои мазкур татбиқ намоем, агар танзими маҳсуси ҳуқуқӣ мавҷуд набошад, агар аз моҳияти уҳдадориҳои бавучудомала тартиби дигар барнаояд; ин танҳо татбиқи техникаи қонунгузорӣ мебошад ва ба

¹ Ниг.: Романец Ю. Договор возмездного оказания услуг//Закон. 1999. № 10. С. 110.

таснифи шарномаҳои зикргардида ба сифати шартноиаи таъмини барқ ва ё намудҳои гуногуни он ягон хел таъсир намерасонад»¹.

Чунин ақидаро Е.А.Суханов ҳам ҷонибдорӣ мекунад: «муносибатҳое, ки дар интиқоли газ, нафт ва маҳсулотҳои нафтӣ ба вуҷуд меоянд, ба категорияҳои муносибатҳои аз шартномаи маҳсулотсупорӣ ба вуҷуд меояд, дохил намешавад, меъёрҳои КГ ЧТ, ки танзимкунандагони муносибатҳои таъмини барқ мебошад, нисбати муносибатҳои бо таъмини энергияи гармии газ, нафт ва маҳсулотҳои нафтӣ, инчунин бо таъминоти об бо хати васлшуда алоқаманд низ татбиқ мешавад»². Аммо гузарондани қиёс байни шартномаҳои таъмини барқ ва интиқоли газ, нафт ва маҳсулотҳои нафтӣ наонқадар бомуваффақият буд. КГ ЧТ меъёрҳои танзимкунандай мавзӯи шартномаи таъмини барқ, тартиби бастан, дарозкунӣ, тағир ва қатъкунии он, микдор ва сифати энергияи додашаванда, уҳдадориҳои харидор оид ба истифода ва нигоҳдории шабака, таҷхизотҳои дастгоҳҳо, пардоҳти барқ, ҷавобгари бо шартномаи таъмини барқ ва ғайраро дар бар мегирад. Ва чи тавре ки А. Кабалкин мегӯяд, КГ бевосита нишон намедиҳад, ки гап дар бораи қадом намуди энергия рафта истодааст. Дар навбати аввал энергияи электрикӣ дар назар дошта мешавад³.

Оид ба «Таъмини барқ» КГЧТ боби 29 «Хариду фурӯш» моддаи 579-ро дарбар мегирад «Татбиқи қоида оид ба таъмини барқ ба шартномаҳои дигар», гуфта шудааст, ки ҳамаи қоидаҳои танзимкунандай таъмини барқ, «ба муносибатҳои бо таъмини газ, нафт ва маҳсулотҳои нафтӣ, об ва дигар молҳо ба воситай хати васлшуда алрқаманд аст татбиқ карда мешавад» агар дар қонун, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигар ё аз моҳияти уҳдадорӣ, яъне шартҳои дар шартнома пешбинишуда тартиби дигар барнаояд. Саволе ба миён меояд: «хати васлшуда» чист?

Дар асарҳои Б.М. Сейнароев «Шартномаи таъмини барқ» нишон медиҳад, ки мағҳуми «хати васлшуда» ба энергияи электрикӣ вобаста шудааст, ки он низоми объектҳои

¹Ниг.: Брагинский М. И. и Витрянский В. В. Договорное право. М.: Статут, 2000. ─ Кн. 2: Договоры о перевозке имущества. С. 146.

²Ниг.: Гражданское право: Учебник. В 2-м. / под ред. Е. А. Суханова. М.: БЕК, 1993. С.69.

³Ниг.: Кабалкин А. Толкование и классификация договоров //Российская юстиция. 1996. № 7. С. 25.

энергиядиҳандаро ифода мекунад¹. Дар саноати нафт ва газ ин мағхум истифода намешавад. Аммо дар соҳаи энергияи электрикӣ он дар муносибатҳои шабакаҳои барқтақсимкунанда истифода мешавад. Энергияи электрикӣ аз нерӯгоҳи барқии истеҳсолкардаи он ба ноҳияҳои истеъмолкунанда бо шабакаҳои низомноки барқдиҳанда дода мешавад ва алакай аз онҳо «бо хати воситагӣ» ба истеъмолкунандагон дода мешавад. Мувофиқи ин нақша ташкилоти барқистеҳсолкунанда барқро ба ташкилотҳои барқтаъминкунанда бо шартномаи маҳсулотсупорӣ (ҳариду фурӯш) мефурӯшад. Чи тавре ки дар м.569 КГ ҶТ нишон дода шудааст, «тибқи шартномаи таъмини барқ ташкилоти таъминкунандай барқ уҳдадор мешавад, аз тариқи хати барқи васлшуда ба мизоч нерӯи барқ диҳад» Ҳамин тавр аён аст, ки гап дар бораи шабакаи тақсимкунанда меравад, на дар бораи шабакаи магистралӣ. Аммо мутаассифона ба ин ҳолат тафсиркунандагони зиёди КГ диққат надоданд. Интиқоли нафт ва маҳсулотҳои нафти ба воситаи қубурҳои магистралӣ бо хислати ба худ хос хеле аз таъмини барқ дур аст, ки намегузорад то масъалаи ба он татбиқ кардани меъёри КГ дар боло зикршударо пешниҳод қунем. Дар ин ҳолат гап дар бораи шартномаи нақлиёт меравад. Мо нуқтаи назари А.И. Ҳаснудиновро ҷонибдорӣ мекунем, ки мағхуми зерини шартномаи нақлиётро пешниҳод мекунад. «Шартномаи нақлиётро мумкин аст, чун шартнома, ки мувофиқи он як тараф (ташкилоти нақлиётӣ) уҳдадор мешавад хизматрасониро оид ба интиқоли бор ва мусоғир барои ба мақсади пешбинишуда расидан амалӣ намояд, тарафи дигар (мизоч) бошад уҳдадор мешавад ҳақи муқаррарнамудаи хизматро пардозад, муайян намоем»².

Мағхуми мазкури додашудаи шартномаи нақлиёт имконият медиҳад, ки якум-аз шумораи зиёди муносибатҳо оид ба хизматрасонӣ, ўҳдадориҳои гайримустақими хизматрасонии маҳсуси ҳамлу нақлро чудо қунад; дуюм «барӯйхатгири»-и шартномаҳои нақлиётро гузаронад; сеюм уҳдадориҳои нақлиётӣ ва бисёр паҳнгаштаи гайринақлиётиро, ки бо якумин

¹ Ниг.: Сейнароев Б. М. Договор энергоснабжения //Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2000. № 6 (91). С. 34.

²Ниг.: Ҳаснудинов А. И. Понятие транспортного договора //Правоведение. 1990. № 3. С.40.

алоқаманд аст ва таъминкунандаи таъсис, инкишоф, барҳамхурии онҳоро маҳдуд кунад; чорум мағхуми ҳолати ёрирасони нақлиётро бо мустақилкунии онҳо дар баробари уҳдадориҳои асосии ҳамлу нақл коркард кунад. Дар асоси гуфтаҳои боло, мо бо ақидаи О.Г.Закиевро дар бораи он, ки «шартномаи интиқоли нафт бо қубурҳои магистралӣ унсурҳои ҳам шартномаи экспидитсияи нақлиётӣ ва ҳам элементҳои шартномаи дигари хизматрасонии пулакиро дар бар мегирад, яъне шартномаи омехта мебошад» ҷонибдорӣ мекунем. Шартномаи баррасишавандаро мумкин аст чун шартномаи беноми хизматрасонии интиқоли нафт баҳогузорӣ кунем. Алалхусус, ин хусусиятҳо дар он вақт зоҳир мегардад, ки агар муттаҳидшавии ҷараёни интиқоли нафт ва якҷошавии он (нафтҳои омехтаи сифатҳои гуногун) ба миён оянд, инчунин пешниҳоди маълумот ба борфиристанда оид ба ҳаракати нафти он бо қубурҳо¹.

¹ Ниг.: Закиева О. Г. Асари зикршуда.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТҲОИ ТАВСИЯШУДА:

1. Аминджанов Р.М. Энергетическая безопасность Республики Таджикистан и организационно-экономические основы ее обеспечения. Дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 2004.
2. Андрюхина Э.П. Административно-правовое регулирование нефтегазового комплекса РФ. М., МГЮА, 2000.
3. Арифов Х. О., Арифова П. Х. Освоение гидроэнергетических ресурсов Таджикистана и некоторые правовые вопросы водопользования в бассейне Арала. // Энергетическое право. 2009. №2.
4. Беренштейн И.В. Правовое регулирование водоснабжения и водоотведения в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006.
5. Борисов Н.Н. Роль государственного регулирования в экономике неф-тепроводного транспорта России. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000.
6. Блинкова Е.В. Договор водоснабжения в российском гражданском праве. Дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2001.
7. Доронкин К.А. Рыночная среда и ее влияние на устойчивое развитие энергетики Республики Таджикистан и стран Центральной Азии. Дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 2003.
8. Дудников С.И. Правовое регулирование трубопроводного транспорта: Автореф. дис. д-ра юрид. наук. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет, 1963.
9. Жанэ А.Д. Постатейный комментарий к Федеральному закону «Об электроэнергетике». М., 2005.
10. Жилинский С.Э. Предпринимательское право. М, 2006.
11. Жизнин С.З. Транзит энергоресурсов: нормы международного права. // Трубопроводный транспорт нефти. 2002. - № 7.
12. Зияева З.Ж. Стратегия диверсификации топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан. Дис. ... канд. эконом. наук. Санкт- Петербург, 2009.
13. Клеандров М. И. Нефтегазовое законодательство в системе российского права /Под ред. В. В. Лаптева и В. Ф. Яковлева. Новосибирск, 1999.
14. Исмаилов Ш.М. Некоторые особенности энергетического права в Таджикистане [Текст] / Исмаилов Ш. М. // Юридический мир. - 2008. - N 5.

15. Исмоилов Ш.М. Приоритеты энергетической политики Таджикистана: правовые аспекты строительства Рогунской ГЭС. [Электронный ресурс]. http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=735 (дата обращения: 03.03.2013).

16. Капустин А. Я. Право на водные энергетические ресурсы в современном международном праве. – Сборник тезисов Международной конференции по сокращению стихийных бедствий, связанных с водой. – Душанбе, 2008.

17. Корнеев С.М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями. Автореф. дисс. канд. наук. М., 1953.

18. Корнеев С.М. Юридическая природа договора энергоснабжения//Закон. 1995. № 7.

19. Либкинд М.С. О качестве электрической энергии//Стандарты и качество. 1979. №10.

20. Матиящук С. В. Особенности правового регулирования отношений, связанных с функционированием оптового рынка электрической энергии. Иркутск, 2005.

21. Попондопуло В.Ф. Коммерческое (предпринимательское) право. М., 2006.

22. Предпринимательское право Российской Федерации/Отв. ред. Е.П. Губин, П.Г. Лахно. М., 2005.

23. Постатейный научно-практический комментарий к Федеральному закону «Об электроэнергетике»/Под общ. ред. В.Ю. Синюгина. М., 2003.

24. Плужников Б.И. Нефтяная промышленность Египта. // Трубопроводный транспорт нефти. 2000. - №8.

25. Плужников Б.И. Нефтяная промышленность Индии. // Трубопроводный транспорт нефти. 2002. - №9.

26. Плужников Б.И. Нефтяная промышленность Ливии. // Трубопроводный транспорт нефти. 2002. - №1.

27. Плужников Б.И. Нефтяная промышленность США. // Трубопроводный транспорт нефти. 2002. - №2.

28. Плужников Б.И. Состояние нефтяной промышленности Канады. // Трубопроводный транспорт нефти. 2001. - №11.

29. Плужников Б.И. Состояние нефтяной промышленности Норвегии. // Трубопроводный транспорт нефти. 2000. - №10.

30. Рамазанов К.Н., Заридзе Н.М. Основные направления энергетической политики Азербайджанской Республики // Эко-

номика топливно-энергетического комплекса России. — 1994.
— № 4.

31. Савельев Н. Юридическая природа договора по использованию электроэнергий//Рабочий суд. 1928. № 1.
32. Садиков О.Н. Правовые вопросы газоснабжения. М.: Госюризат, 1961.
33. Самадов Ш.Д. Механизм формирования и развития рыночных отношений в электроэнергетике Республики Таджикистан. Дис. ... канд. эконом. наук. Душанбе, 1999.
34. Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Душанбе: «ЭР-граф», 2013.
35. Сангинов Д.Ш. К вопросу о правовом обеспечении предпринимательской деятельности в нефтегазовом секторе// Законодательства. №4 (8), 2012.
36. Сангинов Д.Ш. Места энергетического права в системе права Республики Таджикистан// Государство и право. 2012, №3.
37. Сангинов Д.Ш. Энергетическое право Республики Таджикистан. Курс лекций. Душанбе: «Эр-граф», 2013г.
38. Салиева Р.Н. Правовое обеспечение развития предпринимательства в нефтегазовом секторе экономики. Новосибирск, 2001.
39. Стариakov Ю.Н. Курс общего административного права. Т. 1. М., 2002.
40. Сейнароев Б.М. Правовые вопросы договора снабжения электроэнергией предприятий и организаций. Алма-Ата. 1975.
41. Сейнароев Б.М Проблемы единобразия толкования и применения норм права при разрешении судами споров в сфере энергоснабжения//Актуальные вопросы правового регулирования и правоприменения в электроэнергетике. СПб. СПбГУ. 2003г.
42. Сейнароев Б.М Правовое регулирование снабжения электроэнергией социалистических предприятий и организаций. М., 1971.
43. Сейнароев Б.М. Договор энергоснабжения//Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2000. № 6.
44. Селивончик А.В. Правовая организация поставок нефтепродуктов в Российской Федерации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. — М., 2000.

45. Симонова И.Ф. Проблемы совершенствования государственного регулирования нефтяного комплекса России в условиях рынка. М.: ЦНИИ-ТЭнефтехим, 1995.
46. Ткачев О.А., Тугунов П.И. Сокращение потерь нефти при транспорте и хранении. М.: Недра, 1988.
47. Учебная программа спецкурса «Энергетическое право Республики Таджикистан» (на таджикском языке)/ Составитель д.ю.н., профессор Гаюров Ш.К./ Учебные программы предметов и спецкурсов кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета ТНУ. Душанбе, 2012.
48. Чавес К.Р. Нефтяная отрасль: политика открытости // Латинская Америка = America Latina. М., 1998. - № 9.
49. Шафир А.М. Энергоснабжение предприятий (правовые вопросы) М., 1950.
50. Шонасридинов Н. Ш. Договорное регулирование энергоснабжения: Учеб. пособие. Душанбе: «Сино». 1992.
51. Энергетическое право России и Германии: сравнительно-правовое исследование / Под ред.: Зеккер Ф.Ю., Лахно П.Г. - М.: Юрист, 2011.

ЗАМИМА

Истилоҳоти ҳуқуқи энергетикӣ

Ашёи хоми минералӣ – қисми сарватҳои истихроҷшуда (маводи кӯҳӣ, ашёи хоми кон ва гайра), ки маъданҳои фоиданокро дар бар мегирад.

Ашёи маҳсуси ғайриядрой - ашёе, ки бо санадҳои зерқонунӣ вобаста ба талаботи низоми ҳуқуқии байнамиллалии танзими содироти ядроӣ ҳамин тавр муайян шудаанд.

Ангишт-кандани саҳти сӯзандае, ки дар натиҷаи пӯсидани набототи кӯҳан дар зери таъсири омилҳои биокимиёвӣ ва физикию кимиёвӣ пайдо шудааст.

Ангишти ҳиссавӣ - чудо намудани ҳиссаи муайяни ангишт барои дастгирии иҷтимоӣ ва маишии кормандон.

Асосноккуни **техникию иқтисодӣ** - арзёбии техники, молиявӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва экологӣ, инчунин арзёбии ҳавфҳои асосӣ ва самаранокии лоиҳа.

Бехатарии ядроӣ – хосияти объекти ядроӣ, ки бо эҳтимолияти муайян имконнопазир будани садамаи ядроиро таъмин менамояд.

Борҳат – ҳуҷҷати шакли ягона, ки барои назорати ҳаракати маҳсулоти нафт дар тамоми роҳ аз фиристода шудани маҳсулот то қабул карда гирифтани он таъин шуда, барои ба расмият даровардани корҳои супоридану қабул карда гирифтани маҳсулоти нафт зарур аст – бланки (ҳуҷҷати) ҳисботи қатъӣ.

Базаи маҳсулоти нафт – анбори мол, ки барои нигоҳ доштан ва ба тарзи яклӯҳт фурӯҳтани маҳсулоти нафт таъин гардидааст.

Биомасса - ҷузъҳои таҷзияшавандай биологии маҳсулот, партовҳо ва боқимондаҳои саноатӣ, кишоварзӣ, ҳоҷагии коммуналӣ ва рӯзгор.

Бартарафсозии оқибати иҷрои корҳои кӯҳӣ - иҷрои корҳо оид ба барҳам додани конҳои ҳафриётшуда ва роҳ надодани шахсон ба ин конҳо, таҷзияи таҷхизотҳо, барҳам додани биною иншоот, аз нав барқарор кардани заминҳои истифодашуда ва бартарафсозии оқибатҳои дигар, аз ҷумла оқибатҳои экологие, ки дар натиҷаи иҷрои корҳои кӯҳӣ ба вучуд омадаанд.

Барқароркунни **саломатӣ баъди бости корӣ (смена)** - маҷмӯи чорабиниҳои таъсиррасонии тиббӣ-биологӣ ба организми кор-

гарон пас аз ивазшавии бости корӣ бо мақсади барқарорсозии осебҳои ҷисмонӣ ва рӯҳие, ки дар шароити заравари меҳнат расонида шудаанд.

Бахши хусусӣ - соҳибкори инфиродӣ ё шахси ҳуқуқие, ки муассиси он шахси воеӣ ва ё ҳуқуқии ғайридавлатӣ мебошад.

Дастгирии молиявии соҳаи ангишт - маблағе, ки аз буҷети давлатӣ ва манбаъҳои дигар барои таҷдид ва рушди соҳаи ангишт ба мақсади қонеъ гардонидани талаботи иқтисодиёт ва аҳолӣ ба сӯзишворӣ ва дигар маҳсулотҳо равона карда шудааст.

Дастгоҳҳои ядроӣ- реакторҳои ядроӣ, аз ҷумла реакторҳои истгоҳҳои атомӣ, асбобҳои кайҳонӣ ва парвозкунанда, воситаҳои нақлиёт, реакторҳои саноатӣ ва тадқиқотии таҷрибавӣ, стендҳои ядроӣ, ҳар гуна иншоот, маҷмӯаҳо, дастгоҳҳо, таҷхизот ва воситаҳои техниқӣ барои истеҳсол, истифода, коркард, ҳамлу нақл ва ҷойиркуни маводи ядроӣ.

Дастгоҳи истифодабарии манбаъҳои барқароршавандай энергия - таҷхизоти технологӣ ё маҷмӯи таҷхизоти технологӣ барои истеҳсол, табдил, нигоҳдорӣ ва интиқоли энергияе, ки аз манбаъҳои барқароршавандай энергия истеҳсол шудааст.

Дороиҳо (активҳо) - захираҳо, ки дар натиҷаи амалиёти каблӣ ба даст оварда шуда, ба ташкилоти фармоишгар та-алуқ дорад ё захираҳои наве, ки бо мақсади ҳамроҳ шудан ба Соҳиҷнома ва гирифтани фоидай иқтисодӣ ба даст оварда мешаванд.

Довталаби афзалиятдошта - иштирокчии тендер, аз ҷумла консорсиум, ки ҳамчун иштирокчии муваффаки тендер интиҳоб гардидааст.

Захираи энергетикий - ҳомилии энергия, ки дар айни замон ё дар оянда метавонад мавриди истифодаи самарарабаҳш қарор гирад. Он чунин тақсимбандӣ мешавад:

Захираҳои энергетикии барқароршаванд - ин захираҳое мебошанд, ки ба таври табиӣ ба вучуд омада, доимо аз нав пайдо мешаванд (гармии офтоб, ҷараёни табиии обу ҳаво, обҳои геотермалӣ ва биомассаҳо) ва ба намудҳои дигари энергия мубаддал шуда метавонанд.

Захираҳои аввалии энергетикий - захираҳои табиӣ, ки метавонанд бевосита чун сезишворӣ истифода шаванд (нафт, гази табиӣ, ангишт) ё мавриди истеҳсоли намудҳои гуногуни энергия қарор гиранд.

Захираҳои энергетикии дуюмдарача - захираҳое, ки ба шакли маҳсулоти иловагӣ дар ҷараёни истеҳсолоти асосӣ ба даст меоянд.

Захираҳои энергетикии барқароршаванд – манбаъҳои ҳамеша мавҷуда ва ё давра ба давра дар муҳити зист пайдошавандай ҷараёни шуъои офтоб, бод, обҳои гарми зеризамий, дарёҳо ва биомассаҳо, ки ба сӯзишвории истихроҷӣ дохил намешаванд.

Истиҳроҷ – маҷмӯи корҳое, ки ба ҳосил намудани минералҳои фоиданок аз қаъри замин, ҳамчунин ба коркарди минералҳои техногении моликияти давлатӣ, аз ҷумла ашёи минералии ҷойҳои нигоҳдории муваққатӣ алоқаманд мебошанд.

Истиҳроҷи маъданҳои фоиданоки маъмулӣ – истиҳроҷи маводе, ки дар қитъаҳои қаъри замини дорон ҳуқуқи истифодаи доимӣ ва ё муваққатӣ ҷойгир аст, бе мақсади минбаъдаи бастани аҳд нисбати маъданҳои фоиданоки ғайриминералӣ ва обҳои зеризамиинии истиҳроҷгардида.

Истифодабарандагони сарватҳои зеризамий – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мувофиқи Қонуничозати гузаронидани корҳои геологӣ ва истиҳроҷи маъданҳои фоиданокро доранд.

Истифодабарандагони доимии сарватҳои зеризамий – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқи bemӯҳлати истифодаи сарватҳои зеризаминиро доранд.

Истифодабарандагони муваққатии сарватҳои зеризамий – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мӯҳлати маҳдуди истифодаи сарватҳои зеризаминиро доранд.

Истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ — таъмини истифодаи самарабаҳш ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокшудаи захираҳои энергетики дар сатҳи тараққиёти мавҷудаи техника ва технологияҳо бо риояи меъёрҳо ва қоидаҳои ҳифзи муҳити зист.

Истифодабарии энергияи атомӣ – энергияи атомӣ, ки ҳангоми амалӣ кардани реаксияҳои занчирии ядрӣ ва термоядрои идорашавандай намуди таркиш (бомбаи ядрӣ ва термоядрӣ), инчунин реаксияҳои идорашавандай танзимкунии дараҷаи ҷудошавии энергияи (реакторҳои атомӣ) ба вучуд меояд. Дар ин ҷо дар зери истифодабарии энергияи атомӣ, ҳамчунин истифодаи энергияи коҳиши радиоактивии манбаъҳои афканишоти иондоркунанда ва моддаҳои радиоактивӣ фаҳмида мешавад.

Истехсолкунандай маҳсулоти нафт – ташкилоти коркарди нафту газ, ки барои истехсоли маҳсулоти нафт иҷозатнома дорад ва фурӯши маҳсулоти нафтро мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардонад.

Истехсоли маҳсулоти нафт – маҷмӯи корҳои вобаста ба коркарди нафти хом ва конденсати газ, ҳамчунин оид ба маҳлутонӣ, ки дар натиҷаи он маҳсулоти нафт, мутобиқи талаботи ҳуҷҷатҳои меъёри оид ба стандартонӣ истехсол мешавад.

Истифодаи сарватҳои зеризамини – истифодаи қитъаи замини маъдандор бо мақсади ҷустуҷӯ, иктишоф, тадқиқ, истихроҷ, коркард ва истифодаи қанданиҳои фоиданоки кони маъданни қитъаи замини мазкур.

Истехсолкунандагони энергия аз манбаъҳои барқароршавандай энергия - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки тавассути дастгоҳҳои истифодаи манбаъҳои барқароршавандай энергия барои таъмини энергетикии фаъолияти худ ва инчуниҳо бо мақсади фурӯши минбаъдаи он ба воситаи шабакаҳои энергетикӣ истехсол менамоянд.

Истифодабарандагони энергия аз манбаъҳои барқароршавандай энергия - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки энергияро аз истехсолкунандагонаш тавассути дастгоҳҳои истифодабарӣ аз манбаъҳои барқароршавандай энергия барои таъмини фаъолияти худ бо барқ, инчуниҳо бо мақсади фурӯши он ба воситаи шабакаҳои энергетикӣ мегиранд.

Истифодаи манбаъҳои барқароршавандай энергия - маҷмӯи амалиёте, ки мақсад аз он дигаргунсозӣ, андӯҳт, тақсим ва истифодаи энергияи барқароршаванда, ҳамчунин таъмини моддию техникии ин амалиёт аст.

Истихроҷи ангишт - маҷмӯи корҳо оид ба канда гирифтани ангишт аз қаъри замин.

Истифодабарии ангишт - истифодабарӣ тариқи сӯзонидан дар оташдонҳо, хумдонҳо, дастгоҳҳои саноатӣ ва майшии гармидиҳӣ, коркарди он ба мақсади ҳосил кардани захираҳои энергетикӣ дар шакли саҳт, моеъ, газмонанд ва маҳсулот барои саноати кимиёвӣ ва тиббӣ.

Иштироки консорсиум - пешниҳоди лоиҳавӣ аз ҷониби ду ва зиёда шахсон, ки барои иштирок дар лоиҳаи шарикӣ пешниҳод шудааст.

Ичро накардани уҳдадориҳои моддӣ - ҳама гуна ҳолати қодир набудани шарики хусусӣ барои ичро кардани ягон уададорӣ дар доираи Созишнома, ки ба хизматрасонӣ ба ҷамъият таъсир мерасонад ё таъсир ҳоҳад расонд ва баъди давраи тулонӣ ва баъди он ки шарики хусусӣ дар бораи ичро нашудани уҳдадориҳо аз ташкилоти фармоишгар оғоҳинома гирифтааст, ичро нашуда боқи мемонад.

Ишгиrokчии тендер - шарики хусусие, ки дар ҷараёни интихобкунӣ оид ба ичрои самараноки лоиҳаи шарики мутобики Қонун иштирок мекунад.

Инфрасоҳтор - маҷмӯи иншооту биноҳо, системаҳо ва соҳторе, ки барои фаъолияти соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, муҳайёе кардан ва беҳтар соҳтани шароити зисти ҷамъият зарур мебошанд, аз ҷумла низоми нақлиёт, таъминоти об ва барқ роҳҳо, пулҳо ва системаи коммуникатсионӣ.

Коркарди аввалияи ашёи ҳоми минералӣ – коркарди маъданҳои фоиданоки истихроҷшуда аз рӯи нақшаҳои технологӣ, ки ҷараёни пайдарпайи ғанисозӣ ва тағирии аввалияи маъданҳои фоиданоки истихроҷшударо муайян менамояд.

Коркарди ашёи ҳоми минералӣ – корҳое, ки ба воситаи онҳо аз ашёи ҳоми минералӣ маъданҳои фоиданок ҳосил карда мешаванд.

Каммаъданшавӣ – паст шудани сифати маъданҳои фоиданок ҳангоми истихроҷ.

Корҳои иқтишофии геологӣ – корҳое, ки ба ҷустуҷӯи макони ҷойгиршавии маъданҳои фоиданок ва арзёбии онҳо алоқаманд мебошанд.

Кон – қисми қитъаи қаъри замин, ки анбӯхи табиии маъданҳои фоиданокро дар бар мегирад.

Конҳои ангишт - ҷамъшавии табиии ангишт дар қаъри замин, ки аз рӯи сатҳи кунунии баҳодиҳӣ ва технологияҳои саноатӣ дорои аҳамияти иқтисодӣ мебошанд.

Корҳои кӯҳӣ- маҷмӯи корҳо оид ба мустаҳкамкунӣ, таъмини бехатарии корҳо ва нигоҳдории ҳафриёти кӯҳии конҳо ҳангоми истихроҷи қанданиҳои фоиданок.

Дегазатсия (рафъи газҳо) - ба берун қашида баровардани газҳои хатарноки тарканд ба мақсади кам кардани микдори онҳо дар шахтаҳо, қабатҳои ангишт ва дар ҷойҳои ангишташон қандашуда то меъёри имконпазири муқарраршуда.

Корҳо дар шароити хатарноки меҳнат - ҷараёни истеҳсолот ва иҷрои намуди корҳое, ки бинобар таъсири омилҳои душвор пешгӯишавандай қӯҳӣ-геологӣ ва газию динамикӣ барои кормандони ташкилотҳои истихроҷкунанда ва коркади ангишт хатар доранд.

Корҳо дар шароити заравории меҳнат - ҷараёни истеҳсолот ва намуди корҳое, ки таҳти таъсири омилҳои зараворар ба саломатии кормандон иҷро карда мешаванд.

Корхонаи энергетикӣ - ин шахси ҳуқуқиест, аз ҷумла аз субъектҳои монополияи табиӣ сарфи назар аз шаклҳои моликияташон, ки ба як ё якчанд намуди фаъолият дар энергетика машғул аст.

Консессия - шартнома дар бораи ба инвестори хориҷӣ тибқи шартҳои муайян муваққатан барои истифода додани объектҳои давлатӣ бо ҳуқуқи фаъолият намудан дар комплекси сӯзишвoriю энергетикӣ.

Комплекси сӯзишвoriю энергетикӣ - маҷмӯи бо ҳам алоқаманди соҳаҳои иқтисодиёт, ки дар системаҳои гидроэнергия ва гармиистеҳсолкунанда, ангишт, нафт, газистихроҷ, интиқол ва коркардкунанда, барқтаъминкунанда ва барқистифодабаранда, инчунин зерсистемаҳои минтақавӣ ва дигар объектҳои энергетикӣ, ки сарфи назар аз шакли моликият фаъолият менамоянд.

Консессия (иҷозат, гузашт) - дар асоси шартномаи консессия бо пешниҳоди ҳуқуқи истифодабарии самараноки муваққатӣ ба консессиядор супоридани объектҳои моликияти давлатӣ, аз ҷумла: замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳаво, олами набототу ҳайвонот, дигар моликияти давлатӣ ва боигарии табиӣ, ки қонунгузорӣ манъ накардааст, инчунин ҳуқуқи бунёди (соҳтмони) иншооти нав аз ҳисоби консессиядор бо шарти дар оянда баргардонидани онҳо ба давлат.

Конседент - Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз номи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баромад намуда, метавонанд фаъолияташонро тавассути мақомоти даҳлдори давлатӣ амалӣ намоянд.

Консессиядор - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ба истиснои ташкилоту муассисаҳои давлатӣ, ки ҳуқуқи консессияро тибқи шартномаи консессионӣ соҳиб шудаанд.

Қитъаи қаъри замин – қисми ба нақша гирифташудаи қаъри замин, ки дар қаламрави маҳдуд барои истифодабарандагон ҷудо карда мешавад.

Лоиҳаи инфрасохтор - лоиҳакашӣ, соҳтмон ва истифодабарии объекта нави инфрасохтор ва ё таҷдид, навсозӣ, васеъкуниӣ ва истифодаи ҳар як объекта инфрасохтор.

Лоиҳаи хизматрасонӣ дар соҳаи иҷтимоӣ - лоиҳакашӣ, таҳия ва фаъолияти соҳторҳое, ки бевосита ё бавосита ба ҷамъият дар тули на камтар аз се сол хизмати иҷтимоӣ (маишӣ, тиббӣ, равонию педагоги ва ғайра) мерасонанд, ки онҳо то оғози лоиҳа тобеи ташкилоти фармоишгар буданд.

Лоиҳаи шарики - лоиҳаи инфрасохтор ё лоиҳаи хизматрасонӣ дар соҳаи иҷтимоӣ, ки байни ташкилоти фармоишгар ва бахши хусусӣ мутобики Қонун анҷом дода мешавад.

Маъданҳои фоиданоки маъмулӣ (ғайриминералиӣ) – маъданҳои фоиданок, ки дар шакли табиӣ (рег, шагал, хок ва ғайра) ва ниҳоят кам коркард ва тоза карда шудаанд, барои эҳтиёҷоти ҳочагиҳои маҳаллӣ истифода карда мешаванд.

Маҷмӯи корҳои истифодаи қаъри замин – корҳое, ки бо омӯзиши умумии давлатии геологии қаъри замин, иктишоф ва истиҳроҷ, аз ҷумла корҳои вобаста ба иктишоф ва истиҳроҷи обҳои зеризаминӣ, лойқаҳои табобатӣ, иктишофи қаъри замин барои партови обҳои истифодашуда, инчунин корҳое, ки ба соҳтмон ва истифодаи иншоотҳои зеризамини новобаста ба истиҳроҷ алоқаманд мебошанд.

Маъданҳои фоиданок – маводи минералии табиӣ, ки дар қаъри замин ба шакли санг, моеъ ва газ (аз ҷумла, обҳои зеризаминӣ ва лойқаҳои табобатӣ) мавҷуданд ва барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ муносиб мебошанд.

Меъёрҳои талафот – сатҳи бо тартиботи муайян муқарраршудаи талафоти захираҳои энергетикӣ.

Маҳсулоти энергетикӣ - намудҳои муҳталифи сезишворӣ, маҳсулоти нафт, энергияи қувваи барқ ва гармӣ, ки аз ҳама гуна намудҳои захираҳои энергетикӣ истеҳсол мешаванд.

Маҳали ҷойгиришавӣ - иншоот ва соҳтмонҳои доимии маҳсус, ки барои нигоҳдории маводи радиоактивӣ ё гӯронидани партовҳои радиоактивӣ пешбинӣ шудаанд.

Мол ва хизматрасонӣ дар соҳаи истифодаи энергияи атомӣ - дастгоҳҳо, таҷхизот, технологияи ядроӣ, маводи радиоактивӣ, масолехи маҳсуси гариядроие, ки барои истеҳсоли масолехи

ядроī истифода мешаванд, манбаъҳои афканишоти иондоркунанда, инчунин хизмати марбут ба онҳо.

Маҳсулоти нафт – омехтаи карбогидридҳо ва ҳамчунин пайвастагиҳои химиявии алоҳида, ки аз нафт ва газҳои нафтӣ истеҳсол карда мешаванд ва ба сифати сӯзишворӣ, равғанҳои молиданиӣ, муҳити ҳимояи барқӣ, ҳалкунандаҳо ва ашёи нафтухимиявӣ истифода бурда мешавад.

Манбаи ягонаи маълумот – манбаи электронии маълумот доир ба истеҳсол ва муомилоти маҳсулоти нафт, ки дар асоси иттилооти мақомоти давлатӣ ва соҳторҳои тиҷоратии дар доираи салоҳияти худ ба танзими давлатии истеҳсол ва муомилоти маҳсулоти нафт машғулбуда фароҳам меоянд.

Махлутонӣ – омехта кардани якчанд таркиб бо мақсади ҳосил кардани маҳсулоти нафтии сифати матлуб.

Маҳсулоти бесифати нафт – маҳсулоти нафте, ки ҷавобгӯи талаботи муқаррарнамудаи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ оид ба стандартонӣ намебошад.

Муомилоти маҳсулоти нафт – харидан, нигоҳ доштан, фурӯҳтан, ҳамлу нақл, содироту воридоти маҳсулоти нафт.

Мақомоти ваколатдори давлатӣ – мақомоти давлатӣ, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад ва танзими давлатии истеҳсол ва муомилоти маҳсулоти нафтро дар доираи салоҳияти муайяннамудаи Қонун амалиӣ месозад.

Маҳсулоти истеҳсолшуда – миқдори маҳсулоти саноати истиҳроҷи маъдан ва маҳсулоти коркарди конҳои кушода, ки дар таркиби маъданҳои аз қаъри замин (партовҳо, талафҳо), ашёи хоми минералиӣ (чинс, моеъ ва омехтаи дигар) воқеан истиҳроҷшуда (гирифташуда) мавҷуд аст ва аз ҷиҳати сифат ба стандарти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё стандарти байналмилалӣ мутобиқ буда, аз ҷониби сармоягузор дар ҷараёни иҷрои корҳо тибқи созишнома оид ба тақсими маҳсулот ис-тиҳроҷ шудааст ва дар доираи меъёрҳои муқарраргардида ба миқдори талафоти технологиӣ ин маҳсулот кам карда шудааст.

Маҳсулоти фоида – маҳсулоте, ки ҳангоми иҷрои созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар давраи ҳисботӣ (андозӣ) истеҳсол гардидааст, бе назардошти маҳсулоти ҷубронӣ.

Маҳсулоти ҷубронӣ – қисми маҳсулоти ҳангоми иҷрои созишнома оид ба тақсими маҳсулот истеҳсолшудае, ки ба моликияти сармоягузор барои пӯшонидани ҳароҷоти бо мақсади

ичрои созишнома оид ба тақсими маҳсулот анҷомдодаи он дода мешавад (харочоти ҷуброншаванд), ки таркиби онҳо мутобики Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созишнома оид ба тақсими маҳсулот муқаррар мегардад.

Мақомоти консессионӣ - мақомоти давлатии аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти ичроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ваколатдоршуда, ки ба онҳо бо тартиби муайянгардида ҳуқуқи ҳалли масъалаҳои консессия дода шудааст.

Мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ангишт - мақоми давлатӣ, ки фаъолияти соҳаи ангиштро танзим менамояд.

Марҳилаи тендер - марҳилаи лоиҳаи шарики, ки аз лаҳзаи ба гузаронидани тендер розигӣ додани Шуро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ оғоз гардида, баъд аз маъқул донистани лоиҳаи Созишнома аз ҷониби ҳамин Шуро ба анҷом мерасад.

Марҳилаи баанҷомрасии Созишнома - марҳилаи лоиҳаи шарики, ки баъди аз ҷониби Шуро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ самаранок эътироф гардидани лоиҳаи Созишнома оғоз гардида, пеш аз марҳилаи татбиқ, ва ё баанҷомрасии тиҷоратӣ ба охир мерасад (агар баанҷомрасии молиявии Созишнома зарур бошад).

Мақоми танзимкунанда - мақоми ваколатдори давлатие, ки ба он ваколати пешбурди сиёсати давлатӣ ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандай рушди инфрасоҳтор ва пешниҳод намудани хизматрасонӣ дар бахши иҷтимоӣ дода шудааст.

Мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ - мақоми ичроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муай-ян карда мешавад ва ба он ваколати пешбурди сиёсати давлатӣ ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандай шарикии давлат ва бахши хусусӣ дода шудааст.

Марҳилаи татбиқ - марҳилаи лоиҳаи шарикӣ, ки баъд аз расидан ба марҳилаи баанҷомрасии маблағгузории лоиҳаи шарикӣ фаро мерасад.

Механизми оқилона - механизмест, ки дар доираи он ташкилоти фармоишгар метавонад ҳамаи уҳдадориҳои молиявиеро, ки эҳтимол дорад ичро кунад дар доираи Созишнома аз ҳисоби маблағи мавҷуда ё ояндаи буҷетии худ ичро намояд.

Намудҳои алтернативии сӯзишвории аз ангишт ҳосилшаванда - намудҳои сӯзишвории аз ангишт ҳосилшаванда

(гази генератор, сўзишвории ангишти оболуда, сўзишвории моеъи синтетикӣ ва ғайра), ки истифодабариашон масрафи захираҳои энергетикии қимат ва камчинро қисман ё комилан иваз мекунанд.

Намудҳои алтернативии сузишворӣ – намудҳои сузишворие (гази фишурдаи моеъ, гази биологи, гази генератор, маҳсулоти коркарди биомассаҳо, сузишвории ангишти оболуда ва ғайра) мебошад, ки истифодаашон истеъмоли захираҳои энергетикии қимат ва камчинро камтар ё комилан онҳоро иваз мекунанд.

Нишондиҳандай самарабахшии энергия - андозаи мутлақ ва ё нисбии истеъмол, ё ки талафоти захираҳои энергетики барои ҳамаи намудҳои маҳсулот (кор, хизматрасонӣ), ки дар муқоиса бо стандартҳои муқаррашудаи давлатӣ муайян гардидааст.

Нигоҳдорӣ – ҷойгиркуни мувакқатии маводи радиоактивӣ ва партовҳои радиоактивӣ, ки дар ҷойҳои маҳсуси омодагардида (аз ҷумла дар контейнерҳои маҳсус), ки имконияти баровардани онҳо барои истифода, коркард ё гӯронидан пешбинӣ шудааст.

Назорат – амале, ки мақоми ваколатдори давлатӣ ва ташкилотҳои истифодабаранд ба таври доимӣ барои тафтиши ичрои талаботи меъёр, қоидаҳо ва дастуруламалҳо анҷом медиҳанд.

Нафт – моеъи равғанмонанди сўзанд, ки дар қабати такшини замин паҳн шуда, маъданни фоиданоки муҳим ба ҳисоб меравад ва омехтаи карбогидридҳо, баъзе намудҳои сикланҳо, аренҳо ва пайвастагиҳои оксигендор, нитрогендор ва сулфурдор мебошад. Тавассути буғронии нафт бензин, сўзишвории реактивӣ, карасин, сўзишвории дизелӣ ва мазут истеҳсол карда мешавад.

Нуқтаи автоматикии пуркунандай сўзишворӣ (НАС) – маҷмааи технологи музахҳазе, ки дар онҳо маҳсулоти нафт нигоҳ дошта ва ба тарзи чакана фурӯхта мешавад.

Омӯзиши давлатии геологии қаъри замин – корҳои геологии вобаста ба омӯзиши мониторингии ҳолати қаъри замин, соҳтори геологии минтақаҳои алоҳида ва ҳавзаҳо дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълум намудани дурнамои онҳо оид ба мавҷуд будани маъданҳои фоиданок, соҳтани ҳаритаҳои геологии давлатӣ, ки маълумотҳои асосиро оид ба истифодабарии қаъри замин ташкил медиҳанд.

Объекти энергетика - ин иншооти маҳсусест, ки барои истеҳсол, таҷдид, интиқол, нигаҳдорӣ, расонидан ва тақсимоти захираҳои энергетикӣ ва энергия таъин шудааст.

Оператори шабакаи энергетикий - шахси ҳукуқие, ки ҳангоми интиқол ва тақсими энергия хизмат мерасонад.

Объектҳои консессионӣ - объектҳои моликияти давлатӣ ва иншоотҳое, ки дар натиҷаи иҷрои шартҳои шартномаи консессия пайдо мешаванд.

Пардоҳти ҳаққи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ – пардоҳти якбора ба молики захираи сарватҳои зеризаминӣ (ба давлат) барои додани ҳукуқи азхудкуни онҳо.

Партовҳои радиоактивӣ – мавод ва моддаҳои дар ҳар ҳолати дилҳоҳи агрегатӣ, ки миқдор ва дараҷаи филзати (концентратсии) маводи радиоактивии ба андозаи муқарраргардидаи санадҳои меъёрии муқарраркарда аҳамияти баланд дошта, ки дар натиҷаи фаъолияти хочагӣ ба вучуд омадаанд ва минбаъд қобили истифода нестанд.

Пешниҳоди дарҳостнашаванд - ҳар гуна пешниҳоде, ки на ҳамчун ҷавоб ба дарҳости ташкилоти фармоишгар берун аз расмиёти интиҳоб тибқи Қонунманзур карда мешавад.

Пардоҳти ҳаққи хизматрасонӣ - ҳуқуқ ё ваколате, ки ба шарики ҳусусӣ аз ҷониби ташкилоти фармоишгар барои пушонидани ҳароҷоти сармоягузорӣ ва гирифтани фоида бо роҳи ситонидани хироҷ аз истифодабарандагони лоиҳаи шарикӣ дода шуда, хироҷ, тариф ва дигар пардоҳтҳоро дар бар мегирад.

Соҳтмон ва истифодаи иншоотҳои зеризаминӣ, ки ба корҳои иктишофии геологӣ ва истиҳроҷи маъданҳои фоиданок вобастагӣ надоранд – корҳои соҳтмон ва истифодаи иншоотҳои зеризамини таъиноти умумиҳоҷагӣ, ки барои нигоҳ доштани боқимондаҳои маводи радиоактивӣ, маҳсулоти зарarovар ва оби партов аҳамият доранд.

Сарфаҷӯи энергия - истифодаи оқилона ва кам кардани талабот дар ҷараёни истеҳсол, таҷдид, интиқол ва истеъмоли энергия мебошад.

Сарфи ғайриистеҳсолии захираҳои энергетикӣ - сарфи захираҳои энергетикие, ки бинобар риоя нашудани талаботи муқарраршудаи стандартҳои давлатӣ, ё дигар санадҳои меъёрий, дастурҳои технологӣ ва нишондодҳои шиносномаҳои техникий барои таҷхизоти амалкунавда ба амал омада аст.

Сўзишвории шартӣ – воҳиди баҳисобигирии сўзишвории органикӣ мебошад, ки барои ба ҳам муқоиса кардани намудҳои гуногуни сўзишворӣ истифода мешавад. ҳангоми сухтани 1 килорамми сўзишвории шартӣ 7000 килокаллория гармӣ ҳосил мешавад.

Сарватҳои зеризаминиӣ – қисми қаъри замин, ки поён аз қабати хок ва дар мавриди набудани он дар таги баҳрҳо, кӯлҳо, дарёҳо ва дигар обанборҳо то умқи дастрас, ки қабати онҳо барои гузаронидани корҳои геологӣ ва истифодай маъданҳои фоиданок дар асоси комёбиҳои илмию техникӣ дастрас аст.

Соҳаи энергетика - қисми таркибии энергетика, ки бо яке аз намудҳои захираҳои энергетикӣ ва энергия вобаста аст.

Сарфаҷӯии энергия - истифодай оқилона ва кам кардани та-лафот дар ҷараёни истехсол, таҷдид, интиқол ва истеъмоли энергия мебошад.

Сатҳи бозпас гирифтан - маҷмӯи андозаҳое, ки дар воҳидҳои фаъолият ифода ёфта, манбаъҳои афканишоти радиоактивӣ ва иондор дар он воҳид ё камтар аз он метавонанд мувофиқи меъёрҳои амалкунанда аз назорат ҳориҷ карда шаванд.

Санчиш – амале, ки мақоми ваколатдори давлатӣ барои тафтиши ичрои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартҳои иҷозатнома (литсензия) ва шартномаҳои байналмилалӣ дар доираи салоҳияти ҳуд ба мақсади танзими раванди истифодай энергияи атомӣ анҷом медиҳад.

Савдои яқлухти (умдаи) маҳсулоти нафт – маҳсулоти нафтро фурӯҳтани (таҳвил додани) истехсолкунандагон ва таҳвилкунандагони нафт, ҳамчунин аз тарафи шахсоне, ки маҳсулоти нафтро бо мақсади савдои минбаъда мустақиман аз база мефурӯшанд.

Савдои чаканаи маҳсулоти нафт – ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ фурӯҳтани маҳсулоти нафт бе мақсади фурӯҳтани он.

Созишнома оид ба тақсими маҳсулот – шартномае, ки тибқи он Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъекти фаъолияти соҳибкорӣ (минбаъд - сармоягузор) ба музд ва ба мӯҳлати муайян барои ҷустуҷӯ, иктишоф, тадқиқ, истиҳроҷ ва коркарди кандаҳои фоиданоки кони маъданӣ дар созишнома нишон додашударо ва барои ичрои корҳои вобаста ба ин намудҳои фаъолият ҳуқуқҳои истиснӣ медиҳад ва сармоягузор ӯҳдадор мешавад,

ки фаъолияти дар созишнома нишондодашударо аз ҳисоби худ ва бо ҷуброни зиёни таваккали эҳтимолӣ аз ҳисоби худ амалӣ гардонад.

Сертификати мутобиқат - ҳуҷҷати тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон додашудае, ки мувофиқати энергияи ба воситаи дастгоҳи истифодабарии манбаъҳои барқароршавандай энергия истеҳсолшударо ба регламенти техникӣ, стандартҳо ва дигар талаботи санадҳои меъёрии техникӣ тасдиқ менамояд.

Соҳаи ангишт - қисми таркибии комплекси сӯзишворӣ - энергетикӣ буда, маҷмӯи корҳои ташкилий, техникӣ ва ҷараёни технологий вобаста ба ҷустуҷӯ, иктишоф, истиҳроҷ, нигоҳдорӣ, коркард, интиқол, фурӯши ангишт ва маҳсулоти коркарди онро дар бар мегирад.

Созишномаи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ - санади ҳуқуқие, ки уҳдадории байни ташкилоти фармоишгар ва шарикӣ хусусӣ ва шартҳои татбиқи лоиҳаро мутобиқи қонун муқаррар менамояд.

Ташкилоти истиҳроҷкунанда ва коркарди ангишт - шаҳси ҳуқуқие, ки барои истиҳроҷ, коркард, фурӯши ангишт ва маҳсулоти коркарди он таъсис дода шудааст.

Таҷдиди соҳтори саноати ангишт - маҷмӯи чорабиниҳо оид ба азnavsозии базаи истеҳсолии самараноки истиҳроҷи (коркарди) ангишт (сланетҳои сӯзанд) ба мақсади таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва шуғли кормандоне, ки дар натиҷаи таҷдиди соҳтори саноати ангишт аз кор озод шудаанд, инчунин ҳалли масъалаҳои дорои ҳусусияти экологии ба чунин таҷдид алоқаманд.

Таҳвилкунандаи нафт (нафтфиристонанда) – ташкилоти нафт ва (ё) газистехсолкунанда ва дигар шахсони ҳуқуқӣ, ки барои коркард нафти ҳом ё конденсати гази худро мефиристанд.

Талафоти захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ - фарқи байни миқдори истеъмолшуда ва истифодаи фоиданоки захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ дар ҳар як марҳилаи интиқол, расонидаи, таҷдид, истеъмол, инчунин талафот дар натиҷаи истифодаи норматуби онҳо.

Танзими давлатӣ - фаъолияти мақоми ваколатдори давлатӣ дар таҳия, тасдиқ ва татбиқи меъёр ва қоидаҳои бехатарии ядроиву радиатсионӣ, ба амал баровардани назорат ва додани

иҷозатнома (литсензия) ба намудҳои фаъолияте, ки бо истифодай энергияи атомӣ алоқаманданд.

Ташкилоти истифодабаранд-ташкилоте, ки барои истифодай энергияи атомӣ иҷозатномаи (литсензия) мақоми ваколатдори давлатиро дорад.

Ташкилоти фармоишгар - мақомоти марказӣ ва ё маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки барои бастани созишина бо шарики хусусӣ дар доираи Қонун ваколат доранд.

Таносуби нарх ва сифат - ичрои вазифаҳои давлатӣ аз ҷониби ташкилоти фармоишгар ё истифодай моликияти давлатӣ аз ҷониби шарики хусусӣ мувофиқи Созишинае, ки барои ташкилоти фармоишгар ё истеъмолкунанда фоидай холис медиҳад ва он аз нигоҳи хароҳот, нарх, сифат, миқдор, таҳвили хавф ё маҷмуи онҳо муайян карда мешавад.

Тендер (озмун) - ҷорабиние, ки тибқи Қонун бо мақсади интихоби одилонаи шарики хусусӣ (консорсиум) аз байни довтабон барои ичрои самараноки лоихаи шарикӣ гузаронида мешавад.

Уҳдадориҳои иҷтимоӣ - ӯҳдадориҳои давлат ва (ё) ташкилотҳои истихроҷкунанда ва коркарди ангишт (сланетсҳои сӯзанда) дар назди кормандоне, ки дар натиҷаи таҷдиди соҳтори саноати ангишт ва ё барҳамдиҳии ин ташкилотҳо аз кор озод ва ё ихтисор шудаанд, инчунин дигар табақаҳо (аъзои оилаи кормандони фавтидаи ин ташкилотҳо) ва қисмҳои ҳарбикунонидашудаи садамавию наҷотдиҳӣ, нафақаҳурон ва маъюbon.

Фаъолият дар энергетика, хизматрасонии энергетикӣ - ин истеҳсол, интиқол, расонидан, тақсимот, нигаҳдорӣ, коркард, таҷдид, фуреши энергия, захираҳо ва маҳсулоти энергетикӣ мебошад.

Ҳифзи физикии маводи ядроӣ ва таҷхизоти ядроӣ - системаи ягонаи тадбирҳои ташкилӣ ва техникие, ки ба пешгирии дастрасии беичозати ашхос ба маводу таҷхизоти ядроӣ равона шудаанд.

Ҳаҷми камтарини истеҳсоли маҳсулоти нафт – ҳаҷми маҳсулоти нафт, ки корхонаҳои истеҳсоли нафту газ ва ё дигар соҳторҳо бояд ҳар моҳ дар давоми соли тақвими на камтар аз андозаи тасдиқардаи мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи энергетика ҳаҷми таҳвили нафти хом, маҳсулоти нафт ва (ё)

конденсати газ истехсол кунанд.

Хукуқи энергетикӣ – ин соҳаи комплексии ҳуқуқ буда муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҷустуҷӯ, истихроҷ, истехсол, таъфирдиҳӣ, интиқол, нигоҳдорӣ, расонидан, тақсим кардан, истеъмоли захираҳои энергетикиро ба танзим медарорад.

Ҳуҷҷати истехсолот – ҳуҷҷати шаклаш маъмуле, ки нишондиҳандай иқтидори истехсолии истехсолкунандай маҳсулоти нафт, ҳусусиятҳои асосии он ва танзими истифодай таҷхизоти мавҷударо барои риояи ҷараёни технологи истехсолот инъикос меқунад.

Ҳуҷҷатҳои тендерӣ - маҷмуи ҳуҷҷатҳои дорой шартҳо ва тартиби гузаронидани тендер, ки аз ҷониби ташкилоти фармопишгар ба шарики ҳусусӣ барои таҳияи дарҳости тендерӣ пешниҳод карда мешавад.

Ҷудо намудани замини кӯҳсор – замима ба иҷозатнома барои пешбуруди корҳои иқтишофи геологӣ ва истихроҷи маъданҳои фоиданок, соҳтмон ва ё истифодабарии иншоотҳои зеризаминӣ, ки ба иқтишоф ва истихроҷ вобастагӣ надоранд, иҷозатнома барои истихроҷи маъданҳои фоиданоки гайриминералии маъмулӣ бо мақсади тиҷорат ва ё соҳтмони иншоотҳои зеризамини новобаста ба истихроҷ ва иқтишоф, ки истифодабарандагони қаъри замин аз рӯи нақша ва маълумоти минтақаҳои ҳудудашон муайян ба онҳо ҳуқуқ доранд.

Ҷудо намудани маблағ барои истифодай сарватҳои зеризаминӣ – маблағгузории ҷорӣ ба молики захираи сарватҳои зеризаминӣ (ба давлат) барои пӯшонидани ҳароҷотҳои истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ.

Шуро оид ба шарикии давлат ва бахши ҳусусӣ - мақоми мушовара, ки аз ҷумлаи роҳбарони аввали вазорату идораҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода мешавад.

Шабакаи энергетикӣ - воситаи техникии интиқол ва тақсими энергияи барқ ва гармӣ.

Шартномаи консессионӣ - шартномае, ки байни конседент ва консессиядор баста шуда, дар он ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва масъулияти тарафҳо, инчунин шартҳои амалишавии консессия муайян карда мешаванд.

Шарикии давлат ва бахши ҳусусӣ - ҳамкории шарикони давлатӣ ва ҳусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасоҳтор ва

хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ.

Шарики давлатӣ - мақомоти марказӣ ё маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.

Шарики хусусӣ - соҳибкори инфиродӣ ва ё шахси ҳуқуқии бахши хусусӣ, ки лоиҳаи инфрасоҳтор ё лоиҳаи хизматрасониро дар соҳаи иҷтимоӣ мутобиқи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ амалӣ менамояд.

Энергетика - соҳаи иқтисодиест, ки чустуче, истихроҷ, истеҳсол, таҷдид, интиқол, нигаҳдорӣ, расонидан, тақсимот ва истеъмоли захираҳои энергетикӣ ва энергияро дар бар мегирад.

Энергияи атомӣ – энергияе, ки дар ҷараёни табдилшавии ядроҳои атом ҳориҷ мегардад. Манбаи энергияи атомӣ энергияи доҳилии ядрои атом мебошад, ки бо таъсири мутақобила ва ҳаракати протонҳо ва нейтронҳо дар доҳили ядро алоқаманд аст.

Энергияи аз манбаъҳои барқароршавандай энергия истеҳсолшуда – қувваи барк, гармӣ ва ё меҳанике, ки тавассути дастгоҳҳои истифодабарӣ аз манбаъҳои барқароршавандай энергия истеҳсол карда мешавад.

Энергияи аньанавӣ - энергияи аз захираҳои барқароршаванда ҳосилшуда, масалан, аз нерӯгоҳҳои барқи обӣ ва маводи карбогидрид (ангишт, нафт, газ) бо иқтидори 30 мегаватт ва бештар аз он.

Энергетикии хурд – нерӯгоҳҳои хурдтарин (микро), нисбатан хурд (мини) ва хурди энергетикии иқтидорашон мутаносибан то 100 кВт, аз 101 то 1000 кВт ва аз 1001 то 30000 кВт.

**Мақолаи илмии Сангинов Д.Ш., Гулмуродзода Ш.
«Масъалаҳои хукуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи наф-
ту газ»**

Тоҷикистон дорои захираи наонқадар калони қанданиҳои сӯзишворӣ мебошад. Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 18 ҷои истиҳроҷи нафту газ (Конибодом, Айратон, Ниёзбек, Кичикбек ва ғ.) ва 40 ҷои истиҳроҷи ангишт (Назарайлоқ, Шӯроб, Фону Яғноб ва ғ.) иктишоф дода, омӯхта шудааст.

Захираҳои иктишофшудаи нафт ва газ аён аст, ки аҳамияти ҷиддии саноатӣ надорад. Дар Тоҷикистон ангишт ба микдори кофӣ мавҷуд аст (667 млн.т.), аммо чӣ тавре, ки ҳисботҳо нишон медиҳанд ҷои истиҳроҷи он барои саноат, аз он ҷумла барои энергетика самаранок намебошад. Дар вақтҳои охир дар ҷумҳурӣ ҳар сол 15-20 ҳазор тон ангишт истиҳроҷ мекунанд.

Дар соли 1985 дар солҳои аввали бозсозӣ, дар ҷумҳурӣ 389 ҳазор тон нафт ва 309 млн.метри мукааб газ истиҳроҷ мекарданд. Дар соли 1996 истиҳроҷи нафт зиёда аз даҳ қарат (26 ҳазор тон), истиҳроҷи газ бошад тақрибан даҳ қарат (47 млн. метри мукааб) кам карда шуд.

Пастравии истиҳроҷи нафту газ аз ҳамон солҳои 1990 оғоз шуда буд. Бо барҳамхурии ИҶШС бӯхрони иктиносии Тоҷикистон дар соҳаи истиҳроҷи нафт боз зиёдтару васеътар шуд. Соҳаи истиҳроҷи нафту газ қарib кӣ дар ҳолати тамоман қасод қарор дорад. Захираҳои нафти иктишофшуда бисёртар ба мавқуфмониҳои давраи юрҳо рост меояд ва гузарондани пармакунии чуқур (то 5-7 км) ва мураккаби технико талаб мекунад, ки дар айни ҳол инкишофашон дар ҷумҳурӣ номумкин аст. Дар замони имрӯза фазои дастраси истиҳроҷи нафту газ қарibkӣ аз байн рафтаанд.

Дар Тоҷикистони имрӯза дар ҷойҳои истиҳроҷи пешина аз ҷониби корхонаҳои муштарак корҳои заруриву кофӣ гузаронда намешавад.

Захираҳои зиёдтари гази табиӣ (85%) дар ҷануби ҷумҳурӣ ҷойгиранд. Аз рӯи хулосаи мутахассисон захираҳои нафтӣ ҳамагӣ 9,5%, гази табиӣ бошад танҳо 3,5% мавриди истифода қарор гирифтаанд. Пастравии истеҳсолот инчунин дар саноати ангишт ба ҷашм мерасад, ки асосан ба коркарди конҳои ангишти Шӯробод, Фону Яғноб ва қисман Назарайлоқ асос мейбад. Бар замми ин дар ҷумҳурӣ зиёда аз 40 ҷои истиҳроҷ ва қандан-

ний ангишт бо захираи умумии 4 млрд. тонн маълум аст, ки аз он оид ба саноати истихроҷи ангишт 12 ҷои истихроҷ бо захираи 600 млн.тонн ҳисоб карда мешавад. Захираи зиёди ангишти навъи кокс бисёртар дар конҳои Фону Яғноб-465 млн.тон ҷойгир аст. Коркарди имрӯзаи ангишт талаботи мамлакатро 10-15% таъмин мекунад. Чуқурии хобиши қабати маҳсулоти ангиштсанг дар майдонҳои пешрафта аз 3900 метр дар майдони Олимтойи Шарқӣ то 8000-ро метр дар майдони Ренган ташкил медиҳад¹.

Захираҳои нафту гази Тоҷикистон мумкин аст аз пешгуии пештара зиёдтар бошад. Дар ин бора дар аризай Дириектори генералии «Tethys Petroleum» Дэвид Робсон гуфта шуда буд. Чи тавре, ки ба мо хабар доданд ширкати нафтии «Тетис» маълумотҳои тадқиқоти мустақилро ба даст овардааст, ки мувофики он захираи нафтии Тоҷикистон 27,5 млрд. борилиро аз он 69% газ ва 31 % нафт мебошад. Мувофиқи маълумотҳои то соли 2008 захираи Тоҷикистонро ба 1,1млрд. борелӣ баробар мекарданд. Зиёд кардани захираи нафту гази қайдшуда дар Тоҷикистон асоси пешравии захираҳоро дигар мекунад. Ин захираҳо захираи бехатари назди соҳилии бритониёгии баҳри Шимолиро хеле зиёд. Кори геологиву геофизикии иҷрошуда нишон дод, ки ширкати «Тетис» дар ҳавзи сатҳи ҷаҳонӣ, ки дорои потенсиали бузурги азхуднашуда мебошад, кор мекунад. Маълумотҳои сейсмикии бадастомада имконият медиҳад, ки ҷойро барои ҷоҳҳои чуқури амудии аввалини Тоҷикистон, ки ба захираҳои бузурги перспективӣ равона аст, муайян кунем. Аммо ҳатари кофии бо боигариҳои «перспективӣ» вучуд дорад. Онҳо мумкин аст, ҳамин тавр пайдо нашуда монанд ва ё қашшофии онҳо барои ширкатҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ фоидаовар набошад. Бар замми ҳамаи ин агар маълумотҳо дуруст бошад, Тоҷикистон ба рӯйхати давлатҳои сернафттарин номнавис шуда, аз давлатҳои Қатар((25,9млрд), Хитой (14,8млрд) Бразилия(14,2млрд) мегузарад².

¹Ниг.: Нефтегазовый комплекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс].<http://www.spb.org.ru/SPARE/intrus/mater/tajen/tae05.htm> (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

² Ниг.: Заявление генерального директора Tethys Petroleum Дэвида Робсона. [Электронный ресурс]. <http://www.news-asia.ru/view/3230>. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

Агар Тоҷикистон дар самти дохилшавӣ ба рӯйхати давлатҳои сернафттарин қарор дошта бошад, пас таъминоти ҳуқуқии соҳаи мазкур масъалаи муҳими илми ҳуқуқи соҳибкори Тоҷикистон мебошад. Истифодаи мағҳуми «таъминоти ҳуқуқӣ»-ро ҳуқуқдонҳои тадқиқкунандай масъалаҳои ҳуқуқӣ оид ба фаъолияткунии низоми идоракуни автоматикунодашуда (НИА) дар солҳои 70-уми асри 20 вақте, ки дар муносибат-ҳои хочагидорӣ техникаи ҳисоббарорро истифода намуданд, оғоз намуданд¹. Ҳусусияти таъминоти ҳуқуқии муайяннамудаи А.Б.Олшанетский нисбати НИА, чунин нишонаҳои категорияҳои «таъминоти ҳуқуқӣ»-ро медиҳад, ки: а) ин асосҳои, пешбарандай ҳуқуқии амалкунии комплекси муайянни хочагидорӣ (ба мисоли оварда шуда- НИА) – ҳақиқатан ин асоси меъёрӣ-ҳуқуқӣ мебошад; б) ин маҷмӯи муайянни чораҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ (муайян кардани вазъи ҳуқуқӣ, мақсад, вазифа, сохтор, идоракунӣ); в) ин чораҳои ҳуқуқтатбиқкунии ба таъминкунии амалкунии комплекси хочагидорӣ равонакардашуда мебошад. Дар маҷмӯҳ ҳусусиятҳои категорияҳои «таъминоти ҳуқуқӣ»-и номбаршуда бояд барои ба даст овардани натиҷаи дилҳоҳ мусоидат кунад. Ба таври дигар гӯем, «таъминоти ҳуқуқӣ» дар самти додашуда аз нигоҳи мо, мисли комплекси пешбарандай ҳуқуқии амалкунии ягон намуди низом, аз он ҷумла низоми хочагидорӣ аст.

Инчунин дар коркард ва ҷорикунии НИА И.Л.Бачило, С.В.Катрич қайд кардаанд², ки маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва чораҳои ташкилотии таъминкунандай ҳали масъалаҳои муайян, таъмини ташкиливу ҳуқуқии НИА-ро ташкил медиҳанд, ақидаи И.Л.Бачило, С.В.Катрич се нишонаҳои дар боло қайднамудаи мағҳуми «таъминоти ҳуқуқӣ»: - асоси меъёрӣ-ҳуқуқӣ, чораҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, чораҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ-ро тасдиқ мекунад.

Оид ба таъмини сифати маҳсулот В.С.Белих³ ақидаи худро баён карда, таъминоти ҳуқуқиро ҳамчун як намуди фаъолияти ҳуқуқӣ оид ба бунёд ва дар ҳудуи зарурӣ нигоҳ доштани

¹ Ниг.: Ольшанецкий А.Б. Правовое обеспечение автоматизированных систем управления. М.: Юрид.лит., 1973. С.6.

² Ниг.: Бачило И.Л., Катрич С.В. Основные направления разработки организационно-правового обеспечения АСУ// Советское государство и право. 1975. № 8. С.48.

³ Ниг.: Белых В.С. Гражданко-правовое обеспечение качества продукции, работ и услуг/ Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Екатеринбург, 1993. С.31.

муносибатҳои таъмини сифати маҳсулот дар ҳама давраҳои истеҳсолоти он бо ёрии меъёрҳои умуниҳатмӣ ва воситаҳои гайримеъёрии ҳуқуқ мөхисобат. Ақидаи мазкур нишонаи дар боло қайдшудаи зеринро тасдиқ мекунад: дар самти додашуда чун пешбарандай ҳуқуқии амалкунии ягон намуди низом, аз он ҷумла низоми хочагидорӣ аст.

Ақидаҳои номбаршуда аз он шаҳодад медиҳанд, ки ба мавҷудияти коркардҳои назариявии «таъминоти ҳуқуқӣ» нигоҳ накарда ҳоло ҳам пурра ташаккул наёфтааст. Дар асоси муҳокимаҳои А.Б. Олшанетский, И.Л. Бачило, В.С. Белих, ки дар боло овардашуд, мумкин аст унсурҳои асосии мағҳуми «таъминоти ҳуқуқӣ»-ро ташаккул дихем.

Якум- ин асосҳои, пешбарандай ҳуқуқии амалкунии комплекси ҷудогонаи хочагидорӣ, яъне ин асоси меъерӣ-ҳуқуқӣ, инчунин низоми воситай меъерӣ-ҳуқуқӣ мебошад.

Дуюм- ин маҷмӯи муайяни чораҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ (муайян кардани вазъи ҳуқуқӣ, мақсад, вазифа, соҳтор, идоракунӣ дар комплекси хочагидорӣ, аз он ҷумла танзими давлатӣ).

Сеюм- ин чораҳои ҳуқуқтатбиқкунии ба таъминкуни амалкуни комплекси хочагидорӣ равонакардашуда мебошад (аз он ҷумла амалияи судӣ).

Қайд кардан ҷоиз аст, ки таъмини ҳуқуқии амалкуни низоми хочагидорӣ дар самти додашуда бо ёрии воситаҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба даст оварда мешавад. Мувофиқи муносибатҳои баррасишаванда ин: меъёрҳои ҳуқуқӣ, санадҳои татбиқи ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, санадҳои амалисозии ҳуқуқ ва уҳдадориҳои барои ба даст овардани мақсадҳои асосӣ равона гашта. Таъминоти ҳуқуқӣ ба мақсад расиданро бевосита ба са-маранокии ҳуқуқ алоқаманд мекунад. Зарурати ба муомилоти илмӣ ҷори намудани мағҳумҳои нав, ба монанди восита, мақсад, натиҷа ва ғайраро Б.И. Путинский, Д.Н. Сафиуллин¹ асос гузштаанд. Аз ҳама муҳимаш хулосаи Б.И. Путинский оиди он, ки дар тадқиқоти қисми функционалӣ истифода бурдани «вазифа-воситаҳои ҳуқуқӣ-натиҷа» имконият медиҳад, ки роҳҳои интихоби восита мувофиқи таркиби вазифа, баҳисобигирии шароити фаъолияти истеҳсоливу хочагидорӣ, му-

¹ Ниг.: .. Путинский Б.И., Сафиуллин Д.Н. Правовая экономика: проблемы становления. М.: Юрид.лит., 1991. С. 64.

айянкуни мазмун ва пайдарпайи амалҳо оиди расидан ба мақсадҳои гузаштадаро муайян қунем¹.

Баъзе муаллифон воситай ҳуқуқиро чун имкониятҳои ҳуқуқии дар чорҷӯбай қонунгузории гражданий ҷойгирбуда меҳисобанд, ки дар ҷараёни амалисозии ин меъёрҳо истифода мешавад². Дар асоси таҳлили ҳолати назариявӣ ва амали Б.И.Минц воситай ҳуқуқиро чун восита ва тарзҳои амали дар амалия коркардшуда муайян мекунад, ки роҳҳои беҳтарини рафтори субъектони муносибатҳоро дар давраҳои амалисозии ҳуқуқ ифода мекунад¹⁷¹. Нақши воситаҳои ҳуқуқиро дар таъмини сифати маҳсулот дар давраҳои гуногуни таъсис В.П.Грибанов баррасӣ намудааст. Ҳолосаи асосии таҳлилтаъсири ҳуқуқӣ ба сифати маҳсулот хислати комплексӣ дорад. Соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ дар давраҳои гуногун ба сифати воситаҳои ҳуқуқии ҳар қадом соҳа таъсир мерасонад¹⁷².

Дар асоси таҳлили муфассали категорияҳои «воситаҳои ҳуқуқӣ» В.С.Белих ба ҳолосае омад, ки ин мағҳум дорои якчанд сатҳ мебошад³. Дар маҷмӯъ воситаҳои ҳуқуқӣ-мағҳуми ҷамъшуда мебошад, ки мағҳум дода намешавад, зеро нишонаи ба он хосро муқаррар кардан номумкин аст. Хислати воситаҳои ҳуқуқӣ инчунин дар асарҳои назарияи ҳуқуқ ҷой дорад- С.С. Алексеев⁴, А.В. Малько⁵. Муайян намудани мағҳуми якхела ва номѓӯи пурраи воситаҳои ҳуқуқ номумкин аст. Ба назари мо танҳо ҷудо кардани нишонаҳои маҳсус, асосҳои таснифшавандашро муайян намудан ва гурӯҳбандӣ кардани воситаҳои ҳуқуқӣ мумкин аст. Нишонаи умумӣ ва асосии воситаи ҳуқуқӣ, чи тавре, ки А.В. Малько⁶ қайд кардааст он мебошад, ки мақсадҳои идеалиро ба натиҷаи ҳаққонӣ алоқаманд мекунад.

¹ Ниг.: Минц Б.И. Понятие и роль правовых средств в хозяйственных отношениях// Правоведение. Известия высших учебных заведений. 1983. № 2. С. 72.

²Ниг.: Эффективность правовых средств в обеспечении качества продукции// Под ред.проф. В.А. Грибанова. В 2-х частях. Изд-во Московского университета, 1987. Часть 1.С. 17-23.

³Ниг:Белых В.С. Гражданское-правовое обеспечение качества продукции, работ и услуг. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Екатеринбург, 1993. С. 36-38,

⁴Ниг.: Алексеев С.С. Теория права. М,: Изд-во БЕК, 1994. С. 155; Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация// Сов. государство и право. 1987. № 6. С. 16-18.

⁵Ниг.: Малько А.В. Правовые средства: вопросы теории и практики// Журнал российского права. 1998. № 8. С. 70.

⁶ Ниг.: Малько А.В. Азари зикршуда. С. 69

Дар ҳақиқат Б.И. Пугинский ин нишонро ба назар гирифта ба хулосае мояд, ки истифодаи «вазифа-воситаҳои ҳуқуқӣ-натиҷа» дар тадқиқи қисми функционалӣ имконият медиҳад, ки роҳҳои интихоби воситаро ба вазфаи гузошташуда муайян кунем. Самтҳои асосии инкшоф ва соҳаи фаъолияти ҳочагидориро дар соҳаи иқтисодии нафту газ муайян намуда нишондодҳои қисми функционалии Б.И. Путинскиро ба назар гирифта, метавонем воситаҳои ҳуқуқии самараноктар ва зарурттарро муайян кунем, инчунин натиҷаи татбиқи воситаҳои интихобшударо нишон дихем.

Дар соҳаи нафту газ дар сатҳи унсурҳои асосии дастгоҳи танзими ҳуқуқӣ мо метавонем ба воситаҳои ҳуқуқӣ санадҳои маҳсуси ҳуқуқиро дохил кунем, масалан Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ». Мувофиқи моддаи 22-и Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ»¹ истифодабарандай сарватҳои зеризаминӣ ҳуқуқ дорад: 1) қитъаи манбаъҳои сарватҳои зеризамини ба ихтиёри ў додаро бахри шаклҳои мӯҳталифи фаъолияти соҳибкорӣ ё фаъолияти дигар, ки ба мақсадҳои дар иҷозатнома зикршуда мувофиқ аст, истифода барад; 2) шакли ин фаъолиятро, ки ба асноди қонунгузорию меъёри мухолиф нест, мустақилона интихоб намояд; 3) натиҷаи фаъолияти худро, аз чумла ашёи хоми минералии истихроҷнамудаашро мувофиқи иҷозатнома ва қонунгузорӣ истифода барад; 4) партови корхонаи истихроҷи маъданни худ ва истеҳсолоти коркарди бо он алоқамандро, агар шартҳои дигар дар иҷозатнома зикр наёфта бошанд, истифода барад; 5) соҳтмонро дар майдони маъданҳои фоиданок дар ҳудуди қитъаи замини кӯҳсари ба ў додашуда маҳдуд намояд; 6) бе иҷозати иловагӣ аз ҳисоби маблағи худ омӯзиши геологии сарватҳои зеризаминиро дар ҳудуди замини кӯҳсари ҷудокардашуда доир намояд; 7) дар сурати пайдо шудани вазъияте, ки аз ҳолатҳои дигари мавриди иҷозатномагири фарқ дорад, ба мақомоти иҷозатномадиҳанда барои тағиیر додани шартҳои он муроҷиат намояд; 8) фаъолияти дигар шахсони ҳуқуқию воқеири дар истифодаи замин ва сарватҳои зеризаминӣ дар ҳудуди замини дар ихтиёрашон буда маҳдуд намояд, агар дар иҷозатнома мувофиқи қонунгузорӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Истифодабарандай сарватҳои зеризаминӣ нисбат ба довтала-

¹ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20 июли 1994 №984.

бони дигар дар масъалаи дароз кардани мұхлати амали ичозатнома бартарың дорад.

Уәдадориҳои истифодабарандай сарватҳои зеризаминың аз инҳо иборат аст: 1) риоя намуданы талаботи қонунгузоры, инчунин стандартҳои (меңдеру қоидаҳои) бо тартиби муайян тасдиқшудаи технологияни доир намуданы корҳои марбут ба истифодабарии сарватҳои зеризаминың; 2) риоя кардани талаботи лоиҳаҳои техникӣ ва нақшай тараққиети корҳои оид ба маъдан; 3) зимни истифодаи сарватҳои зеризаминың ба роҳ, мондани ҳүчкатнигории геологӣ, маркшайдерӣ ва гайра, инчунин таъмини нигоҳдории онҳо; 4) таъмини назорати идоравӣ ҳангоми истифодабарии сарватҳои зеризаминың; 5) ба фонди давлатии ахбори геологӣ дар бораи сарватҳои зеризамини додани ахбору маълумотӣ геологӣ; 6) ба фонди давлатии ахбори геологӣ дар бораи сарватҳои зеризаминың, мақомоти назорати истихроҷи маъдан ва омори давлатӣ, додани маълумотҳо доир ба маъданҳои фоиданоки инкишофшуда, истихроҷшаванда ва дар қаър нопадидшаванда, таркиби онҳо ва ба мақсади бидуни истихроҷи маъданҳои фоиданок истифодабарии сарватҳои зеризаминың; 7) бехатар ичро кардани корҳои истифодаи сарватҳои зеризаминың; 8) риоя намуданы стандартҳои (меңдеру қоидаҳои) бо тартиби муайян тасдиқшудае, ки шароити ҳифзи минбаъҳои сарватҳои зеризаминың, ҳавои атмосфера, замин, ҷангал, об, инчунин биноҳо ва иншоотҳоро аз таъсири бади корҳои истифодаи сарватҳои зеризаминың танзим мекунад; 9) ба ҳолати қобили истифодаи минбаъда овардани қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиие, ки ҳангоми истифодаи сарватҳои зеризаминың хароб шудаанд; 10) ҳифзи конҳо ва ҷоҳҳои иқтишофии кофташуда, ки минбаъд барои мавриди истифода қарор додани онҳо ё ба мақсади дигари ҳочагӣ лозим шуда метавонанд, барҳам додани конҳо ва ҷоҳҳои кофташуда, ки минбаъд қобили истифода намебошанд; 11) ичро кардани шартҳои ичозатнома, ҳангоми истифодаи сарватҳои зеризаминың сари вақт ва дуруст пардохтани маб-лағҳо.

Дар сатҳи режими ҳуқуқӣ чунин воситаҳои ҳуқуқиро ба монанди режими имтиёзии андозбандири барои намудҳои алоҳидаи субъектони ҳочагидор (ба соҳибкорони тиҷорати хурд ва миёна ва ё вобаста аз ҳолати ҷои истихроҷи нафт ва газ) ё муқаррар намуданы маҳдудиятҳо ба қлисубъектони ҳочагидоре,

ки дар соҳаи монополияи табиӣ(кубурҳои интиқолӣ) фаъолият мекунанд, метавонем чудо қунем.

Бар зами ин,бо назардошти хусусиятҳои баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи нафту гази бо нигоҳдории моникияти давлат ба сарватҳои зеризаминиӣ ва захираҳои сарватҳои зеризаминиӣ алоқаманд, чудо кардани гурӯҳи чунин воситаҳои умумӣ-хуқуқӣ мувофиқи мақсад аст, ба монанди: Нақшай раёсати давлатии боигариҳои табиӣ, танзими давлатии соҳибкорӣ, инчунин иҷозатномадиҳӣ ва таъмини истифодаи самараноки сарватҳои зеризаминиӣ, назорати зиддиинҳисорӣ дар соҳаи интиқолдиҳии нафту газ.

Дар маҷмӯӣ ба воситаҳои хуқуқии таъмини муносибатҳои хоҷагидорӣ ва инкишофи соҳибкорӣ дар соҳаи нафту газ инҳо дохил мешаванд: қонунгузории маҳсус; субъектони фаъолият-кунандаи маҳсус; танзими давлатии соҳибкорӣ дар соҳаи ҷустуҷӯ, қашшоғӣ ва истихроҷи нафту газ; шартномаҳо оид ба амалисозии нафт, газ ва маҳсулотҳои аз онҳо коркардшаванда; асосҳои ташкилӣ-хуқуқӣ ва принсипҳои истифодаи самараноки нафту гази минтақаҳои сарватҳои зеризаминиӣ; амалияи хуқуқтатбиққунӣ, аз он ҷумла амалияи судӣ. Воситаҳои номбаршуда ба хоҷагӣ-хуқуқӣ таалуқ доранд, дар маҷмӯӣ таъмини хуқуқӣ дар соҳаи иқтисодии нафту газ бо меъёрҳои қонунгузории хоҷагидорӣ амалӣ карда мешаванд ва қайд кардан зарур аст, ки ҳақиқати дар низоми қонунгузории хоҷагӣ маҷмӯи меъёрҳои танзимкунандаи соҳаи соҳибкорӣ доир ба нафту гази КСЭ ҷамъ омадаанд.

Талаботҳои объективӣ ва коркарди самараноки консепсияи хуқуқи соҳибкориро олимону иқтисодчиёни имрӯза эътироф мекунанд¹. Хуқуқдонҳо-тарфдорони консепсияи хоҷагӣ-хуқуқӣ қабули Кодекси Соҳибкорӣ(ҳоҷагӣ)-ро зарур мешуморанд, чунин пешниҳодро сивилистон низ эътироф карда чунин меҳисобанд, ки натиҷаи беҳтарин дар танзими хуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ метавонад дар рафти танзими муносибатҳои дар соҳаи ин фаъолият бавучудоянда, бо санадҳои қонунгузории комплексӣ дар намуди Кодекси Ҳоҷагӣ ё Соҳибкорӣ² ба даст оварда шавад.

Дар маҷмӯӣ чи тавре, ки мо қайд намудем, соҳаи нафту газ

¹ Ниг.: Экономика развития./ Д.С. Львов . М.: «Экзамен», 2002. С.51.

² Ниг.: Толстой Ю.К. Гражданское право и гражданское законодательство// Правоведение. 1998. № 2. С. 141-142.

низоми хоčагиро ифода мекунанд. Дар ҳар як давраи муносибатҳои хоčагӣ хусусияти ба таваккали зиёди соҳибкорӣ алоқаманд ба чашм мерасад. Ҳама намуди фаъолияти дар ин соҳа амалишаванда ичозатнома талаб мекунанд, яъне назорати доимии давлатӣ-хуқуқӣ гузаронда мешавад. Инак мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи ичозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият»¹ қариб, ки ҳамаи намудҳои фаъолияти дар ин соҳа амалишаванда ичозатномаро талаб мекунанд, ин муносибатҳо инҳоянд: истифодаи қубурҳои магистралӣ; истифодаи истехсолоти истихроҷи нафту газ; коркарди нафт ва газ; интиқоли нафт, газ ва маҳсулотҳои аз он коркардшаванда бо қубурҳои магистралӣ; фаъолият оид ба истифодаи шабакаҳои газ. Фикр мекунем, ки ҳолатҳои нишондодашуда аз хусусиятҳои фаъолияти субъектон дар соҳаи ҷустуҷӯ, қашшофӣ, истихроҷ, интиқол, коркард ва амалисозии нафт, газ ва маҳсулотҳои аз онҳо коркардшаванда, мутаносибан дар бораи талаботи объективии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар муносибати баррасишаванда бо меъёри маҳсуси соҳавии ба низоми хуқуқи хоčагӣ (соҳибкорӣ) ҷойгирбуда шаҳодат медиҳад.

Дар асоси гуфтаҳои боло ақидаро оиди он, ки дар замони имрӯза соҳаи нафту газ бавуҷуд омадаистодааст, ки ба қатори соҳаи комплексии қонунунгузорӣ ҷойгир аст, ҷонибдорӣ мекунем². Ба монанди дигар соҳаҳои комплексии қонунгузорӣ, қонунгузории нафту газ дар ҳуд меъёрҳои соҳаҳои гунгуни хуқуқро дарҷ мекунад (конституционӣ, гражданӣ, маъмурий, замин, андоз, молия ва дигар соҳаҳо). Ин соҳаи қонунгузорӣ ба низоми хуқуқи хоčагӣ (соҳибкорӣ) дохил шуда, яке аз воситаи хуқуқии таъмин-кунандай инкишофи соҳибкориро ифода мекунад.

Вазифаи асосии ба чунин натиҷа расидан, чун таъмини хуқуқии комплексии инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи нафту газ инҳо мебошанд: коркарди нақшай умумии таъмини

¹ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи ичозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» АМО҃Т, 2004с., № 5, м. 348; 2005с., №3, м. 120; 2006с., №7, м.343; 2007с., №6, м.433; 2008с., №1, қ.2. м.14; 2008, №6, м.457; 2008, №10, м. 816; 2009г., №3, м.78; 2009с., №5, м.326; 2009с., №9-10, м.544; 2010с., №12, м.821.

² Ниг.: .. Нефтегазовое законодательство в системе российского права/ М.И. Клеандров. Новосибирск: Наука, Сибирская издательская фирма РАН, 1999. С. 70-107; Лахно П. К выходу в свет книги М.И. Клеандрова «Нефтегазовое законодательство в системе российского права»//Нефть, газ и право. № 3 (33). 2000. С.38-42.

хуқуқии соҳибкорӣ дар соҳаи иқтисодии нафту газ ва санадҳои меъёри-хуқуқии маҳсуси танзимкунандай муносибатҳо оид ба моликият; фаъолияти субъектон дар давраҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ бо самти асосии тараққиёт, аз он ҷумла муносибатҳои инҳисорӣ ва рақобатӣ; танзими давлатӣ ва асосҳои ташкилӣ-хуқуқии соҳибкорӣ дар соҳаи омӯҳташавандай иқтисодӣ; танзими муносибатҳои шартномавӣ; таъмини истифодаи самараноки табиат; мукаммал гардондани дастгоҳи ҳимояи хуқуқҳои молумулкӣ ва манфиатҳои субъектон дар соҳаи нафту газ.

Мақолаи илмии Сангинов Д.Ш., Гулмуродзода Ш. «Оид ба масъалаҳои танзими муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва истиҳроҷи нафту газ дар ҶТ»

Масоҳати умумии Тоҷикистон 143.3 км^2 -ро ташкил медиҳад, ки 34.6 ҳазор км^2 –аш ба нафту газ хуб мебошад, майдонҳои перспективӣ дар қисмҳои шимолӣ ва ҷанубу шарқии Тоҷикистон ҷогиранд. Захираи умумӣ ба 1 млрд. 33 млн.тонн сӯзишвории шартӣ баҳо дода шудааст, аз он 916 млн.тоннаш дар ҷанубу гарбии Тоҷикистон мебошад.²⁵ ҷои истиҳроҷи нафту газ, 40 соҳтори перспективӣ кушода шудааст, 500 ҷоҳҳои амудии ҷустуҷӯӣ ва параметрӣ парма карда шудааст¹. Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ширкатҳои машҳури ҳориҷӣ дар соҳаи нафту газ кор мекунанд: «Газпром» (Россия), «Тетис ЛТД Таджикистан» (США, Канада), «Марвиз ЛТД» (Индия), «Сомон Ойл» (Швейцария, Австралия), «Суғд Петро-лиум» (Австрия, Таджикистан)². Завгусти соли 2012 ширкати канадагии «Tethys Petroleum Limited», ки ба қашшофӣ ва коркарди ҷойҳои истиҳроҷи нафту газ дар Тоҷикистон машғул мебошад, бо ширкати хитоии «Holding Energy Petroleum Engineering Technology» (НОРЕС) протокол ба имзо расонд, ки мувофиқи он НОРЕС дар танзими алоқа байни «Tethys Petroleum» ва ширкати нафти давлатии хитоӣ ва сармоягузорон барои оғози гуфтушунид оид ба иштироқи сармоягузорон дар коркарди активҳои «Tethys» дар қаламрави ҶТ мусоидат намояд³. Инкишофи муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва истиҳроҷи нафту газ дар ҶТ танзими ҳуқуқии соҳаи мазкурро талаб мекунад. Тартиби умумии ба даст овардани ҳуқуқи ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва истиҳроҷи нафту

¹ Ниг.: Гул Шерали. Перспективы нефтегазовой отрасли в Таджикистане. Саммит СНГ по нефти и газу. г. Париж. 25-27 мая, 2011. [Электронный ресурс].http://core.theenergyexchange.co.uk/agile_assets/1411/Gul_Sherali_Tajik_Minister's_speech_RU.pdf. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

² Ниг.: Таджикистан представляет в Париже нефтегазовые проекты. [Электронный ресурс]. http://www.toptj.com/News/2011/05/26/tadzhikistan_predstavlyaet_v_parizhe_neftegazovye_proekty. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

³ Ниг.: Основные политico-экономические события и новости в экономике Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tj/tj_ru_relations/tj_news/728.html. (санаси муроҷиат: 03.03.2013).

газ дар ЧТ ба низоми литсензионӣ алоқаманд аст, ки давоми тартиби ичозатдиҳӣ мебошад. Мохият аз он иборат аст, ки барои ба даст овардани ҳуқуқ санади маъмурии мақомоти ваколатдори давлатзарур аст.

Ба ақидаи Б.Д. Клюкин дар асоси ичунин қарор ичозатнома дода мешавад, ки ҳуқуқи истифодаи сарватҳои зеризаминиро тасдиқ мекунад ва аз қайди давлатӣ мегузарад¹.

Дар айни замон ду тартиби ба даст овардани ҳуқуқи истифодаи нафту газ мавҷуд аст: тартиби литсензионӣ, ки асосҳои маъмурий-ҳуқуқии бадастории ҳуқуқро ба худ дарҷ мекунад ва тартиби шартномавӣ (қарордодӣ), ки якчанд бор дар адабиётҳо қайд шудааст². Баъзе аз муаллифон мавҷудияти тартиби литсензионӣ-шарномавии истифодаи сарватҳои зеризаминиро тасдиқ мекунанд, инро ба он асоснок мекунанд, ки дар қатори ичозатнома шартнома, илова ба ичозатнома ё чун санади асосӣ баста мешавад³. Аммо ба фикри мо созишномаи литсензионӣ, танҳо як қисми ичозатнома мебошад, дар асоси ин танҳо дар бораи тартиби литсензионӣ ҳарф задан мумкин аст. Шартнома, ки аз ичозатнома дида нақши асоситарро ичро мекунад, пас ин дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризамини танҳо созишнома оид ба тақсими маҳсулот мебошад, дар ин ҳолат дар бораи тартиби шартномавии додани ҳуқуқи истифодаи сарватҳои зеризамини гап задан ҷоиз аст, зоро дар ҳақиқат ичозатнома ҳеч як вазифаи дар қонунгузории сарватҳои зеризамини пешбинишударо ичро намекунад. Ба тартиби шартномавӣ бадастории ҳуқуқ ба истифодаи сарватҳои зеризамини дар асоси бастани созишнома оид ба тақсими маҳсулот дохил мешавад. Ба тартиби ичозатномавӣ он асосҳои ҷойгиранд, ки бевосита ба зарурати қабули қарори мақомотҳои давлатӣ алоқаманд мебошанд.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ қисми зиёди ҳуқуқу ӯҳдадориҳои гражданий аз шартнома ба вучуд меояд, ки давлат наметавонад ба ғайр аз бо роҳи муқаррар намудани қонун, мудохила кунад. Ҳали масъалаҳои ҳифзи тарафони бемаҳорат дар шартномаҳои стандартӣ бо қабули қонунҳои мустаҳками

¹ Ниг.: Клюкин Б.Д. Горные отношения в странах Западной Европы и Америки. М.: Городец-издат, 2000. С. 112.

² Ниг.: Бабкина К. Правовой статус лицензии на право пользования недрами // Эж-Юрист, 2011. №32. С. 9.

³ Ниг.: Суров А.Ф. Лицензионно-договорные основы природопользования и охраны окружающей среды: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 1999. С.11.

зиддиинхисорӣ, ки ба роҳ надодани маҳдудкуни рақобат, истифодаи вазъи ҳукмрони худ дар бозор аз ҷониби соҳибкорон ва қонунгузорие, ки ҳуқуқи шаҳрвандон-истеъмолкунандагони маҳсулот ва хизматрасонӣ-ро, ки дар бист соли охир дар Тоҷикистон ташаккул ёфтааст ҳимоя мекунад, ба роҳ монда шудааст. Дар шароити имрӯза шартномаи соҳибкорӣ ҳамон воситаи маҳсуси ҳуқуқӣ мебошад, ки манфиатҳои умумии ҷамъиятӣ ва ҳусусии субъектони соҳибкориро ба ҳам мепайвандад. Бар зами ин бисёре аз мутахассисони соҳаи ҳуқуқи гражданиӣ дар муносибатҳои шартномавии соҳаи соҳибкорӣ ва ҳочагидорӣ, танҳо татбиқи меъёрҳои соҳаи ҳусусии ҳуқуқро мебинанд¹.

Ба назар мерасад, ки имрӯзҳо васеъ кардани амали танзими ҳусусӣ-ҳуқуқӣ ва усулҳои таъсири он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ҷустуҷӯ, баҳогузорӣ ва истиҳроҷи нафту газ зарур аст. Барои ҳамин бояд, якум тартиби шартномавии бадастории ҳуқуқи истифодаи нафту газ, дуюм бошад-асосҳои бадастории ҳуқуқ ба қашшоғӣ ва истиҳроҷи нафту газ ба воситаи қабули қарори мақомоти давлатӣ оид ба натиҷаи савдо.

¹ Ниг.: Харитонов Е. О, Саниахметова Н. Л. Гражданское право. - К.А.С.К., 2001. С. 7.

МУНДАРИЧА

Сарсухан	3
Мавзӯи 1. Бозори энергетикӣ ва танзими ҳуқуқии он	12
Мавзӯи 2. Ҳуқуқи энергетикӣ.....	28
Мавзӯи 3. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи энергетика	36
Мавзӯи 4. Ҳуқуқи моликият дар комплекси энергетикию сузишвории Ҷумҳурии Тоҷикистон (КЭс).....	51
Мавзӯи 5. Танзими давлатии КЭС	67
Мавзӯи 6. Масъалаҳои ҳуқуқии истифодаи сарватҳои зеризаминӣ.....	81
Мавзӯи 7. Таъмини ҳуқуқии сарфаҷӯйи энергия	101
Мавзӯи 8. Шартномаи таъминот бо об.....	111
Мавзӯи 9. Шартномаи таъмини энергияи барқӣ.....	137
Мавзӯи 10. Шартномаи ҳамлу нақли газ ва нафт ба воси- таи қубурҳои магистралӣ.....	157
Рӯйхати адабиётҳои тавсияшуда.....	166
Замима.....	170

САНГИНОВ Д.Ш.

**ХУҚУҚИ ЭНЕРГЕТИКИИ
ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН**

Ба матбаа 12.04.2013 таҳвил гардид. Чопаш 19.04.2013
ба имзо расид. Коғази оғсет. Андозаи 60x84 1/16.
Чузъи чопии шартӣ 12,5. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 92. Нархаш шартномавӣ.

Дар матбааи ҶДММ «Эр-граф» ба табъ расидааст.
734036, ш.Душанбе, кӯчаи Р.Набиев 218.